

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદીત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહીં. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

સી.એ. ૬૪૫૪ ઓફ ૨૦૧૧

[૨૦૧૧] ૧૧ એસ.સી.આર. ૧૦૨૮

કેન્દ્રીય માધ્યમિક શિક્ષણ બોર્ડ અને અન્ય એક.

વિ.

અદિત્ય બંદોપાધ્યાય અને અન્ય.

(સિવિલ અપીલ ક્રમાંક ૬૪૫૪ સન ૨૦૧૧)

ઓગસ્ટ ૦૮, ૨૦૧૧

[આર.વી. રવીન્દ્રન અને એ.કે. પટ્ટનાયક, ન્યાયાધીશો]

માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૦૫:

કલમો ૮(૧)(ઈ), ૨(એફ), ૨(૧), ૨(જે), ૩, ૨૪ અને ૮ – જાહેર પરીક્ષા – જાહેર પરીક્ષામાં પરીક્ષાર્થીનો પોતાની મૂલવાયેલ ઉત્તરવહીઓનું નિરીક્ષણ કરવાનો અથવા તેની પ્રમાણિત નકલો મેળવવાનો અધિકાર – વ્યાપ – ઠરાવ્યું: દરેક પરીક્ષાર્થીને પોતાની મૂલવાયેલ ઉત્તરવહીઓ સુધી પહોંચવાનો અધિકાર છે, ભલે તે તેનું નિરીક્ષણ કરીને હોય અથવા તેની પ્રમાણિત નકલો મેળવીને હોય, જો મૂલવાયેલ ઉત્તરવહીઓ કલમ ૮(૧)(ઈ) હેઠળ અપવાદરૂપ ઠરતી ન હોય – ઉત્તરવહી, કલમ ૨(૧) ના અર્થમાં દસ્તાવેજ અથવા અભિલેખ છે અને તેથી મૂલવાયેલ ઉત્તરવહી પણ અધિનિયમ હેઠળ 'માહિતી' છે – કલમ ૩ હેઠળ, નાગરિકોને કોઈપણ જાહેર સત્તાધિકારી પાસે રહેલી અથવા તેના નિયંત્રણ હેઠળની તમામ માહિતી મેળવવાનો અધિકાર છે, સિવાય કે જે અધિનિયમ હેઠળ બહાર રાખવામાં આવી હોય અથવા અપવાદરૂપ ગણાતી હોય – પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થાઓ (વિશ્વવિદ્યાલયો, પરીક્ષા બોર્ડો, સી.બી.એસ.ઈ. વગેરે) ન તો સુરક્ષા સંસ્થાઓ છે અને ન જ ગુપ્તચર સંસ્થાઓ – ઉત્તરવહીઓ સંબંધિત માહિતીનો ખુલાસો કરવાથી કોઈ પણ પ્રતિલેખાધિકારનો ભંગ પણ થતો નથી – તેથી, કલમો ૨૪ અને ૮ હેઠળનો અપવાદ તેમને લાગુ પડતો નથી.

કલમ ૨૨ – ની અતિપ્રભાવી અસર – પોતાના ઉત્તરપત્રકોનું નિરીક્ષણ માંગતા અથવા તેની પ્રમાણિત નકલો માંગતા પરીક્ષાર્થીના અધિકાર – આવા અધિકાર પર મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય માધ્યમિક શિક્ષણ બોર્ડ વિ. પરિતોષ બી. શેઠ બાબતે આ સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયની અસર – નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું: મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય માધ્યમિક શિક્ષણ બોર્ડ બાબતે આ સર્વોચ્ચ અદાલતનો નિર્ણય અને ત્યારબાદ તે જ અનુસરતા નિર્ણયો, ઉત્તરપત્રકોના નિરીક્ષણની માગ કરતી અથવા તેની પ્રમાણિત નકલો લેતી પરીક્ષાર્થીના અધિકારને અસર કરશે નહીં અથવા તેમાં હસ્તક્ષેપ કરશે નહીં – માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમ વિદ્યાર્થીને ઉત્તરપત્રકોને 'માહિતી' તરીકે મેળવવાની પહોંચ આપે છે/તેનો હક અર્પે છે અને તેમનું નિરીક્ષણ કરવા તથા તેની પ્રમાણિત નકલો લેવા સક્ષમ બનાવે છે – કલમ ૨૨ એ જોગવાઈ કરે છે કે, હાલમાં અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈ કાયદામાં તેનાથી અસંગત કંઈપણ સમાવાયેલું હોવા છતાં, અધિનિયમની જોગવાઈઓને અસર થશે – તેથી, પરીક્ષાઓ સંબંધે માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમની જોગવાઈઓ પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થાઓના બાયલોઝ/નિયમોની જોગવાઈઓ પર પ્રબળ રહેશે – પરિણામે, જ્યાં સુધી પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થા એ દર્શાવવામાં સમર્થ ન થાય કે ઉત્તરપત્રકો કલમ ૮(૧) ના ખંડ (ઈ) માં વર્ણવાયેલ માહિતીની અપવાદિત શ્રેણીમાં આવે છે, ત્યાં સુધી પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થા પરીક્ષાર્થીને તેના મૂલવાયેલા ઉત્તરપત્રકોનું નિરીક્ષણ કરવા અને તેની નકલો લેવા પહોંચ પ્રદાન કરવા બંધાયેલ રહેશે, ભલે પરીક્ષાઓ સંચાલિત કરતાં પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થાના નિયમો/બાયલોઝ હેઠળ આવું નિરીક્ષણ અથવા નકલો લેવું પ્રતિબંધિત હોય.

ધારા ૮(૧)(ઈ) – મૂલવેલ ઉત્તરવહીઓ પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થા “વિશ્વાસપાત્ર સંબંધ”માં ધારણ કરે છે કે નહીં અને તેથી તેને ધારા ૮(૧)(ઈ) હેઠળ મૂલવેલ ઉત્તરવહીઓના નિરીક્ષણની મંજૂરી આપવાની કોઈ ફરજ નથી કે કેમ – ઠરાવ્યું: પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થા, પરીક્ષકની દૃષ્ટિએ, મૂલવેલ ઉત્તરવહીઓ વિશ્વાસપાત્ર સંબંધમાં ધારણ કરતી નથી – પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થા પાસે તેના વિશ્વાસપાત્ર સંબંધમાં ઉપલબ્ધ માહિતી ન હોવાને કારણે, ધારા ૮(૧)(ઈ) હેઠળનો અપવાદ

મૂલવેલ ઉત્તરવહીઓના સંદર્ભમાં પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થાઓને ઉપલબ્ધ નથી અને પરીક્ષા આપનારાઓ દ્વારા માંગવામાં આવેલ નિરીક્ષણની મંજૂરી પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થાઓએ આપવી પડશે.

મૂલ્યાંકિત ઉત્તરવહીઓનું નિરીક્ષણ કરવાનો અથવા પરીક્ષાર્થી દ્વારા તેની પ્રમાણિત નકલો મેળવવાનો અધિકાર – આવા અધિકાર ઉપર મર્યાદાઓ, શરતો અથવા સુરક્ષાત્મક ઉપાયો – નિર્ણય: ઉત્તરવહીઓના તે ભાગો, જેમાં પરીક્ષકો/સમન્વયકો/ચકાસણિકારો/મુખ્ય પરીક્ષકો સંબંધિત માહિતી સમાવિષ્ટ હોય અથવા સહી અથવા નામના પ્રારંભિક અક્ષરોના સંદર્ભથી તેમની ઓળખ ખુલાસો થવાની શક્યતા હોય, તે ભાગોને કલમ ૧૦ હેઠળ ઉત્તરવહીઓના બિન-મુક્ત ભાગથી દૂર કરવા, ઢાંકવા અથવા અન્ય રીતે અલગ કરવા જોઈએ – માહિતી સુધી પહોંચવાનો અધિકાર તે અવધિથી આગળ વિસ્તરતો નથી, જેના દરમિયાન પરીક્ષા લેનારી સંસ્થા પાસેથી ઉત્તરવહીઓ જાળવી રાખવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે – કલમ ૮(૩) ક્યાંય એવી જોગવાઈ કરતી નથી કે અભિલેખો અથવા માહિતી વીસ વર્ષ કે તેથી વધુ સમયગાળા માટે જાળવવાના હોય, તેમજ તે કોઈપણ જાહેર સત્તાધિકારી દ્વારા અભિલેખ, દસ્તાવેજ અથવા માહિતી કેટલા સમય સુધી સંરક્ષિત રાખવાની હોય તે અંગેના કોઈ નિયમો અથવા વિનિયમોને અતિક્રમિત પણ કરતી નથી।

ધારા ૮ – તેની વ્યાખ્યા – ઠરાવાયું: તેનો કડક, શબ્દશઃ અને સંકુચિત અર્થમાં અર્થઘટન કરવાનું નથી – જ્યારે ધારા ૮ કેટલીક માહિતીને જાહેર કરવામાંથી મુક્તિ આપે છે, ત્યારે તેને માહિતીના અધિકાર પર પ્રતિબંધ તરીકે માનવું નહિ, પરંતુ લોકશાહી આદર્શોની પૂર્ણતા અને સંરક્ષણ માટે આવશ્યક અન્ય જાહેર હિતોની રક્ષા કરતી સમકક્ષ રીતે મહત્વપૂર્ણ જોગવાઈ તરીકે માનવી જોઈએ.

આર.ટી.આઈ. અધિનિયમનો અમલ – ઠરાવ્યું: કડક રીતે અમલમાં મૂકવો જોઈએ – જાહેર સત્તાધિકારીઓના કાર્યમાં પારદર્શિતા અને જવાબદારી સુનિશ્ચિત કરવા તેમજ ભ્રષ્ટાચારને નિરોત્સાહિત કરવા સંબંધિત કલમ (બી) હેઠળની કલમ ૪(૧) મુજબની આવશ્યક માહિતી પ્રકાશમાં લાવવામાં આવવી જોઈએ – અધિનિયમનો

દુરુપયોગ અથવા ગેરઉપયોગ થવા દેવામાં ન આવવો જોઈએ, જેથી તે રાષ્ટ્રીય વિકાસ અને એકીકરણમાં અવરોધ ઊભો કરવાનું સાધન ન બને, અથવા તેના નાગરિકો વચ્ચેની શાંતિ, શાંતતા અને સૌહાર્દ નષ્ટ કરવાનું સાધન ન બને – તેમજ પોતાની ફરજ બજાવવાનો પ્રયત્ન કરતા પ્રામાણિક અધિકારીઓ પર દમન અથવા ધાકધમકીનું સાધન તરીકે પણ તેને રૂપાંતરિત કરવામાં ન આવવું જોઈએ.

આર.ટી.આઈ. અધિનિયમનો હેતુ અને કારણો – સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યા.

શબ્દો અને વાક્યાંશો:

‘ફિડ્યુશિયરી’ અને ‘ફિડ્યુશિયરી સંબંધ’ શબ્દોનો અર્થ.

પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ અપીલકર્તા-સેન્ટ્રલ બોર્ડ ઓફ સેકન્ડરી એજ્યુકેશન (સીબીએસઈ) દ્વારા લેવામાં આવેલી સેકન્ડરી સ્કૂલ પરીક્ષા, ૨૦૦૮માં હાજર રહ્યો હતો. તેને પ્રાપ્ત ગુણોથી નિરાશ થતાં તેણે પોતાની ઉત્તરવહીઓના નિરીક્ષણ તથા પુનર્મૂલ્યાંકન માટે અરજી કરી હતી. સીબીએસઈએ તે અરજી નામંજૂર કરી. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧એ એ હુકમનામા માટે રિટ અરજી દાખલ કરી કે, સીબીએસઈએ પોતાના દ્વારા લેવામાં આવતી પરીક્ષાઓ સંબંધે ઉત્તરપત્રિકાઓના પુનર્મૂલ્યાંકનની જોગવાઈને બહાર રાખવાની જે કાર્યવાહી કરી હતી તે ગેરકાયદેસર, અયોગ્ય અને ભારતના સંવિધાનની જોગવાઈઓના ભંગરૂપ છે; તેમજ તેની ઉત્તરવહીઓનું પુનર્મૂલ્યાંકન કરવા માટે સીબીએસઈને સ્વતંત્ર પરીક્ષક નીમવાનો અને તે પુનર્મૂલ્યાંકનના આધારે નવી ગુણપત્રક જારી કરવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે; તેમજ સીબીએસઈને ૨૦૦૮ની સેકન્ડરી સ્કૂલ પરીક્ષા સંબંધિત તેની ઉત્તરવહીઓ રજૂ કરવા અને તે પણ પ્રથમ પ્રતિવાદી દ્વારા નિરીક્ષણ માટે અદાલતમાં રજૂ કરવા નિર્દેશ આપવામાં આવે; અને સીબીએસઈના સંદેશાવ્યવહારને રદ કરવામાં આવે. વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠે ઉક્ત રિટ અરજી સાથે સંબંધિત અન્ય રિટ અરજીઓનો નિકાલ કરતાં, માહિતી માંગનાર પરીક્ષાર્થીઓને ઉત્તરવહીઓનું નિરીક્ષણ આપવા સીબીએસઈને નિર્દેશ આપ્યો, પરંતુ પરીક્ષાર્થીઓ દ્વારા ઉત્તરવહીઓના પુનર્મૂલ્યાંકન માટે કરવામાં આવેલી પ્રાર્થના નામંજૂર કરી, કારણ કે તે માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૦૫ હેઠળ ઉપલબ્ધ એવો ઉપચાર નહોતો.

તેથી, અપીલકર્તા-સીબીએસઈએ વર્તમાન અપીલ દાખલ કરી.

આ અપીલોમાં વિચારણા માટે ઊભા થયેલા પ્રશ્નો એ છે કે, માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૦૫ હેઠળ પરીક્ષાર્થીનો માહિતીનો અધિકાર જાહેર પરીક્ષામાં તેની મૂલવેલી ઉત્તરપુસ્તિકાઓનું નિરીક્ષણ કરવાનો અથવા તેની પ્રમાણિત નકલો મેળવવાનો અધિકાર સમાવે છે કે કેમ; મહારાષ્ટ્ર સ્ટેટ બોર્ડ ઓફ સેકન્ડરી એજ્યુકેશન વિ. પરિતોષ બી. શેઠ તથા અન્ય કેસોમાં આ અદાલતના નિર્ણયો કોઈ પણ રીતે પોતાની ઉત્તરપુસ્તિકાઓનું નિરીક્ષણ માગતા અથવા તેમની પ્રમાણિત નકલો માગતા પરીક્ષાર્થીના અધિકારને અસર કરે છે કે તેમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે કે કેમ; પરીક્ષા લેતી સંસ્થા મૂલવેલી ઉત્તરપુસ્તિકાઓ “વિશ્વાસાધીન સંબંધ”માં ધારણ કરે છે કે કેમ અને પરિણામે માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમની કલમ ૮ (૧)(ઈ) હેઠળ મૂલવેલી ઉત્તરપુસ્તિકાઓનું નિરીક્ષણ આપવાની તેની કોઈ ફરજ રહેતી નથી કે કેમ; અને જો પરીક્ષાર્થી મૂલવેલી ઉત્તરપુસ્તિકાઓનું નિરીક્ષણ મેળવવા અથવા તેની પ્રમાણિત નકલો માગવા હકદાર હોય, તો એવો અધિકાર કોઈ મર્યાદાઓ, શરતો અથવા સુરક્ષાત્મક ઉપાયો આધીન છે કે કેમ.

અપીલોનો નિકાલ કરતા, અદાલતે

ઠરાવવામાં આવ્યું: ૧. પરીક્ષા લેતી સંસ્થાઓને પરીક્ષાર્થીઓને તેમની ઉત્તરપોથીઓનું નિરીક્ષણ કરવાની મંજૂરી આપવાનો આદેશ કરતી વડી અદાલતનો આદેશ, માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૦૫ ના વ્યાપ સંબંધિત સ્પષ્ટીકરણો તથા જે સુરક્ષાત્મક ઉપાયો અને શરતોના આધીન ‘માહિતી’ પૂરી પાડવી જોઈએ તેનાં આધીન, યથાવત્ રાખવામાં આવે છે. [ફરો ૩૮] [૧૦૯૩-એફ]

૨.૧. આરટીઆઈ અધિનિયમની કલમ ૨(એફ) માં ‘માહિતી’ની વ્યાખ્યા કોઈપણ સ્વરૂપમાં રહેલી એવી કોઈપણ સામગ્રીને સૂચવે છે, જેમાં નોંધો, દસ્તાવેજો, અભિપ્રાયો, કાગળો સહિત અન્ય અનેક સૂચિબદ્ધ વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે. ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૨(૧) માં ‘અભિલેખ’ શબ્દની વ્યાખ્યા, અન્ય બાબતો સાથે, કોઈપણ દસ્તાવેજ, હસ્તપ્રતિ અથવા ફાઈલનો સમાવેશ કરતી હોવાનું નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે. જ્યારે કોઈ ઉમેદવાર પરીક્ષામાં ભાગ લે છે અને

પોતાની ઉત્તરપુસ્તિકામાં જવાબો લખીને મૂલ્યાંકન અને પરિણામની જાહેરાત માટે પરીક્ષા લેતી સંસ્થાને સોંપે છે, ત્યારે ઉત્તરપુસ્તિકા દસ્તાવેજ અથવા અભિલેખ બને છે. જ્યારે ઉત્તરપુસ્તિકાનું મૂલ્યાંકન પરીક્ષા લેતી સંસ્થા દ્વારા નિયુક્ત પરીક્ષક દ્વારા કરવામાં આવે છે, ત્યારે મૂલ્યાંકિત ઉત્તરપુસ્તિકા પરીક્ષકના ‘અભિપ્રાય’ ધરાવતો અભિલેખ બની જાય છે. તેથી, મૂલ્યાંકિત ઉત્તરપુસ્તિકા પણ આરટીઆઈ અધિનિયમ હેઠળ ‘માહિતી’ ગણાય છે. [પરા ૧૧] [૧૦૬૬-સી-ઈ]

૨.૨. આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૩ એવી જોગવાઈ કરે છે કે આ અધિનિયમની જોગવાઈઓને આધીન રહી તમામ નાગરિકોને માહિતીનો અધિકાર રહેશે. ‘માહિતીનો અધિકાર’ શબ્દપ્રયોગ કલમ ૨(જે) માં એવો વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવ્યો છે કે જે અધિનિયમ હેઠળ પ્રાપ્ત કરી શકાય તેવી માહિતીનો અધિકાર છે અને જે કોઈપણ જાહેર સત્તાધિકારી પાસે હોય અથવા તેના નિયંત્રણ હેઠળ હોય. કલમ ૩ને ધ્યાનમાં લેતા, નાગરિકોને કોઈપણ જાહેર સત્તાધિકારી પાસે રહેલી અથવા તેના નિયંત્રણ હેઠળની તમામ માહિતી સુધી પહોંચવાનો અધિકાર છે, સિવાય કે જે અધિનિયમ હેઠળ અપવર્જિત અથવા મુક્ત રાખવામાં આવી હોય. અધિનિયમનો હેતુ નાગરિકોને ભ્રષ્ટાચાર સામે લડવા સશક્ત બનાવવાનો અને દરેક જાહેર સત્તાધિકારીની કાર્યપ્રણાલી સંબંધિત માહિતી સુધી તેમની પહોંચ ઉપલબ્ધ કરાવીને સરકાર અને તેની સાધનસંસ્થાઓને નાગરિકો પ્રત્યે જવાબદાર ઠેરવવાનો છે. અધિનિયમમાં કેટલીક સુરક્ષાત્મક જોગવાઈઓ સમાવી દેવામાં આવી છે જેથી માહિતીના ખુલાસાથી અન્ય જાહેર હિતો સાથે સંઘર્ષ ન થાય, જેમાં સરકારોના કાર્યનું કાર્યક્ષમ સંચાલન, મર્યાદિત નાણાકીય સ્ત્રોતોનો શ્રેષ્ઠ ઉપયોગ અને ગોપનીય તથા સંવેદનશીલ માહિતીનું સંરક્ષણનો સમાવેશ થાય છે. આર.ટી.આઈ. અધિનિયમ જાહેર સત્તાધિકારીઓ પાસે રહેલી અથવા તેમના નિયંત્રણ હેઠળની માહિતી સુધી પહોંચનો પ્રાપ્તિ કરે છે અને કોઈ ખાનગી વ્યક્તિ પાસે રહેલી માહિતી સંબંધે નહીં. અધિનિયમ જાહેર સત્તાધિકારીઓ પાસે રહેલી માહિતી અંગે મુક્તિઓ અને અપવાદોના સ્વરૂપે અપવર્જનોનો પ્રાપ્તિ કરે છે (કલમો ૮, ૯ અને ૨૪ હેઠળ). આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની યોજનાને ધ્યાનમાં લેતા, કોઈપણ જાહેર સત્તાધિકારી

પાસે રહેલી અથવા તેના નિયંત્રણ હેઠળની કોઈપણ માહિતી સુધી પહોંચવાનો નાગરિકોનો અધિકાર, અધિનિયમમાં આપવામાં આવેલા અપવર્જનો/મુક્તિઓ સાથે સુસંગત રીતે વાંચવો જોઈએ. [પરિષ્દે ૧૨] [૧૦૬૬-એફ-એચ; ૧૦૬૭-એ-બી-એચ; ૧૦૬૮-એ]

૨.૩. પરીક્ષા લેવનાર સંસ્થાઓ (યુનિવર્સિટીઓ, પરીક્ષા બોર્ડો, સીબીએસસી વગેરે) ન તો સુરક્ષા સંસ્થાઓ છે અને ન તો ગુપ્તચર સંસ્થાઓ છે અને તેથી કલમ ૨૪ હેઠળની મુક્તિ તેમને લાગુ પડતી નથી. ઉત્તરપુસ્તિકાઓના સંદર્ભમાં માહિતીના ખુલાસાથી કોઈ પ્રતિલિપિ અધિકારનો ભંગ પણ થતો નથી અને તેથી કલમ ૮ પણ લાગુ પડતી નથી. પરિણામે, જ્યાં સુધી પરીક્ષા લેવનાર સંસ્થાઓ એ દર્શાવી ન શકે કે મૂલવેલ ઉત્તરપુસ્તિકાઓ કલમ ૮ ની ઉપકલમ (૧) ના ખંડો (એ) થી (જે) માં ઉલ્લેખિત મુક્ત રાખવામાં આવેલ ‘માહિતી’ની કોઈ પણ શ્રેણી હેઠળ આવે છે, ત્યાં સુધી તેઓ માહિતી સુધી પહોંચ પૂરી પાડવા માટે બાધ્ય રહેશે અને કોઈપણ અરજદાર દસ્તાવેજ/અભિલેખનું નિરીક્ષણ કરી શકે છે, નોંધો લઈ શકે છે, ઉતારા મેળવી શકે છે અથવા તેની પ્રમાણિત નકલો મેળવી શકે છે. દરેક પરીક્ષાર્થીને પોતાની મૂલવેલ ઉત્તરપુસ્તિકાઓ સુધી પહોંચવાનો અધિકાર રહેશે, ભલે તે તેમનું નિરીક્ષણ કરીને હોય અથવા તેમની પ્રમાણિત નકલો મેળવીને હોય, જો સુધી મૂલવેલ ઉત્તરપુસ્તિકાઓને આરટીઆઈ અધિનિયમની કલમ ૮(૧)(ઈ) હેઠળ મુક્ત માનવામાં ન આવે. [પરિષ્દે ૧૩ અને ૧૪] [૧૦૬૮-સી-એફ]

૩.૧. મહારાષ્ટ્ર સ્ટેટ બોર્ડ જેવા નિર્ણયો માં નિર્ધારિત કરાયેલા સિદ્ધાંતો અનુસાર, મહારાષ્ટ્ર સેકન્ડરી એન્ડ હાયર સેકન્ડરી બોર્ડ રૂલ્સ, ૧૯૭૭ ના નિયમ ૧૦૪(૧) અને (૩) હેઠળ પરીક્ષાર્થીને ઉત્તરપુસ્તિકાઓનું પુનર્મૂલ્યાંકન ન આપવું અથવા ઉત્તરપુસ્તિકાઓની તપાસ દ્વારા ખુલાસો ન આપવો, તે કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતો તથા ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૯ નું ઉલ્લંઘનકારક નહોતું, એવો નિષ્કર્ષ પરીક્ષા લેનાર સંસ્થાના નિયમો અને વિનિયમોની જોગવાઈઓ પર આધારિત છે. જો પરીક્ષા લેનાર સંસ્થાના નિયમો અને વિનિયમોમાં ઉત્તરપુસ્તિકાઓના પુનર્મૂલ્યાંકન, તપાસ અથવા ખુલાસાની જોગવાઈ હોય, તો

મહારાષ્ટ્ર સ્ટેટ બોર્ડ માં અથવા તેને અનુસરતા અન્ય નિર્ણયો માં દર્શાવાયેલા કોઈપણ સિદ્ધાંતો લાગુ પડશે નહીં અથવા પ્રાસંગિક રહેશે નહીં. અનેક પરીક્ષા લેનાર સંસ્થાઓ દ્વારા ઉત્તરપુસ્તિકાઓની તપાસ અને ખુલાસો મંજૂર કરવામાં આવતાં પ્રવૃત્તિમાં ક્રમશઃ પરિવર્તન આવ્યું છે. [પેરા ૧૬] [૧૦૭૨-ડી-ઈ]

૩.૨. ઉત્તરપુસ્તિકાઓના નિરીક્ષણ અથવા જાહેરકરણને, અથવા ઉત્તરપુસ્તિકાઓના પુનઃમૂલ્યાંકનને પ્રતિબંધિત કરતી અને ઉમેદવારોને ઉપલબ્ધ ઉપચારને માત્ર પુનઃકુલ સરવાળે મર્યાદિત રાખતી જોગવાઈ માન્ય છે અને પરીક્ષાર્થી પર બાધ્યક છે. સી.બી.એસ.ઈ.ના મામલે, બાય-લો નં. ૬૧ માં સમાવાયેલ પુનઃમૂલ્યાંકન અને નિરીક્ષણને પ્રતિબંધિત કરતી જોગવાઈઓ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય બોર્ડના મામલે વિચારાયેલ નિયમ ૧૦૪ સમકક્ષ છે. પરિણામે, જો કોઈ પરીક્ષા માત્ર પરીક્ષા લેતી સંસ્થાના એવા નિયમો અને વિનિયમો દ્વારા શાસિત હોય કે જે નિરીક્ષણ, જાહેરકરણ અથવા પુનઃમૂલ્યાંકન પર પ્રતિબંધ મૂકે છે, તો પરીક્ષાર્થીને માત્ર પુનઃકુલ સરવાળાનો જ અધિકાર રહેશે, તે પણ એ તપાસવા માટે કે તમામ જવાબોનું મૂલવણી કરવામાં આવ્યું છે કે નહીં અને વધુમાં દરેક પ્રશ્નના ગુણોના કુલમાં કોઈ ભૂલ નથી ને તથા ગુણો શીર્ષક (સારાંશ) પૃષ્ઠ પર યોગ્ય રીતે ચઢાવવામાં આવ્યા છે ને તેની તપાસ કરવા માટે. જો કે, જો કોઈ ઉચ્ચતર સાંવધાનિક અધિકાર એવો હોય કે જે પરીક્ષાર્થીને, નાગરિક તરીકે, માહિતી સ્વરૂપે ઉત્તરપુસ્તિકાઓ સુધી પહોંચ મેળવવાનો અધિકાર આપે, તો સ્થિતિ ભિન્ન હોઈ શકે. [ફકરો ૧૭] [૧૦૭૨-એફ-એચ; ૭૦૧૩-એ-બી]

૩.૩. ઉલ્લેખિત કેસોમાં, પરીક્ષા સંસ્થાઓના નિયમો અને વિનિયમોમાં રહેલ પ્રતિબંધને ધ્યાનમાં રાખીને ઉમેદવારો દ્વારા માંગવામાં આવેલી ઉત્તરવહીઓની પુનઃમૂલ્યાંકન માટેની પ્રાર્થના વડી અદાલતે યોગ્ય રીતે નામંજૂર કરી હતી. તે માહિતીના અધિકાર અધિનિયમ હેઠળ ઉપલબ્ધ ઉપશમ પણ નથી. તેથી, પુનઃમૂલ્યાંકનની પરવાનગી આપવી જોઈએ કે નહીં, તે પ્રશ્ન વિચારણા માટે ઉદ્ભવતો નહોતો. જે પ્રશ્ન વિચારણા માટે ઉદ્ભવ્યો હતો તે એ હતો કે પરીક્ષાર્થીને તેની મૂલવાયેલ ઉત્તરવહીઓનું નિરીક્ષણ કરવાનો અથવા તેની પ્રમાણિત નકલો

મેળવવાનો અધિકાર છે કે નહીં. આ અધિકાર વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા પરીક્ષા સંસ્થાઓના નિયમો અથવા બાય-લોઝના સંદર્ભે નહીં, પરંતુ માહિતીના અધિકાર અધિનિયમ હેઠળ દાવો કરવામાં આવે છે, જે તેમને ઉત્તરવહીઓને 'માહિતી' તરીકે પ્રાપ્ત કરવાની પહોંચ આપે છે અને તેનું નિરીક્ષણ કરવાની તથા તેની પ્રમાણિત નકલો મેળવવાની હકદારી પ્રદાન કરે છે. માહિતીના અધિકાર અધિનિયમની કલમ ૨૨ એ જોગવાઈ કરે છે કે હાલ અમલમાં રહેલા કોઈપણ અન્ય કાયદામાં તેમાં અસંગત એવું કંઈપણ સમાવાયેલ હોવા છતાં, ઉક્ત અધિનિયમની જોગવાઈઓ અમલમાં રહેશે. તેથી, પરીક્ષાઓ સંબંધિત બાબતોમાં માહિતીના અધિકાર અધિનિયમની જોગવાઈઓ પરીક્ષા સંસ્થાઓના બાય-લોઝ/નિયમોની જોગવાઈઓ પર પ્રાધાન્ય ધરાવશે. પરિણામે, જ્યાં સુધી પરીક્ષા સંસ્થા એ દર્શાવવામાં સક્ષમ ન બને કે ઉત્તરવહીઓ માહિતીના અધિકાર અધિનિયમની કલમ ૮(૧) ના ખંડ (ઈ) માં વર્ણવાયેલ મુક્તિપ્રાપ્ત માહિતીની શ્રેણીમાં આવે છે, ત્યાં સુધી પરીક્ષા સંસ્થા પરીક્ષાર્થીને તેની મૂલવાયેલ ઉત્તરવહીઓનું નિરીક્ષણ કરવાની અને તેની નકલો મેળવવાની પહોંચ પ્રદાન કરવા માટે બંધાયેલ રહેશે, ભલે પરીક્ષાઓને નિયંત્રિત કરતાં પરીક્ષા સંસ્થાના નિયમો/બાય-લોઝ હેઠળ આવા નિરીક્ષણ અથવા નકલો મેળવવા પર પ્રતિબંધ હોય. તેથી, મહારાષ્ટ્ર સ્ટેટ બોર્ડના કેસમાં આ અદાલતનો નિર્ણય અને તે પછી તેના અનુસરણમાં આપવામાં આવેલા નિર્ણયો ઉત્તરવહીઓના નિરીક્ષણ અથવા તેની પ્રમાણિત નકલો મેળવવાની માંગ કરનાર પરીક્ષાર્થીના અધિકારને અસર કરશે નહીં અથવા તેમાં હસ્તક્ષેપ કરશે નહીં. [પરા ૧૮]

[૧૦૭૩-બી-એચ]

મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય માધ્યમિક શિક્ષણ બોર્ડ વિ. પરિતોષ બી. શેઠ ૧૯૮૪ (૪) એસ.સી.સી. ૨૭; પરમોદ કુમાર શ્રીવાસ્તવ વિ. ચેરમેન, બિહાર પી.એ.સી. ૨૦૦૪ (૬) એસ.સી.સી. ૭૧૪: ૨૦૦૪ (૩) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૩૭૨; બોર્ડ ઓફ સેકન્ડરી એજ્યુકેશન વિ. પવન રંજન પી ૨૦૦૪ (૧૩) એસ.સી.સી. ૩૮૩; બોર્ડ ઓફ સેકન્ડરી એજ્યુકેશન વિ. એસ ૨૦૦૭ (૧) એસ.સી.સી. ૬૦૩; સેક્રેટરી, વેસ્ટ બંગાલ કાઉન્સિલ ઓફ હાયર સેકન્ડરી એજ્યુકેશન વિ. આઈ દાસ ૨૦૦૭

(૮) એસ.સી.સી. ૨૪૨: ૨૦૦૭ (૧૦) એસ.સી.આર. ૪૬૪ – સંદર્ભિત.

૪.૧. આરટીઆઈ અધિનિયમની કલમ ૮(૧) માં એવી માહિતીની શ્રેણીઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, જેઓ આરટીઆઈ અધિનિયમની જોગવાઈઓ હેઠળ જાહેર કરવાથી મુક્ત રાખવામાં આવી છે. આ મુક્તિ એ શરતાધીન છે કે જો સક્ષમ સત્તા (આરટીઆઈ અધિનિયમની કલમ ૨(ઈ) માં વ્યાખ્યાયિત મુજબ) આ બાબતે સંતોષ પામે કે વિશાળ લોકહિત એવી માહિતીના પ્રકટિકરણને આવશ્યક બનાવે છે, તો તેવી માહિતી જાહેર કરવી પડશે. [પેરા ૧૯] [૧૦૭૪-બી-સી]

૪.૨. 'વિશ્વસ્ત' અને 'વિશ્વસ્ત સંબંધ' શબ્દો ભિન્ન ભૂમિકાઓ અને સંબંધનો ઉલ્લેખ કરે છે, જેમાં એક સામાન્ય ફરજ અથવા બાધ્યતા સામેલ હોય છે. 'વિશ્વસ્ત' શબ્દ એવો વ્યક્તિ સૂચવે છે જેને અન્યના હિતાર્થે કાર્ય કરવાની ફરજ હોય અને જે સદ્ભાવના તથા નિષ્કપટતા દર્શાવે, જ્યાં એવો અન્ય વ્યક્તિ તે ફરજ ધારણ કરનાર અથવા બજાવનાર વ્યક્તિમાં વિશ્વાસ અને વિશેષ નિર્ભરતા રાખે છે. 'વિશ્વસ્ત સંબંધ' શબ્દનો ઉપયોગ એવી પરિસ્થિતિ અથવા વ્યવહારનું વર્ણન કરવા થાય છે જેમાં એક વ્યક્તિ (હિતભોગી) પોતાના કારોબાર, વ્યવસાય અથવા વ્યવહાર/વ્યવહારો અંગે બીજી વ્યક્તિ (વિશ્વસ્ત) પર પૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકે છે. આ શબ્દ એવો વ્યક્તિ પણ સૂચવે છે જે બીજી વ્યક્તિ (હિતભોગી) માટે કોઈ વસ્તુ વિશ્વાસરૂપે ધારણ કરે છે. વિશ્વસ્ત પાસેથી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે તે ગોપનીયતા જાળવીને અને હિતભોગીના હિત તથા લાભ માટે કાર્ય કરે, તેમજ હિતભોગી અથવા હિતભોગીની માલિકીની વસ્તુઓ સાથે વ્યવહાર કરતાં સદ્ભાવના અને ન્યાયસંગતતાનો ઉપયોગ કરે. જો હિતભોગીએ કોઈ વસ્તુ વિશ્વસ્તને વિશ્વાસરૂપે ધારણ કરવા માટે અથવા સોંપવામાં આવેલી વસ્તુ સંદર્ભે કે તેના અનુસંધાનમાં કેટલાક કાર્ય કરવા માટે સોંપી હોય, તો વિશ્વસ્તે ગોપનીયતા સાથે કાર્ય કરવાનું રહે છે અને તેવી વસ્તુ અથવા માહિતી કોઈ તૃતીય પક્ષને પ્રગટ ન કરવાની તેની પાસેથી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. એવા કેટલાક સંબંધો પણ હોય છે જ્યાં બંને પક્ષોએ પરસ્પરને હિતભોગી માનીને વિશ્વસ્ત તરીકે કાર્ય કરવાનું રહે છે. [ફ્કરા ૨૦ અને ૨૧] [૧૦૭૪-ડી; ૧૦૭૭-બી-ઈ]

બ્રિસ્ટલ એન્ડ વેસ્ટ બિલ્ડિંગ સોસાયટી વિ. મોટ હેવ ૧૯૯૮ સીએચ. ૧; વોલ્ફ વિ. સુપિરિયર અદાલત ૨૦૦૩ (૧૦૭) કેલિફોર્નિયા અપીલ્સ, ૪૫ – નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

બ્લેક્સ લો ડિક્શનરી ૭મી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૬૪૦; અમેરિકન રિસ્ટેટમેન્ટ્સ (ટ્રસ્ટ્સ અને એજન્સી); કોર્પસ જ્યુરિસ સેકન્ડમ ખંડ ૩૬એ ૩૮૧; વર્ડ્સ એન્ડ ફ્રેઝિસ, પરમનેન્ટ એડિશન ખંડ ૧૬એ, ૪૧ – નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૪.૩. દાર્શનિક અને અત્યંત વ્યાપક અર્થમાં, પરીક્ષા લેતી સંસ્થાઓને પરીક્ષામાં ભાગ લેનારા વિદ્યાર્થીઓના સંદર્ભમાં વિશ્વસ્ત ક્ષમતામાં કાર્ય કરતી હોવાનું કહી શકાય, જેમ સરકાર પોતાના નાગરિકોનું શાસન કરતી વખતે કરે છે અથવા જેમ વર્તમાન પેઢી પર્યાવરણનું સંરક્ષણ કરતી વખતે ભાવી પેઢીના સંદર્ભમાં કરે છે. પરંતુ ‘કોઈ વ્યક્તિને તેના વિશ્વસ્ત સંબંધમાં ઉપલબ્ધ માહિતી’ જેવા શબ્દો આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૮(૧)(ઈ) માં તેમના સામાન્ય અને સુપ્રસિદ્ધ અર્થમાં વપરાયા છે, અર્થાત્ એવા વ્યક્તિઓનો ઉલ્લેખ કરવા માટે, જે કોઈ નિશ્ચિત હિતભોગી અથવા હિતભોગીઓના સંદર્ભમાં વિશ્વસ્ત ક્ષમતામાં કાર્ય કરે છે અને જેઓને વિશ્વસ્તના કૃત્યો દ્વારા સંરક્ષિત થવાની અથવા લાભ મેળવવાની અપેક્ષા હોય. મૂલવાયેલ ઉત્તરવહીઓ, જે પરીક્ષા લેતી સંસ્થાની કબજામાં આવે છે, તેના સંદર્ભમાં પરીક્ષા લેતી સંસ્થા અને પરીક્ષાર્થી વચ્ચે આ પ્રકારનો વિશ્વસ્ત સંબંધ જોવા મળતો નથી. [પરા ૨૨] [૧૦૭૭-એચ; ૧૦૭૮-એ-ઈ]

૪.૪. પરીક્ષા યોજનાર સંસ્થાઓનું કર્તવ્ય એ છે કે, જેઓએ તેની અભ્યાસયોજનાઓ મુજબ અભ્યાસક્રમ અથવા તાલીમનો અવધિ પૂર્ણ કર્યો હોય એવા ઉમેદવારોને તેમના જ્ઞાન, ક્ષમતા અથવા કૌશલ્યની ચકાસણી/પરીક્ષા/કસોટીની પ્રક્રિયા હેઠળ મૂકવા, અથવા તેઓએ અભ્યાસક્રમ અથવા તાલીમ સફળતાપૂર્વક પૂર્ણ કરી છે કે પાસ કર્યા છે એમ કહી શકાય કે નહીં તે નિર્ધારિત કરવું. અન્ય વિશેષીકૃત પરીક્ષા યોજનાર સંસ્થાઓ ઉમેદવારોને માત્ર પરીક્ષા દ્વારા ચકાસણીની પ્રક્રિયા હેઠળ મૂકી શકે છે, જેથી એવો વ્યક્તિ કોઈ ચોક્કસ પદ, નોકરી અથવા સોંપણી માટે યોગ્ય છે કે નહીં તે જાણી શકાય. પરીક્ષા

યોજનાર સંસ્થા, જો તે જાહેર કાર્યો સોંપાયેલ જાહેર સત્તાધિકારી હોય, તો તેને જાહેર હિત અને જનકલ્યાણ માટે ન્યાયસંગત, ચુકિતસંગત, એકરૂપ અને સુસંગત રીતે કાર્ય કરવું આવશ્યક છે. પરીક્ષા યોજનાર સંસ્થા પરીક્ષામાં ભાગ લેતા પરીક્ષાર્થી સાથે, અથવા જેની ઉત્તરવહીઓનું મૂલવણી પરીક્ષા યોજનાર સંસ્થા દ્વારા કરવામાં આવે છે તેવા પરીક્ષાર્થીના સંદર્ભમાં, વિશ્વાસાધારી સંબંધમાં છે એવું કહી શકાય નહીં. [પરિચ્છેદ ૨૩] [૧૦૭૮-એફ-એચ; ૧૦૭૯-એ-બી; ૧૦૮૦-એ-બી] બિહાર સ્કૂલ એક્ઝામિનેશન બોર્ડ વિ. સુરેશ પ્રસાદ સિંહા (૨૦૦૯) ૮ એસ.સી.સી. ૪૮૩ - સંદર્ભિત.

૪.૫. કલમ ૮(૧)(ઈ) એ જોગવાઈ કરે છે કે અધિનિયમમાં સમાવાયેલ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, કોઈ વ્યક્તિને તેના વિશ્વાસાધીન સંબંધમાં ઉપલબ્ધ માહિતી કોઈ નાગરિકને આપવા બાબતે કોઈ ફરજ રહેશે નહીં. તેનો અર્થ માત્ર એટલો જ થાય છે કે સંબંધ વિશ્વાસાધીન હોય ત્યારે, તે છૂટ માહિતી સુધીની પહોંચ આપવા અંગે, જે માહિતી વિશ્વાસાધીન સંબંધમાં ધારિત હોય, તૃતીય પક્ષો સામે લાગુ પડશે. લાભાર્થી સંબંધિત માહિતી લાભાર્થીથી જ વિશ્વાસાધીન વ્યક્તિ દ્વારા અટકાવવાની કોઈ જ બાબત ઉપસ્થિત થતી નથી. વિશ્વાસાધીન સંબંધમાં વિશ્વાસાધીન વ્યક્તિની એક ફરજ એ છે કે તેમના વચ્ચે થયેલા તમામ વ્યવહારોના તમામ સંબંધિત તથ્યોનો સંપૂર્ણ ખુલાસો લાભાર્થી સમક્ષ કરવો. આ તર્ક અનુસાર, પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થા જો પરીક્ષાર્થી સાથે વિશ્વાસાધીન સંબંધમાં હોય, તો તે પરીક્ષાર્થીને મૂલવાયેલ ઉત્તરવહીઓનો સંપૂર્ણ ખુલાસો કરવા બાધ્ય બનશે અને સાથે સાથે ઉત્તરવહીઓ અન્ય કોઈને જાહેર ન કરવાની ફરજ પણ પરીક્ષાર્થી પ્રત્યે ધરાવશે. જો ઉત્તરવહીના સંદર્ભમાં પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થા અને પરીક્ષાર્થી વચ્ચે વિશ્વાસાધીન વ્યક્તિ અને લાભાર્થીનો સંબંધ માન્ય ધરીએ, તો કલમ ૮(૧)(ઈ) કોઈપણ તૃતીય પક્ષને પહોંચ અટકાવવા માટેની છૂટ તરીકે કાર્ય કરશે અને જેમણે ઉત્તરવહી લખી છે તે જ વ્યક્તિ દ્વારા તેની તપાસ અથવા ખુલાસાની માંગ કરવામાં આવે ત્યારે તે અવરોધ તરીકે કાર્ય કરશે નહીં. [પરા ૨૪] [૧૦૮૦-બી-જી]

૪.૬. પરીક્ષાર્થીની મૂલવેલ ઉત્તરવહી બે જુદી જુદી પ્રકારની 'માહિતી'નું સંયોજન છે.

પ્રથમ, પરીક્ષાર્થી દ્વારા લખાયેલા જવાબો અને દ્વિતીય, પરીક્ષક દ્વારા અપાયેલા ગુણ/મૂલવણી. જ્યારે કોઈ પરીક્ષાર્થી પોતાની મૂલવેલ ઉત્તરવહીઓનું નિરીક્ષણ માગે છે અથવા મૂલવેલ ઉત્તરવહીની પ્રમાણિત નકલ માગે છે, ત્યારે તે દ્વારા માગવામાં આવેલી માહિતી વાસ્તવમાં ઉત્તરવહીઓમાં તેણે પોતે લખેલા જવાબો નથી (જે તેને પહેલેથી જ જાણીતા છે), કે પછી જવાબો માટે અપાયેલા કુલ ગુણ પણ નથી (જેઓ જાહેર કરવામાં આવ્યા છે). વાસ્તવમાં તે ગુણોના વિભાગવાર વિભાજન સંબંધિત માહિતી માગે છે, એટલે કે, તેના દરેક જવાબ માટે ખાસ કરીને અપાયેલા ગુણ. જ્યારે કોઈ પરીક્ષાર્થી પોતાની ઉત્તરવહીઓના નિરીક્ષણ/પ્રમાણિત નકલો દ્વારા 'માહિતી' માગે છે, ત્યારે તે તેનું વિષયવસ્તુ જાણે છે, કારણ કે તે તેનો રચયિતા છે. જ્યારે કોઈ પરીક્ષાર્થીને ઉત્તરવહી જોવાની અથવા તેની પ્રમાણિત નકલ મેળવવાની મંજૂરી આપવામાં આવે છે, ત્યારે પરીક્ષા લેનાર સંસ્થા વાસ્તવમાં તેને એવી કોઈ માહિતી આપતી નથી જે તેની પાસે વિશ્વાસ અથવા ગોપનીયતાપૂર્વક રાખવામાં આવી હોય, પરંતુ માત્ર તેને પરીક્ષા સમયે તેણે શું લખ્યું હતું તે વાંચવાની અથવા પોતાના જવાબોની નકલ મેળવવાની તક આપે છે. તેથી, ઉત્તરવહીની નકલ પૂરી પાડવામાં ગોપનીયતા, ખાનગીપણું, રહસ્યતા અથવા વિશ્વાસભંગનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી. તેથી, વાસ્તવિક મુદ્દો ઉત્તરવહી અંગેનો નથી, પરંતુ ઉત્તરવહીના મૂલવણી સમયે આપવામાં આવેલા ગુણો અંગેનો છે. અહીં પણ ઉત્તરવહી સંબંધિત પરીક્ષાર્થીને અપાયેલા કુલ ગુણો પહેલેથી જ જાહેર કરવામાં આવ્યા છે અને પરીક્ષાર્થીને જાણીતા છે. પરીક્ષાર્થી વાસ્તવમાં જે જાણવું માંગે છે તે તેને અપાયેલા ગુણોનું વિભાગવાર વિભાજન છે, એટલે કે, પરીક્ષકે તેના દરેક જવાબ માટે કેટલા ગુણ આપ્યા, જેથી તે જાણી શકે કે તેની કામગીરીનું મૂલવણી કેવી રીતે કરવામાં આવ્યું છે અને તેની આશા તથા અપેક્ષા મુજબ મૂલવણી યોગ્ય છે કે નહીં. તેથી, માહિતી મુક્તિપ્રાપ્ત છે કે નહીં તે નક્કી કરવાની કસોટી ઉત્તરવહી અંગેની નથી, પરંતુ પરીક્ષક દ્વારા કરાયેલ મૂલવણી અંગેની છે. [પરા ૨૫] [૧૦૮૦-એચ; ૧૦૮૧-એ-એફ]

૪.૭. પરીક્ષા સંસ્થા હજારો ઉત્તરવહીઓનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે સેંકડો પરીક્ષકોને

રોકે છે અથવા નિમણૂક કરે છે. પ્રશ્ન એ છે કે ‘મૂલ્યાંકન’ સંબંધિત માહિતી (અર્થાત્ ગુણ આપવાની પ્રક્રિયા) પરીક્ષા સંસ્થા દ્વારા વિશ્વસ્તી સંબંધમાં ધારિત રાખવામાં આવે છે કે કેમ. એવી રજૂઆત કે પરીક્ષાર્થીના સંદર્ભમાં ભલે વિશ્વસ્તી સંબંધ અસ્તિત્વમાં ન હોય, પરંતુ ઉત્તરવહીઓનું મૂલ્યાંકન કરનાર પરીક્ષકના સંદર્ભમાં એવો સંબંધ અસ્તિત્વમાં છે, તેમાં કોઈ સાર નથી. પરીક્ષા સંસ્થા મૂલ્યાંકન માટે ઉત્તરવહીઓ પરીક્ષકને સોંપે છે અને તેની નિષ્ણાત સેવાઓ માટે તેને પરિશ્રમિક આપે છે. ઉત્તરવહીનું મૂલ્યાંકન કરવાની અને તેમાં ગુણાંકન કરવાની કામગીરી પરીક્ષા સંસ્થા દ્વારા પરીક્ષકને સોંપાયેલ કાર્ય છે, જે તે પ્રતિફળના બદલે નિભાવતો હોય છે. કેટલીક વખત પરીક્ષક પોતાના રોજગારના પ્રવાહમાં, પોતાની ફરજોનો એક ભાગ તરીકે, કોઈ વિશિષ્ટ અથવા ખાસ પરિશ્રમિક વિના પણ ઉત્તરવહીઓનું મૂલ્યાંકન કરી શકે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, પરીક્ષા સંસ્થા ‘પ્રમુખ’ છે અને પરીક્ષક તે કાર્ય, એટલે કે ઉત્તરવહીઓના મૂલ્યાંકન માટે સોંપવામાં આવેલ પ્રતિનિધિ છે. તેથી, પરીક્ષકના સંદર્ભમાં પરીક્ષા સંસ્થા વિશ્વસ્તી તરીકેની સ્થિતિમાં નથી. બીજી બાજુ, જ્યારે મૂલ્યાંકનના હેતુસર ઉત્તરવહી પરીક્ષકને સોંપવામાં આવે છે, ત્યારે ઉત્તરવહી તેની કસ્ટડીમાં હોય તે અવધિ દરમિયાન અને મૂલ્યાંકન સંબંધિત પોતાની ફરજો બજાવવાની હદ સુધી, પરીક્ષક પરીક્ષા સંસ્થાના સંદર્ભમાં વિશ્વસ્તી તરીકેની સ્થિતિમાં હોય છે અને પરીક્ષા સંસ્થા સિવાય અન્ય કોઈને ઉત્તરવહીની સામગ્રી અથવા ઉત્તરવહીના મૂલ્યાંકનનું પરિણામ જાહેર કરવા પરથી તે પ્રતિબંધિત હોય છે. એકવાર પરીક્ષકે ઉત્તરવહીઓનું મૂલ્યાંકન કરી દીધા પછી, તેના દ્વારા કરાયેલા મૂલ્યાંકનમાં તેનો કોઈ હિત રહેતું નથી. તેને મૂલ્યાંકન અંગે કોઈ કૉપિરાઈટ અથવા માલિકીહક, અથવા ગોપનીયતાનો અધિકાર રહેલો નથી. તેથી, પરીક્ષકના સંદર્ભમાં પરીક્ષા સંસ્થા મૂલ્યાંકિત ઉત્તરવહીઓ વિશ્વસ્તી સંબંધ હેઠળ ધારિત રાખતી નથી. તેથી, પરીક્ષા સંસ્થા મૂલ્યાંકિત ઉત્તરવહીઓ વિશ્વસ્તી સંબંધમાં ધારિત રાખતી નથી. કારણ કે આવી માહિતી પરીક્ષા સંસ્થાને તેના વિશ્વસ્તી સંબંધમાં ઉપલબ્ધ માહિતી નથી, તેથી મૂલ્યાંકિત ઉત્તરવહીઓના સંદર્ભમાં કલમ ૮(૧)(ઈ) હેઠળની મુક્તિ પરીક્ષા સંસ્થાઓને ઉપલબ્ધ નથી. અને

મૂલ્યાંકિત ઉત્તરવહીઓ બાબતે કલમ ૮ હેઠળની બીજી કોઈ મુક્તિ ઉપલબ્ધ ન હોવાથી, પરીક્ષા સંસ્થાઓએ પરીક્ષાર્થીઓ દ્વારા માંગવામાં આવેલ નિરીક્ષણની પરવાનગી આપવી પડશે. [ફકરો ૨૬] [૧૦૮૧-જી-એચ; ૧૦૮૨-એ-એફ]

૫.૧. જ્યારે કોઈ પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થા જવાબ-પુસ્તિકાઓનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે કોઈ પરીક્ષકની સેવાઓ લે છે, ત્યારે પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થા એવી અપેક્ષા રાખે છે કે પરીક્ષક મૂલ્યાંકન સંબંધિત માહિતી પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થા સિવાય અન્ય કોઈને જાહેર નહીં કરે. તે જ રીતે પરીક્ષક પણ એવી અપેક્ષા રાખે છે કે જેના જવાબ-પુસ્તિકાઓનું તેના દ્વારા મૂલ્યાંકન કરવામાં આવ્યું હોય તે ઉમેદવારોને તેનું નામ અને વિગતો જાહેર કરવામાં નહીં આવે. જો આવી માહિતી જાણીતી બને, તો એવો અસંતોષિત પરીક્ષાર્થી, જે જવાબ-પુસ્તિકાઓના મૂલ્યાંકનથી સંતુષ્ટ ન હોય, તે પરીક્ષકની શારીરિક સુરક્ષાને જોખમમાં મૂકવાનો પ્રયત્ન કરીને તેના હિતવિરુદ્ધ વર્તી શકે છે. વધુમાં, જો પરીક્ષકને એવી ભીતિ હોય કે પરીક્ષાર્થીઓને તેની ઓળખ જાણી જશે તો તેની શારીરિક સુરક્ષાને જોખમ ઊભું થઈ શકે છે, તો તે તેની ફરજોના અસરકારક નિર્વહમાં અડચણરૂપ બની શકે છે. ઉપરોક્ત બાબત માત્ર પરીક્ષકને જ નહીં, પરંતુ જવાબ-પુસ્તિકા સાથે કામ કરતા સ્ક્રુટિનાઈઝર, સંયોજક અને મુખ્ય પરીક્ષકને પણ સમાન રીતે લાગુ પડે છે. જવાબ-પુસ્તિકામાં સામાન્ય રીતે માત્ર પરીક્ષકના હસ્તાક્ષર અને સંકેત નંબર જ નહીં, પરંતુ સ્ક્રુટિનાઈઝર/સંયોજક/મુખ્ય પરીક્ષકના હસ્તાક્ષર અને સંકેત નંબર પણ સમાવિષ્ટ હોય છે. તેથી પરીક્ષકો/સંયોજકો/સ્ક્રુટિનાઈઝરો/મુખ્ય પરીક્ષકોના નામો અથવા વિગતો સંબંધિત માહિતી, જો એવી માહિતી જાહેર કરવામાં આવે તો તેમની શારીરિક સુરક્ષા જોખમાય તેવી શક્યતા હોવાથી, માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમની કલમ ૮(૧) (જી) હેઠળ જાહેરકરણમાંથી મુક્ત છે. તેથી, જો પરીક્ષાર્થીઓને મૂલ્યાંકિત જવાબ-પુસ્તિકાઓમાં પ્રવેશ તપાસની મંજૂરી આપીને અથવા પ્રમાણિત નકલો આપીને આપવાનો હોય, તો એવો પ્રવેશ માત્ર જવાબ-પુસ્તિકાના તે જ ભાગ સુધી મર્યાદિત રાખવો પડશે જેમાં પરીક્ષકો/સંયોજકો/સ્ક્રુટિનાઈઝરો/મુખ્ય પરીક્ષકોની કોઈ માહિતી અથવા હસ્તાક્ષર ન હોય, જે માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમની કલમ

૮(૧)(જી) હેઠળ જાહેરકરણમાંથી મુક્ત છે. જવાબ-પુસ્તિકાના તે ભાગો, જેમાં પરીક્ષકો/સંયોજકો/સ્ક્રુટિનાઈઝરો/મુખ્ય પરીક્ષકો સંબંધિત માહિતી હોય અથવા હસ્તાક્ષર કે નામાક્ષરોના આધારે તેમની ઓળખ જાહેર થતી હોય, તેમને માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમની કલમ ૧૦ હેઠળ જવાબ-પુસ્તિકાના અમુક્ત ન થયેલા ભાગથી દૂર કરવા, ઢાંકી દેવા અથવા અન્ય રીતે અલગ કરવા પડશે. [પરિછેદ ૨૮]
[૧૦૮૩-બી-એચ; ૧૦૮૪-એ]

પ.૨. માહિતી પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર તે અવધિથી આગળ વિસ્તરતો નથી, જે અવધિ દરમિયાન પરીક્ષા લેતી સંસ્થા પાસેથી ઉત્તરવહીઓ જાળવી રાખવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. સી.બી.એસ.ઈ.ના મામલામાં, ઉત્તરવહીઓ ત્રણ મહિનાની અવધિ માટે જાળવી રાખવાની આવશ્યકતા છે અને ત્યારબાદ, તેઓ નિકાલ કરવા/નષ્ટ કરવા પાત્ર બને છે. કેટલીક અન્ય પરીક્ષા લેતી સંસ્થાઓને ઉત્તરવહીઓ છ મહિનાની અવધિ માટે રાખવાની આવશ્યકતા હોય છે. ઉત્તરવહીઓ સંબંધે માહિતીનો અધિકાર ઉપલબ્ધ છે, એટલા માત્રથી એવો અર્થ થતો નથી કે જાહેર પ્રાધિકરણના નિયમો અને વિનિયમો હેઠળ જે અવધિ નિર્ધારિત છે તે કરતાં વધુ લાંબી અવધિ માટે ઉત્તરવહીઓ જાળવી રાખવી પડશે. માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમ હેઠળની ફરજ હાલ અસ્તિત્વમાં રહેલી માહિતી અથવા જે માહિતી સંરક્ષિત કે જાળવવાની અપેક્ષા હોય તેવી માહિતી ઉપલબ્ધ કરાવવાની અથવા તેની પહોંચ આપવા અંગેની છે. સંબંધિત જાહેર પ્રાધિકરણના કાર્યપ્રણાલીને નિયંત્રિત કરતા નિયમો અને વિનિયમો જો માહિતીનું સંરક્ષણ માત્ર મર્યાદિત અવધિ માટે જ કરવાની આવશ્યકતા રાખતા હોય, તો માહિતી માટેનો અરજદાર તે માહિતી મેળવવાનો હકદાર માત્ર ત્યારે જ બનશે જ્યારે તે જાહેર પ્રાધિકરણ પાસે માહિતી ઉપલબ્ધ હોય તે વખતે તેની માંગણી કરે. અધિનિયમની જોગવાઈઓના પાલનને સુનિશ્ચિત કરવા માટે જરૂરી હોય એવા પગલાં લેવા જાહેર પ્રાધિકરણને કહેવાની માહિતી આયોગને માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમની કલમ ૧૯(૮) હેઠળની સત્તામાં, જાહેર પ્રાધિકરણના નિયમો અને વિનિયમો હેઠળ જે જોગવાઈ કરાયેલ હોય તે કરતાં વધુ લાંબી કોઈપણ અવધિ માટે માહિતી સંરક્ષિત રાખવાનો જાહેર

પ્રાધિકરણને નિર્દેશ આપવાની સત્તા સમાવેશ પામતી નથી. [ફકરો ૨૯]
[૧૦૮૪-બી-જી]

૫.૪. કલમ ૮(૩) માં ક્યાંય પણ એવો ઉપબંધ કરવામાં આવ્યો નથી કે નોંધપોથીઓ અથવા માહિતી વીસ વર્ષની અવધિ સુધી જાળવવી જ પડશે. કોઈ વિશિષ્ટ નોંધપોથી અથવા માહિતી કેટલી અવધિ સુધી જાળવવાની રહેશે તે જાહેર પ્રાધિકરણના નોંધપોથીઓના સંરક્ષણને લગતા સંબંધિત કાનૂની નિયમ અથવા વિનિયમ પર આધાર રાખશે. કલમ ૮(૩) એ એવો ઉપબંધ કરે છે કે કલમ ૬ હેઠળ કોઈ વિનંતી કરવામાં આવે તે તારીખથી વીસ વર્ષ પહેલાં બનેલી કોઈ ઘટના, પ્રસંગ અથવા બાબતોને સંબંધિત માહિતી, વિનંતી કરનાર કોઈપણ વ્યક્તિને પૂરી પાડી શકાય તેવી રહેશે. તેનો અર્થ એ છે કે જાહેર પ્રાધિકરણના નિયમો હેઠળ વીસ વર્ષથી વધુ અવધિ માટે જાળવવાની અને સંરક્ષિત રાખવાની આવશ્યક એવી કોઈ માહિતી, જો આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૮(૧) ની કોઈ જોગવાઈ હેઠળ જાહેર કરવાથી મુક્ત રાખવામાં આવી હોય, તો તેવી મુક્તિ હોવા છતાં, કલમ ૮(૧) ના ખંડો (એ), (સી) અને (૧) હેઠળ આવતી માહિતી સિવાય, વીસ વર્ષની અવધિ પૂર્ણ થયા પછી તેવી માહિતીનો પ્રવેશ તે જાહેર કરીને આપવો પડશે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, કલમ ૮(૩) એ એવો ઉપબંધ કરે છે કે કલમ ૮(૧) ના ખંડો (બી), (ડી) થી (એચ) અને (જે) હેઠળ જાહેરકરણ વિરુદ્ધ ઉપલબ્ધ હોઈ શકતું કોઈપણ રક્ષણ, વીસ વર્ષથી વધુ સમય માટે સંરક્ષિત રાખવાની આવશ્યકતા ધરાવતી નોંધપોથીઓ અંગે, વીસ વર્ષ પછી ઉપલબ્ધ રહેતું નથી. જ્યાં જાહેર પ્રાધિકરણના નિયમો અને વિનિયમો મુજબ કોઈ નોંધપોથી અથવા માહિતી વીસ વર્ષ પહેલાં નષ્ટ કરવાની આવશ્યકતા હોય, ત્યાં કલમ ૮(૩) નિયમો અનુસાર આવા નાશને અટકાવતી નથી. તેથી આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૮(૩) એવી જોગવાઈ નથી કે જેમાં તમામ 'માહિતી' ને વીસ વર્ષ અથવા તેથી વધુ સમય માટે સંરક્ષિત અને જાળવવાની ફરજ પાડવામાં આવી હોય; તેમજ તે કોઈ જાહેર પ્રાધિકરણ દ્વારા નોંધપોથી, દસ્તાવેજ અથવા માહિતી કેટલા સમય સુધી સંરક્ષિત રાખવાની છે તે નિયંત્રિત કરતા કોઈ નિયમો અથવા વિનિયમોને અધિલંઘિત પણ કરતી નથી.

[ફકરો ૩૦] [૧૦૮૫-એ-જી]

પ.પ. અધિનિયમનો હેતુ બે પરસ્પર વિરુદ્ધ હિતો વચ્ચે સમતુલા સ્થાપિત કરવાનો છે, કારણ કે લોકશાહીનું સંરક્ષણ કરવા માટે તેમના વચ્ચેનું સુસંગત સમન્વય આવશ્યક છે. એક હિત એ છે કે જાહેર સત્તાધિકારીઓના નિયંત્રણ હેઠળ રહેલી માહિતી સુધી પહોંચ પૂરી પાડી પારદર્શિતા અને જવાબદારી સુનિશ્ચિત કરવી. બીજું હિત એ સુનિશ્ચિત કરવાનું છે કે માહિતીનો ખુલાસો, વાસ્તવિક અમલમાં, અન્ય જાહેર હિતો સાથે સંઘર્ષ પામે નહીં; જેમાં સરકારોના કાર્યનું કાર્યક્ષમ સંચાલન, મર્યાદિત નાણાકીય સાધનોનો શ્રેષ્ઠ ઉપયોગ અને સંવેદનશીલ માહિતીની ગોપનીયતાનું સંરક્ષણનો સમાવેશ થાય છે. અધિનિયમની પ્રસ્તાવનામાં વિશેષરૂપે જણાવવામાં આવ્યું છે કે અધિનિયમનો ઉદ્દેશ આ બે પરસ્પર વિરુદ્ધ હિતો વચ્ચે સુસંગતતા સ્થાપિત કરવાનો છે. જ્યારે કલમો ૩ અને ૪ પ્રથમ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે કલમો ૮, ૯, ૧૦ અને ૧૧ દ્વિતીય ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તેથી, જ્યારે કલમ ૮ અમુક માહિતીને જાહેર કરવાથી મુક્તિ આપે છે, ત્યારે તેને માહિતીના અધિકાર પર પ્રતિબંધ તરીકે માનવું નહીં, પરંતુ લોકશાહી આદર્શોના પરિપૂર્ણતા અને સંરક્ષણ માટે આવશ્યક અન્ય જાહેર હિતોને રક્ષણ આપતી તેટલી જ મહત્વપૂર્ણ જોગવાઈ તરીકે માનવી જોઈએ. [પરા ૩૩] [૧૦૮૯-એફ-એચ; ૧૦૯૦-એ-સી]

પ.ક. માહિતીનો અધિકાર અનેક અન્ય જાહેર હિતો સાથે અથડામણમાં ન આવે તે સુનિશ્ચિત કરવાનો પ્રયત્ન કરતી વખતે (જેમાં સરકારોના કાર્યનું કાર્યક્ષમ સંચાલન, સંવેદનશીલ માહિતીની ગોપનીયતાનું સંરક્ષણ, મર્યાદિત નાણાકીય સ્ત્રોતોનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે), જાહેર હિતમાં જે માહિતીના પ્રકટકરણમાંથી મુક્તિ આપવી જરૂરી હોય તેવી તમામ પ્રકારની માહિતીનું કલ્પન કરવું અને તેની ગણતરીપૂર્વક યાદી આપવી મુશ્કેલ છે. તેમ છતાં, વિધાનમંડળે તે દિશામાં પ્રયત્ન કર્યો છે. મુક્તિઓની યાદી, અગાઉના અધિનિયમ એટલે કે માહિતીનો સ્વાતંત્ર્ય અધિનિયમ, ૨૦૦૨ ની કલમ ૮ માં કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો તેના કરતાં વધુ વ્યાપક છે. આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની

જોગવાઈઓનો અમલ કરતી અદાલતો અને માહિતી આયોગોએ, કલમ ૮ તથા અધિનિયમની અન્ય જોગવાઈઓનું અર્થઘટન કરતી વખતે, અધિનિયમના બે હેતુઓમાં સુસંગતતા સ્થાપે એવો, વાજબી અને સંતુલિત અભિગમ સમાવવામાં લેતો, હેતુલક્ષી અર્થઘટનનો અભિગમ અપનાવવાનો છે. [પરા ૩૪] [૧૦૯૦-ડી-એફ]

પ.૭. આર.ટી.આઈ. અધિનિયમ તમામ એવી માહિતી સુધી પહોંચનો ઉપબંધ કરે છે જે ઉપલબ્ધ છે અને અસ્તિત્વમાં છે. આ બાબત અધિનિયમની કલમ ૩ તથા કલમ ૨ની ઉપકલમો (એફ) અને (જે) હેઠળની ‘માહિતી’ અને ‘માહિતીનો અધિકાર’ ની વ્યાખ્યાઓના સંયુક્ત વાચનથી સ્પષ્ટ થાય છે. જો કોઈ જાહેર પ્રાધિકરણ પાસે આંકડાકીય માહિતી અથવા વિશ્લેષિત માહિતી, અથવા સારાંશો, અથવા આંકડાકીય વિગતોના સ્વરૂપમાં કોઈ માહિતી હોય, તો અરજદારને અધિનિયમની કલમ ૮માં દર્શાવેલા અપવાદોના અધિન રહી એવી માહિતી મેળવવાનો અધિકાર હોઈ શકે. પરંતુ જ્યાં માગવામાં આવેલી માહિતી જાહેર પ્રાધિકરણના રેકૉર્ડનો ભાગ ન હોય, અને જ્યાં આવી માહિતી કોઈ કાયદા અથવા જાહેર પ્રાધિકરણના નિયમો અથવા વિનિયમો હેઠળ જાળવી રાખવાની આવશ્યકતા ન હોય, ત્યાં એવો બિનઉપલબ્ધ માહિતી-સંગ્રહ એકત્રિત કરવો અથવા સંકલિત કરવો અને ત્યારબાદ અરજદારને પૂરી પાડવો એવો બાધ્યકર્તવ્ય અધિનિયમ જાહેર પ્રાધિકરણ પર મૂકતો નથી. જાહેર પ્રાધિકરણ પર એવી માહિતી પૂરી પાડવાની પણ ફરજ નથી, જેના માટે તારણો કાઢવા અને/અથવા અનુમાન કરવાનું આવશ્યક બને. અરજદારને ‘સલાહ’ અથવા ‘અભિપ્રાય’ આપવાની પણ તેની ફરજ નથી, તેમજ અરજદાર માટે કોઈ ‘અભિપ્રાય’ અથવા ‘સલાહ’ મેળવીને પૂરી પાડવાની પણ તેની ફરજ નથી. અધિનિયમની કલમ ૨(એફ)માં ‘માહિતી’ ની વ્યાખ્યામાં ‘અભિપ્રાય’ અથવા ‘સલાહ’ નો જે ઉલ્લેખ છે, તે માત્ર જાહેર પ્રાધિકરણના રેકૉર્ડમાં ઉપલબ્ધ એવી સામગ્રીને જ સંદર્ભિત કરે છે. અનેક જાહેર પ્રાધિકરણો જાહેર સંબંધોના ઉપક્રમરૂપે નાગરિકોને સલાહ, માર્ગદર્શન અને અભિપ્રાય આપે છે. પરંતુ તે સંપૂર્ણપણે સ્વૈચ્છિક છે અને તેને આર.ટી.આઈ. અધિનિયમ હેઠળની કોઈ ફરજ

સાથે ગૂંચવવું જોઈએ નહીં. [પરા ૩૫] [૧૦૯૦-જી-એચ; ૧૦૯૧-એ-સી]

૫.૮. આરટીઆઈ અધિનિયમની કલમ ૧૯(૮) દ્વારા કેન્દ્ર/રાજ્ય માહિતી આયોગોને કોઈપણ જાહેર પ્રાધિકરણને અધિનિયમની જોગવાઈઓના પાલનને સુનિશ્ચિત કરવા જરૂરી હોય તેવા કોઈપણ પગલાં લેવા માટે ફરજ પાડવાની સત્તા સોંપવામાં આવી છે. ઉક્ત સત્તાની સામાન્યતાને બાદ કરતાં, કલમ ૧૯(૮) ના ખંડ (એ) માં અધિનિયમની જોગવાઈઓ અમલમાં મૂકવા માટે છ નિશ્ચિત સત્તાઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ, અધિનિયમની કલમ ૧૯(૮) હેઠળની સત્તા કોઈ જાહેર પ્રાધિકરણને એવા પગલાં લેવા માટે ફરજ પાડવા સુધી વિસ્તરતી નથી, જે અધિનિયમની જોગવાઈઓના પાલનને સુનિશ્ચિત કરવા માટે આવશ્યક નથી અથવા કલ્પિત નથી, અથવા અધિનિયમની જોગવાઈઓથી પરના નિર્દેશો જારી કરવા સુધી પણ વિસ્તરતી નથી. અધિનિયમની કલમ ૧૯(૮) હેઠળની સત્તાનો હેતુ આયોગો દ્વારા અધિનિયમના પાલનને સુનિશ્ચિત કરવા માટે ઉપયોગમાં લેવો એવો છે, ખાસ કરીને એ સુનિશ્ચિત કરવા માટે કે દરેક જાહેર પ્રાધિકરણ પોતાના અભિલેખોને યોગ્ય રીતે સૂચીકૃત અને અનુક્રમિત સ્વરૂપે તથા તેવી પદ્ધતિમાં જાળવે કે જેથી માહિતીના અધિકારને સુગમતા મળે અને એ પણ સુનિશ્ચિત કરે કે અધિનિયમની કલમ ૪(૧) ના ખંડ (એ) મુજબ જરૂરી હોય તે પ્રમાણે અભિલેખોનું કમ્પ્યુટરીકરણ કરવામાં આવે; તથા એ સુનિશ્ચિત કરવા માટે કે અધિનિયમની કલમ ૪(૧) ના ખંડો (બી) અને (સી) માં સૂચિબદ્ધ માહિતી પ્રકાશિત અને પ્રસારિત કરવામાં આવે અને અધિનિયમની કલમ ૪ ની ઉપકલમો (૩) અને (૪) માં જે મુજબ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે તે પ્રમાણે સમયાંતરે અધ્યતન કરવામાં આવે. જો અધિનિયમની કલમ ૪(૧) ના ખંડ (બી) માં સૂચિબદ્ધ ‘માહિતી’ નો અસરકારક રીતે પ્રસાર કરવામાં આવે (મુદ્રિત પ્રકાશનોમાં અને વેબસાઈટો પર તથા અન્ય અસરકારક સાધનો દ્વારા), તો પારદર્શિતા અને જવાબદારી ઉપલબ્ધ કરાવવા ઉપરાંત, નાગરિકો સંબંધિત માહિતી પ્રાપ્ત કરી શકશે અને અધિનિયમ હેઠળ માહિતી માટેની અનાવશ્યક અરજીઓ ટાળી શકશે. [પરા ૩૬] [૧૦૯૧-એફ-એચ; ૧૦૯૨-એ-એફ]

પ.૯. માહિતીનો અધિકાર એક અતિમૂલ્યવાન અધિકાર છે. માહિતી તથા માહિતીનો અધિકાર, જવાબદાર નાગરિકોના હાથે ભ્રષ્ટાચાર સામે લડવા અને પારદર્શિતા તથા જવાબદારી લાવવા માટે શક્તિશાળી સાધનરૂપ થવા માટે નિર્ધારિત છે. જાહેર સત્તાધિકારીઓની કાર્યપદ્ધતિમાં પારદર્શિતા અને જવાબદારી સુનિશ્ચિત કરવા તથા ભ્રષ્ટાચારને નિરોત્સાહિત કરવા સંબંધિત કલમ ૪(૧)(બી) હેઠળની આવશ્યક માહિતી પ્રકાશમાં આવે તે માટે આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની જોગવાઈઓનો કડક અમલ થવો જોઈએ અને તમામ પ્રયત્નો કરવામાં આવવા જોઈએ. પરંતુ અન્ય માહિતીના સંદર્ભમાં, (અર્થાત કલમ ૪(૧)(બી) અને (સી) માં ઉલ્લેખિત માહિતી સિવાયની માહિતી અંગે), અન્ય જાહેર હિતોને પણ સમાન મહત્વ અને ભાર આપવામાં આવ્યો છે (જેમ કે સંવેદનશીલ માહિતીની ગોપનીયતા, વિશ્વાસ તથા વિશ્વસ્ત સંબંધો, સરકારોની કાર્યક્ષમ કામગીરી, વગેરે). આર.ટી.આઈ. અધિનિયમ હેઠળ સર્વપ્રકારની માહિતીના ખુલાસા માટેની અવિચારી અને અવ્યવહાર માંગણીઓ અથવા આદેશો (જે જાહેર સત્તાધિકારીઓની કામગીરીમાં પારદર્શિતા અને જવાબદારી તેમજ ભ્રષ્ટાચારના ઉચ્છેદ સાથે અસંબંધિત હોય) વિપરીત પરિણામદાયક સાબિત થશે, કારણ કે તે વહીવટની કાર્યક્ષમતાને પ્રતિકૂળ અસર કરશે અને પરિણામે કાર્યપાલિકા માહિતી એકત્રિત કરવાની અને પૂરી પાડવાની અનુત્પાદક કામગીરીમાં જકડાઈ જશે. અધિનિયમનો દુરુપયોગ અથવા ગેરવપરાશ થવા દેવામાં આવવો જોઈએ નહીં, જેથી તે રાષ્ટ્રીય વિકાસ અને એકીકરણમાં અવરોધરૂપ સાધન ન બને અથવા તેના નાગરિકો વચ્ચેની શાંતિ, શીતળતા અને સૌહાર્દને નષ્ટ ન કરે. તેમજ, પોતાની ફરજ બજાવવા પ્રયત્નશીલ પ્રામાણિક અધિકારીઓ પર દમન અથવા ધાકધમકી માટેના સાધન તરીકે પણ તેને રૂપાંતરિત કરવો જોઈએ નહીં. આર.ટી.આઈ. અધિનિયમ હેઠળના દંડના ભય તથા આર.ટી.આઈ. અધિનિયમ હેઠળની સત્તાઓના દબાણને કારણે જાહેર સત્તાધિકારીઓના કર્મચારીઓ પોતાની સામાન્ય અને નિયમિત ફરજોનું બલિદાન આપી ‘માહિતી પૂરી પાડવા’ ને પ્રાથમિકતા આપે તેવી સ્થિતિ ઊભી થવી જોઈએ નહીં. [પરા ૩૭] [૧૦૯૨-જી-એચ; ૧૦૯૩-એ-એફ]

ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય વિ. રાજ નારાયણ (૧૯૭૫) ૪ એસ.સી.સી. ૪૨૮: ૧૯૭૫ (૩)
એસ.સી.આર. ૩૩૩; દિનેશ ત્રિવેદી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૧૯૯૭) ૪
એસ.સી.સી. ૩૦૬: ૧૯૯૭ (૩) એસ.સી.આર. ૯૩; પીપલ્સ યુનિયન ફોર
સિવિલ લિબર્ટીઝ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૨૦૦૪) ૨ એસ.સી.સી. ૪૭૬:
૨૦૦૪ (૧) એસ.સી.આર. ૨૩૨ – ઉલ્લેખિત.

નિર્ણય સંદર્ભ:

૧૯૮૪ (૪) એસ.સી.સી. ૨૭ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો. ફરો ૬
૨૦૦૪ (૩) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૩૭૨ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો. પરિચ્છેદ ૬
૨૦૦૪ (૧૩) એસ.સી.સી. ૩૮૩ નો સંદર્ભ લેવાયો. ફરો ૬
૨૦૦૭ (૧) એસ.સી.સી. ૬૦૩ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો. પરિચ્છેદ ૬
૨૦૦૭ (૧૦) એસ.સી.આર. ૪૬૪ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો. પરા ૬
૧૯૭૫ (૩) એસ.સી.આર. ૩૩૩ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો. પરિચ્છેદ ૧૦
૧૯૯૭ (૩) એસ.સી.આર. ૯૩ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો. પરા ૧૦
૨૦૦૪ (૧) એસ.સી.આર. ૨૩૨ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો. ફરો ૧૦

=====

દીવાની અપીલી અધિકારક્ષેત્ર : દીવાની અપીલ ક્રમાંક ૬૪૫૪ નો ૨૦૧૧.
કલકત્તાની વડી અદાલત દ્વારા રિટ અરજી ૧૮૧૮૯ (ડબલ્યુ) સન ૨૦૦૮ માં તા.
પ.ર.૨૦૦૯ના ચુકાદા અને આદેશમાંથી.

સાથે

સી.એ. નં. ૬૪૫૬, ૬૪૫૭-૬૪૫૮, ૬૪૫૯, ૬૪૬૧, ૬૪૬૨, ૬૪૬૪,
૬૪૬૫-૬૪૬૮ સન ૨૦૧૧ના.

પરાગ પી. ત્રિપાઠી, એ.એસ.જી., ભાસ્કર પી. ગુપ્તા, મહાબીર સિંહ, પી.કે.
ગોસ્વામી, તાપશ રાય, ડૉ. રાજીવ ધવન, તારા ચંદ્ર શર્મા, નીલમ શર્મા, રૂપેશ
કુમાર, અજય શર્મા, પીયૂષ કે. રાય, મિથિલેશ ક. સિંહ, રણજિત ચટર્જી, શંકર
દિવાટે, અનુજ ભંડારી, પ્રમોદ દયાલ, નિકુંજ દયાલ, રાકેશ અગ્રવાલ, પુલકિત

અગ્રવાલ, પાયલ દયાલ, પાર્થિવ ગોસ્વામી, એસ. હરિહરન, રાજીવ મહેતા, સોરેન્દ્ર બેટાલ, ડી.એમ. નારગોલકર, આઈ.સી. અગ્રવાલા, એફ.આઈ. ચૌધરી, રમેશ્વર પ્રસાદ ગોયલ, અભિજિત સેન્ગુપ્તા, બી.પી. યાદવ, સંપા સેન્ગુપ્તા રાય, એનમિયા કુજૂર, રંજન મુખર્જી, આઝેમ એચ. લસ્કર, દિવ્ય જ્યોતિ જયપુરિયર, જ્યોતિ મેંદિરતા, નવીન પ્રકાશ, સુનીલ કુમાર વર્મા, રેખા પાંડે હાજર રહેલ પક્ષકારો માટે.

અદાલતનો ચુકાદો નીચે મુજબ પ્રગટ કરવામાં આવ્યો હતો

આર.વી. રવીન્દ્રન, જે.

૧. રજા મંજૂર કરવામાં આવે છે. સુવિધા માટે, અમે પ્રથમ કેસના તથ્યોનો ઉલ્લેખ કરીશું.

૨. પ્રથમ પ્રતિવાદી સેન્ટ્રલ બોર્ડ ઓફ સેકન્ડરી એજ્યુકેશન (સંક્ષેપમાં સી.બી.એસ.ઈ. અથવા ‘અપીલકર્તા’) દ્વારા લેવામાં આવેલી સેકન્ડરી સ્કૂલ પરીક્ષા, ૨૦૦૮માં ઉપસ્થિત રહ્યો હતો. જ્યારે તેને ગુણપત્રક મળ્યું ત્યારે તે પોતાના ગુણોથી નિરાશ થયો હતો. તેને એવું લાગ્યું કે તેણે પરીક્ષામાં સારું લખ્યું હતું, પરંતુ તેની ઉત્તરવહીઓનું યોગ્ય રીતે મૂલવણ કરવામાં આવ્યું ન હતું અને અયોગ્ય મૂલવણના પરિણામે તેને ઓછા ગુણ મળ્યા હતા. તેથી તેણે પોતાની ઉત્તરવહીઓના નિરીક્ષણ અને પુનર્મૂલવણ માટે અરજી કરી. સી.બી.એસ.ઈ.એ તા. ૧૨.૭.૨૦૦૮ના પત્ર દ્વારા ઉક્ત વિનંતી નામંજૂર કરી. નામંજૂરીના કારણો આ પ્રમાણે હતા:

(૧) માંગવામાં આવેલ માહિતી આરટીઆઈ અધિનિયમની કલમ ૮(૧)(ઈ) હેઠળ

મુક્ત રાજવામાં આવેલી હતી, કારણ કે સીબીએસઈનો તેના મૂલ્યાંકનકારો સાથે વિશ્વાસપાત્ર સંબંધ હતો અને તે મૂલ્યાંકનની પદ્ધતિ તથા રીત બંનેની ગોપનીયતા જાળવે છે.

(૨) બોર્ડના પરીક્ષા ઉપનિયમોમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે કોઈપણ ઉમેદવાર તેના જવાબોની પુનર્મૂલવણી અથવા જવાબપુસ્તિકા(ઓ) કે અન્ય દસ્તાવેજોના પ્રક્ટીકરણ અથવા નિરીક્ષણનો દાવો કરી શકશે નહીં કે તે માટે હકદાર ગણાશે નહીં.

(૩) માંગવામાં આવેલી આવી માહિતીના જાહેરકરણને વિશાળ જાહેર હિત સમર્થન આપતું નથી.

(૪) કેન્દ્રીય માહિતી આયોગે અપીલ ક્રમાંક આઈસીપીબી/એ-૩/સીઆઈસી/૨૦૦૬માં તા. ૧૦.૨.૨૦૦૬ના આદેશ દ્વારા તા. ૨૩.૪.૨૦૦૭ના તેના આદેશથી આવી માહિતી જાહેર કરવાનું નકારી કાઢ્યું હતું."

૩. આથી અસંતોષ અનુભવી પ્રથમ પ્રતિવાદીએ કલકત્તા વડી અદાલત સમક્ષ ડબલ્યુ.પી. નં. ૧૮૧૮૯(ડબલ્યુ)/૨૦૦૮ દાખલ કરી અને નીચે દર્શાવેલ રાહતો માંગી :

(એ) આ માટે કે સી.બી.એસ.ઈ. દ્વારા લેવામાં આવતી પરીક્ષાઓના સંદર્ભમાં ઉત્તરપત્રિકાઓના પુનર્મૂલ્યાંકનની જોગવાઈને બહાર રાખવાની કાર્યવાહી ભારતના સંવિધાનની જોગવાઈઓના વિરુદ્ધ, ગેરકાયદેસર અને અવિવેકપૂર્ણ હોવાનું જાહેર કરવામાં આવે; (બી) આ માટે કે સી.બી.એસ.ઈ.ને તેના ઉત્તરપુસ્તકોનું

પુનર્મૂલ્યાંકન કરવા માટે સ્વતંત્ર પરીક્ષકની નિમણૂક કરવાની અને તે પુનર્મૂલ્યાંકનના આધાર પર નવી ગુણપત્રક જારી કરવાની દિશા આપવામાં આવે; (સી) આ માટે કે સી.બી.એસ.ઈ.ને ૨૦૦૮ની સેકન્ડરી સ્કૂલ પરીક્ષાને સંબંધિત તેના ઉત્તરપુસ્તકો રજૂ કરવાની દિશા આપવામાં આવે જેથી તેમની યોગ્ય રીતે સમીક્ષા કરી શકાય અને પુનર્મૂલ્યાંકનના ગુણો સાથે નવી ગુણપત્રક જારી કરી શકાય; (ડી) આ માટે કે તા. ૧૨.૭.૨૦૦૮ના સી.બી.એસ.ઈ.ના સંદેશાવ્યવહારને રદ કરવામાં આવે અને પ્રથમ પ્રતિવાદી દ્વારા નિરીક્ષણ માટે ઉત્તરપુસ્તકો અદાલતમાં રજૂ કરવાની દિશા આપવામાં આવે. પ્રતિવાદીએ દલીલ કરી હતી કે માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૦૫ (ટૂંકમાં 'આર.ટી.આઈ. અધિનિયમ') ની કલમ ૮(૧)(ઈ), જેના પર સી.બી.એસ.ઈ.એ આધાર રાખ્યો હતો, લાગુ પડતી નહોતી અને નિરીક્ષણનો દાવો કરવા માટે તેણે આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની જોગવાઈઓ પર આધાર રાખ્યો હતો.

જ. સીબીએસઈએ અરજીનો વિરોધ કર્યો. તેનું દલીલ હતું કે તેની ઉપવિધિઓ મુજબ ઉત્તરવહીઓનું પુનર્મૂલ્યાંકન અને નિરીક્ષણ અનુમતિપાત્ર નથી અને માત્ર ગુણોની ચકાસણી જ અનુમતિપાત્ર છે. તેમણે સીબીએસઈ પરીક્ષા ઉપવિધિ ક્રમાંક ૬૧ પર આધાર મૂક્યો, જેના સંબંધિત ભાગો નીચે ઉતારવામાં આવે છે:

"૬૧. ઉમેદવાર દ્વારા કોઈ વિષયમાં મેળવેલા ગુણોની ચકાસણી

(૧) બોર્ડ દ્વારા લેવામાં આવેલી પરીક્ષામાં હાજર રહેલો ઉમેદવાર કોઈ વિશિષ્ટ વિષયમાં પ્રાપ્ત ગુણોની ચકાસણી માટે બોર્ડના સંબંધિત પ્રાદેશિક અધિકારી સમક્ષ

અરજી કરી શકે છે. આવી ચકાસણી માત્ર એટલી જ મર્યાદિત રહેશે કે બધા જવાબોનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવ્યું છે કે કેમ, તે વિષયમાં દરેક પ્રશ્ન માટેના ગુણોના કુલમાં કોઈ ભૂલ થઈ નથી કે કેમ, ગુણો ઉત્તરપુસ્તિકાના શીર્ષક પૃષ્ઠ પર તેમજ ગુણફાળવણી યાદીમાં યોગ્ય રીતે ચઢાવવામાં આવ્યા છે કે કેમ, અને ઉમેદવાર દ્વારા દર્શાવવામાં આવેલી ઉત્તરપુસ્તિકા સાથે જોડાયેલ પૂરક ઉત્તરપુસ્તિકા(ઓ) અખંડિત છે કે કેમ. ઉત્તરપુસ્તિકા અથવા પૂરક ઉત્તરપુસ્તિકા(ઓ)નું પુનર્મૂલ્યાંકન કરવામાં આવશે નહીં.

(૨) આવી અરજી ઉમેદવાર દ્વારા મુખ્ય પરીક્ષાના પરિણામની જાહેરાત થયેલી તારીખથી ૨૧ દિવસની અંદર અને કમ્પાર્ટમેન્ટ પરીક્ષા માટે ૧૫ દિવસની અંદર કરવી આવશ્યક છે.

(૩) તેવી તમામ અરજીઓ સાથે બોર્ડ દ્વારા સમયાંતરે નિર્ધારિત કરવામાં આવેલી ફીની ચૂકવણી સંલગ્ન હોવી આવશ્યક છે.

(૪) કોઈ ઉમેદવાર પોતાની જવાબપત્રિકાઓના પુનર્મૂલ્યાંકનની માંગ કરશે નહીં અથવા તેના હકદાર રહેશે નહીં, તેમજ જવાબપત્રિકા(ઓ) અથવા અન્ય દસ્તાવેજોના ખુલાસા અથવા નિરીક્ષણનો હકદાર રહેશે નહીં.

XXXX

(૬) કોઈપણ કિસ્સામાં ગુણોની ચકાસણી ઉમેદવારની હાજરીમાં અથવા તેની તરફથી અન્ય કોઈ વ્યક્તિની હાજરીમાં કરવામાં આવશે નહીં, તેમજ ઉત્તરવહીઓ તેને અથવા તેના પ્રતિનિધિને દર્શાવવામાં આવશે નહીં.

(૭) ઉમેદવાર દ્વારા પ્રાપ્ત કરાયેલા ગુણોની ચકાસણી અધ્યક્ષ દ્વારા નિયુક્ત કરાયેલા અથવા તેમની મંજૂરીથી નિયુક્ત કરાયેલા અધિકારીઓ દ્વારા કરવામાં આવશે.

(૮) ચકાસણી બાદ ગુણોમાં ઉમેદવારને તેની ઉત્તરવહિમાં વાસ્તવમાં પ્રાપ્ત થયેલા ગુણોના આધારે વધારો અથવા ઘટાડો કરીને સુધારો કરવામાં આવશે.

XXXX

૬૨. ઉત્તરપુસ્તિકાઓનું સંરક્ષણ

ઉત્તરપત્રિકાઓ ત્રણ મહિનાના ગાળામાં જાળવી રાખવામાં આવશે અને ત્યારબાદ સમયાંતરે અધ્યક્ષ દ્વારા જેમ નક્કી કરવામાં આવે તે રીતે તેમનો નિકાલ કરવામાં આવશે." (ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

સીબીએસઈએ ૨જૂ કર્યું કે સમગ્ર દેશમાં લગભગ ૮૦૦૦ સંલગ્ન શાળાઓમાંથી ૧૨ થી ૧૩ લાખ ઉમેદવારો તેની દ્વારા લેવાતી ધોરણ ૧૦ અને ધોરણ ૧૨ની પરીક્ષાઓમાં ઉપસ્થિત થાય છે અને તેથી લગભગ ૬૦ થી ૬૫ લાખ ઉત્તરવહીઓ ઉત્પન્ન થાય છે; તેમજ પરીક્ષા ઉપનિયમ ક્રમાંક ૬૨ મુજબ તે ઉત્તરવહીઓ માત્ર ત્રણ મહિનાની અવધિ સુધી જ રાખે છે, ત્યારબાદ તેમનો નિકાલ કરવામાં આવે છે. ૨જૂ કરવામાં આવ્યું કે જો ઉમેદવારોને ઉત્તરવહીઓના પુનર્મૂલ્યાંકનની માંગ કરવાની અથવા તેની તપાસ કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવે, તો તે ગૂંચવણ અને અવ્યવસ્થા પેદા કરશે અને તેની વિશદ પરીક્ષા-પ્રણાલીને વિલંબ અને અસંગઠિતતાના ભોગે મુકાશે. જણાવવામાં આવ્યું કે ધોરણ ૧૦ અને ધોરણ ૧૨ની

પરીક્ષાઓ ઉપરાંત, સીબીએસઈ અન્ય ઘણી પરીક્ષાઓ પણ લે છે (જેમાં ઓલ ઇન્ડિયા પ્રી-મેડિકલ ટેસ્ટ, ઓલ ઇન્ડિયા એન્જિનિયરિંગ એન્ટ્રન્સ પરીક્ષા અને જવાહર નવોદય વિદ્યાલયની પસંદગી પરીક્ષા સમાવેશ થાય છે). જો સીબીએસઈને ઉત્તરવહીઓનું પુનર્મૂલ્યાંકન કરવું પડે અથવા ઉત્તરવહીઓની તપાસની મંજૂરી આપવી પડે અથવા તેની પ્રમાણિત નકલો આપવી પડે, તો તે તેની અસરકારક અને કાર્યક્ષમ કામગીરીમાં અવરોધ ઉભો કરશે અને તે માટે વિશાળ વધારાનો સ્ટાફ તથા માળખાકીય સુવિધાઓની પણ આવશ્યકતા પડશે. રજૂ કરવામાં આવ્યું કે સીબીએસઈની સમગ્ર પરીક્ષા-પ્રણાલી અને મૂલ્યાંકન વૈજ્ઞાનિક અને વ્યવસ્થિત પદ્ધતિથી કરવામાં આવે છે, જે ઉચ્ચ શૈક્ષણિક ધોરણો સુનિશ્ચિત કરવા અને તેનું સંરક્ષણ કરવા માટે રચાયેલ છે અને દરેક સ્તરે વિદ્યાર્થીઓના હિતોને ધ્યાનમાં રાખીને ઉત્તમતા હાંસલ કરવાનો હેતુ સિદ્ધ થાય તે માટે અતિશય કાળજી લેવામાં આવી હતી. સીબીએસઈએ તેની દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી મૂલ્યાંકનની નીચે મુજબની વિશદ પ્રક્રિયાનો ઉલ્લેખ કર્યો :

પરીક્ષાના પ્રશ્નપત્રો ઓછામાં ઓછા ૨૦ વર્ષના શિક્ષણ અનુભવ તથા સિદ્ધ નિષ્કલંકતા ધરાવતા શિક્ષકો દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવે છે. પ્રશ્નપત્ર તૈયાર કરનારાઓની નિમણૂક સામાન્ય રીતે બોર્ડની કોર્સ સમિતિ દ્વારા ભલામણ કરાયેલા શિક્ષણવિદોમાંથી કરવામાં આવે છે. દરેક પ્રશ્નપત્ર તૈયાર કરનારને એકથી વધુ પ્રશ્નપત્ર-સેટ તૈયાર કરવા માટે કહેવામાં આવે છે, અને તે સેટોનું મધ્યસ્થીકરણ મધ્યસ્થીઓની એક ટીમ દ્વારા કરવામાં આવે છે, જેઓની નિમણૂક વિશ્વવિદ્યાલયના

શિક્ષણવિદોમાંથી અથવા વરિષ્ઠ પ્રિન્સિપાલોમાંથી કરવામાં આવે છે. મધ્યસ્થીકરણ ટીમનું કાર્ય અભ્યાસક્રમ સાથે વિવિધ પ્રશ્નપત્ર-સેટોની યોગ્યતા અને સુસંગતતા સુનિશ્ચિત કરવાનું તથા ભિન્ન શ્રેણીઓની વિવિધ શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓને અનુરૂપ કઠિનતાના સ્તરનું મૂલ્યાંકન કરવાનું છે. દરેક દૃષ્ટિકોણથી પ્રશ્નપત્રોનું મૂલ્યાંકન કર્યા પછી, મધ્યસ્થીઓની ટીમ આ બાબતે ઘોષણા કરે છે કે પ્રશ્નપત્રના કોઈ સેટે સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમ આવરી લીધો છે કે નહીં, તમામ સેટોમાં કઠિનતાના સ્તરનું વિતરણ સમાનાંતર છે કે નહીં, તેમજ એકસરખો ધોરણ સુનિશ્ચિત કરવા માટેના અન્ય વિવિધ પાસાઓ બાબતે પણ. મૂલ્યાંકન માટે એકરૂપ માપદંડ સુનિશ્ચિત કરવા હેતુથી બોર્ડ મધ્યસ્થીઓના માર્ગદર્શન માટે વિગતવાર સૂચનાઓ પણ જાહેર કરે છે.

મૂલ્યાંકન પ્રણાલી સમગ્ર રીતે સુવ્યવસ્થિત અને ભૂલરહિત છે. બધા ઉમેદવારોની પરીક્ષા તે જ પ્રશ્નપત્ર નિર્માતાઓ દ્વારા તૈયાર કરાયેલા પ્રશ્નપત્રો મારફતે લેવામાં આવે છે. તેમની ઉત્તરવહીઓ પર કલ્પિત બેઠક નંબરો દર્શાવવામાં આવે છે જેથી તેમની ઓળખ ગુપ્ત રાખી શકાય. કલ્પિત બેઠક નંબર ફાળવવાનું કામ સંપૂર્ણ સ્વાયત્તતા ધરાવતા મુખ્ય ગોપનીયતા અધિકારીના અધિન કાર્યરત ટીમ દ્વારા કરવામાં આવે છે. મુખ્ય ગોપનીયતા અધિકારી અને તેમના સહાયકોથી બનેલી ટીમ યુનિવર્સિટીઓ તથા બોર્ડ સાથે અસંબંધિત અન્ય સ્વાયત્ત શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાંથી લેવાયેલા શૈક્ષણિકજનોની બનેલી હોય છે. મુખ્ય ગોપનીયતા અધિકારી પોતે સામાન્ય રીતે યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસર દરજ્જાના વ્યક્તિ હોય છે. કેન્દ્રીય કે પ્રાદેશિક સ્તરે બોર્ડનો

કોઈ અધિકારી તેમને સોંપાયેલ કાર્યના નિર્વહમાં તેમની સાથે સંકળાયેલો નથી. કલ્પિત બેઠક નંબરોના સંકેતો અને તેમની અનુક્રમણિકા મુખ્ય ગોપનીયતા અધિકારી પોતે જ ગણિતીય સૂત્રના આધારે તૈયાર કરે છે, જે વાસ્તવિક બેઠક નંબરોને અનિયમિત બનાવે છે, અને તે માત્ર તેમને તથા તેમની ટીમને જ જાણીતા હોય છે. આથી ઉત્તરવહીની ઓળખ વિશે સંપૂર્ણ ગોપનીયતા સુનિશ્ચિત થાય છે, એટલું જ નહીં કે બોર્ડના અધ્યક્ષ અને બોર્ડના પરીક્ષા નિયામકને પણ મુખ્ય ગોપનીયતા અધિકારી દ્વારા આપવામાં આવેલા કલ્પિત બેઠક નંબરો અને તેમના અનુરૂપ વાસ્તવિક નંબરો અંગે કોઈ માહિતી હોતી નથી.

મૂલવણીના તબક્કે, વિષયનિષ્ઠતાની શક્યતાઓ દૂર કરવા માટે બોર્ડ એવી મૂલ્યાંકન યોજના પૂરી પાડીને સંપૂર્ણ ન્યાયસંગતતા અને એકરૂપતા સુનિશ્ચિત કરે છે, જે તમામ પરીક્ષકોને સમાનરૂપે લાગુ પડે છે. આ મૂલ્યાંકન યોજનાઓ બોર્ડના દિલ્હી સ્થિત મુખ્યાલય ખાતે તમામ પ્રદેશોના વિષય નિષ્ણાતો દ્વારા સંયુક્ત રીતે તૈયાર કરવામાં આવે છે. મૂલ્યાંકન યોજનાનો મુખ્ય હેતુ ઉત્તરવહીઓની મૂલવણીમાં એકરૂપતા જાળવવાનો છે.

ગણિત, વિજ્ઞાન વિષયો સહિતના તમામ મુખ્ય વિષયોની ઉત્તરવહીઓનું મૂલ્યાંકન કેન્દ્રીયકૃત "ઓન ધ સ્પોટ" મૂલ્યાંકન કેન્દ્રોમાં કરવામાં આવે છે, જ્યાં પરીક્ષકોને ઉત્તરવહીઓ તૂટેલા ક્રમના સીરિયલ અનુક્રમમાં આપવામાં આવે છે. વધુમાં, ઉત્તરવહીઓ એકબીજા સાથે મિશ્રિત કરવામાં આવે છે, જેના પરિણામે, માનો કે બેંગલોરમાં રહેલો પરીક્ષક એવો ઉમેદવારની ઉત્તરવહીનું મૂલ્યાંકન કરી રહ્યો હોઈ શકે

છે, જેણે પોતાની પરીક્ષા પોંડિચેરી, ગોવા, અંદામાન અને નિકોબાર ટાપુઓ, કેરળ, આંધ્ર પ્રદેશ, તમિલનાડુ અથવા કર્ણાટકમાં જ આપી હોય; પરંતુ તે કઈ ઉત્તરવહીનું પરીક્ષણ કરી રહ્યો છે તે ચોક્કસ રીતે જાણવાનો તેને કોઈ માર્ગ હોતો નથી. કલ્પિત રોલ નંબરો દર્શાવેલી ઉત્તરવહીઓ કોઈ પણ પરીક્ષકને તે કયા રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશની છે તે અંગે કોઈ સંકેત આપતી નથી. તેમાંથી ઉમેદવારની શાળા અથવા પરીક્ષા કેન્દ્ર અંગે પણ કોઈ સંકેત મળી શકતો નથી. પરીક્ષકને કોઈ ઉમેદવાર પ્રત્યે કોઈ ઉપકાર કરવાની ઝુકાવ હોવી સંભવ નથી, કારણ કે તે તેના રોલ નંબરનો ભેદ ઉકેલી શકતો નથી અથવા તે કઈ શાળા, સ્થળ, રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશનો છે તે જાણી શકતો નથી.

પરીક્ષકો મુખ્ય પરીક્ષકની દેખરેખ હેઠળ પ્રશ્નપત્રોમાં આવેલ તમામ પ્રશ્નોની સંપૂર્ણ રીતે તપાસ કરે છે અને ઉપભાગોને સામૂહિક રીતે નહીં પરંતુ અલગ અલગ રીતે ગુણ આપે છે. ઉમેદવાર સાથે ન્યાય થાય તે માટે ઉત્તરવહીનું મૂલવણ કરતી વખતે સંપૂર્ણ સાવચેતી રાખવામાં આવે છે અને યોગ્ય ધ્યાન આપવામાં આવે છે. જ્યાં લાખો વિદ્યાર્થીઓ અનેક વિષયોમાં પરીક્ષા આપે છે એવા બોર્ડમાં પુનઃમૂલ્યાંકનને મંજૂરી આપવી વહીવટી દૃષ્ટિએ અશક્ય છે.

વધારાના મુખ્ય પરીક્ષકોને કડક સૂચનાઓ આપવામાં આવી છે કે મૂલવણીમાં કોઈપણ પ્રકારનું હલકું કે અયોગ્ય કામ મંજૂર ન કરવું અને એક જ દિવસે કોઈપણ પરીક્ષકને મૂલવણી માટે ૨૦-૨૫ કરતાં વધુ ઉત્તરવહીઓ આપવી નહીં. પરીક્ષકો કાર્યરત શિક્ષકો છે, જે ઉમેદવારોના હિતનું સંરક્ષણ કરે છે. તેઓ અયોગ્ય ગુણાંકન

કરે છે અને ઉમેદવારોને તેમના હકના ગુણોથી વંચિત રાખે છે, એવું માનવા માટે કોઈ આધાર નથી. એ સાચું છે કે કેટલાક કેસોમાં ગુણોની તપાસ અથવા ગુણોની ચકાસણીના તબક્કે કુલમાં ગણતરીની ભૂલો ધ્યાનમાં આવી છે. આવી ભૂલોને શક્ય તેટલી ઓછી કરવા તથા તેની પદ્ધતિને વધુ મજબૂત અને સુધારેલી બનાવવા માટે, ૧૯૯૩થી કુલની ચકાસણી અને ઉત્તરોનાં અન્ય પાસાંઓની તપાસને ત્રણગણી કરવામાં આવી છે, જેથી અંતર્નિહિત તમામ ભૂલો શોધી કાઢી અને દૂર કરી શકાય.

મુખ્યાલય ખાતે કાર્યરત પરિણામ સમિતિ દ્વારા તમામ ઉમેદવારોના પરિણામોની સમીક્ષા કરવામાં આવે છે. પ્રાદેશિક અધિકારીઓ આ સમિતિના સભ્ય નથી. આ સમિતિ તમામ પ્રદેશોના પરિણામોની સમીક્ષા કરે છે અને અગાઉના વર્ષોમાં પ્રદેશોએ દર્શાવેલા પરિણામોને ધ્યાનમાં રાખીને જો તે પરિણામોનું માનકીકરણ કરવાનું નક્કી કરે, તો તે તમામ પ્રદેશોના ઉમેદવારો માટે સમાન નીતિ અપનાવે છે. કોઈપણ પ્રદેશ માટે વિશેષ નીતિ અપનાવવામાં આવતી નથી, સિવાય કે તેના માટે કેટલાક વિશેષ કારણો હોય. એકંદર પરિણામોને મધ્યસ્થ કરવા માટે માનકીકૃત ગુણ આપવાની આ પ્રથા માધ્યમિક શિક્ષણના મોટા ભાગના બોર્ડોમાં સામાન્ય રીતે પ્રચલિત છે. વિવિધ વિષયોમાં માનકીકરણના હેતુસર આપવામાં આવતા ગુણોની ચોક્કસ સંખ્યા વર્ષપ્રત્યે બદલાતી રહે છે. આ પદ્ધતિ અત્યંત નિર્વ્યક્તિ છે અને તેમાં સાંઠગાંઠ અથવા હસ્તક્ષેપ માટે કોઈ સ્થાન નથી. સંક્ષેપમાં કહીએ તો, આ એક વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ છે."

સી.બી.એસ.ઈ. એ રજૂ કર્યું કે તેના દ્વારા વિકસાવવામાં અને અપનાવવામાં આવેલ પ્રક્રિયા ઉત્તરપુસ્તિકાઓના મૂલ્યાંકનમાં ન્યાયસંગતતા અને ચોકસાઈ સુનિશ્ચિત કરે છે અને સમગ્ર પ્રક્રિયાને શક્ય તેટલી ભૂલરહિત બનાવવામાં આવી છે અને તેથી પુનઃમૂલ્યાંકન અથવા નિરીક્ષણ અથવા નકલો આપવાનો ઇનકાર વિદ્યાર્થીઓના અધિકારો પર ન્યાયસંગત વ્યવહારના ઇનકાર તરીકે અથવા અયોગ્ય પ્રતિબંધ તરીકે ગણાવી શકાય નહીં.

૫. વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠે ઉક્ત રિટ અરજીની, તેમજ જોડાયેલી રિટ અરજીઓની (જેનો આધાર પશ્ચિમ બંગાળ માધ્યમિક શિક્ષણ બોર્ડ અને અન્યોએ લીધો હતો) તા. ૫.૨.૨૦૦૮ના સામાન્ય ચુકાદા દ્વારા સુનાવણી કરીને નિકાલ કર્યો હતો. વડી અદાલતે ઠરાવ્યું કે સી.બી.એસ.ઈ. અથવા કોઈ યુનિવર્સિટી અથવા માધ્યમિક શિક્ષણ બોર્ડ જેવી કાયદેસર સંસ્થાઓ દ્વારા લેવાતી જાહેર પરીક્ષામાં પરીક્ષાર્થીની મૂલવાયેલ ઉત્તરપુસ્તિકાઓ ‘દસ્તાવેજ, હસ્તલિખિત અભિલેખ અને અભિપ્રાય’ હોવા કારણે, માહિતી અધિકાર અધિનિયમની કલમ ૨(એફ) માં વ્યાખ્યાયિત “માહિતી” ની વ્યાખ્યાની અંદર આવે છે. તેણે ઠરાવ્યું કે માહિતી અધિકાર અધિનિયમની જોગવાઈઓનું અર્થઘટન એવી રીતે થવું જોઈએ કે જે માહિતી રોકી રાખવા કરતાં માહિતીના પ્રસાર તરફ દોરી જાય; અને માહિતીના અધિકારને ધ્યાનમાં લેતા, પરીક્ષા લેતી સંસ્થાઓ પરીક્ષાર્થીઓને મૂલવાયેલ ઉત્તરપુસ્તિકાઓનું નિરીક્ષણ આપવા બંધાયેલ હતી. પરિણામે, તેણે સી.બી.એસ.ઈ.ને માહિતી માંગનાર પરીક્ષાર્થીઓને ઉત્તરપુસ્તિકાઓનું નિરીક્ષણ

આપવા દિશા નિર્દેશ આપ્યો. તેમ છતાં, વડી અદાલતે પરીક્ષાર્થીઓ દ્વારા ઉત્તરપુસ્તિકાઓના પુનર્મૂલ્યાંકન માટે કરાયેલ પ્રાર્થના નામંજૂર કરી, કારણ કે તે માહિતી અધિકાર અધિનિયમ હેઠળ ઉપલબ્ધ ઉપશમ ન હતો. માહિતી અધિકાર અધિનિયમ માત્ર માહિતી સુધી પહોંચવાનો અધિકાર આપે છે, પરંતુ તેના અનુસંગી કોઈ ઉપશમો માટે નહીં. નિરીક્ષણ આપવા અંગેના આ દિશા નિર્દેશથી વ્યથિત થઈ, સી.બી.એસ.ઈ.એ વિશેષ અનુમતિ દ્વારા આ અપીલ દાખલ કરી છે.

૬. અમારી સમક્ષ સી.બી.એસ.ઈ.એ એવી દલીલ કરી કે વડી અદાલતે (૧) મૂલવાયેલ ઉત્તરવહીઓના નિરીક્ષણની મંજૂરી આપવા માટે સી.બી.એસ.ઈ.ને નિર્દેશ આપીને ભૂલ કરી, કારણ કે તે સી.બી.એસ.ઈ.ને તેની પરીક્ષા ઉપનિયમ ૬૧(૪)નું ઉદ્ધંધન કરવા કહેવા સમાન થાય, જેમાં જોગવાઈ હતી કે કોઈપણ ઉમેદવાર ઉત્તરવહીઓના પુનર્મૂલ્યાંકનનો દાવો કરશે નહીં અથવા તેનો હક્કદાર ગણાશે નહીં, તેમજ ઉત્તરવહીઓના ખુલાસા/નિરીક્ષણનો પણ હક્કદાર ગણાશે નહીં; (૨) એવું ઠરાવીને કે આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની જોગવાઈઓને અગ્રતા આપતા પ્રભાવને ધ્યાનમાં લેતા ઉપનિયમ ૬૧(૪) પરીક્ષાર્થીઓ પર બાંધધરીરૂપ નથી, જોકે તે ઉપનિયમની માન્યતા પડકારવામાં આવી નહોતી; (૩) મહારાષ્ટ્ર સ્ટેટ બોર્ડ ઓફ સેકન્ડરી એજ્યુકેશન વિ. પરિતોષ બી. શેઠ [૧૯૮૪ (૪) એસ.સી.સી. ૨૭], પ્રમોદ કુમાર શ્રીવાસ્તવ વિ. ચેરમેન, બિહાર પી.એ.સી. [૨૦૦૪ (૬) એસ.સી.સી. ૭૧૪], બોર્ડ ઓફ સેકન્ડરી એજ્યુકેશન વિ. પવન રંજન પી [૨૦૦૪ (૧૩) એસ.સી.સી. ૩૮૩], બોર્ડ ઓફ સેકન્ડરી એજ્યુકેશન વિ. એસ [૨૦૦૭

(૧) એસ.સી.સી. ૬૦૩] અને સેક્રેટરી, વેસ્ટ બંગાલ કાઉન્સિલ ઓફ હાયર સેકન્ડરી એજ્યુકેશન વિ. આઈ દાસ [૨૦૦૭ (૮) એસ.સી.સી. ૨૪૨] માં આ સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયોનું અનુસરણ ન કરીને ભૂલ કરી; અને (૪) એવું ઠરાવીને કે આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૩ હેઠળ પરીક્ષાર્થીને પોતાની ઉત્તરવહીનું નિરીક્ષણ કરવાનો અધિકાર છે અને સી.બી.એસ.ઈ. જેવી પરીક્ષા લેતી સંસ્થાઓને આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૮(૧)(ઈ) હેઠળ માહિતીના ખુલાસાથી મુક્તિ અપાયેલ નથી. અપીલકર્તાઓએ દલીલ કરી કે તેઓ "માહિતી" (આ કિસ્સામાં, મૂલવાયેલ ઉત્તરવહીઓ) વિશ્વાસાધારિત સંબંધમાં ધારણ કરતા હતા અને તેથી આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૮(૧)(ઈ) હેઠળ તેઓ મુક્તિપાત્ર હતા.

૭. પરીક્ષાર્થીઓ અને કેન્દ્રીય માહિતી આયોગે એવો દાવો કર્યો કે આર.ટી.આઈ. અધિનિયમનો હેતુ માહિતીનો શક્ય તેટલો મહત્તમ ખુલાસો સુનિશ્ચિત કરવાનો અને ખુલાસાથી મુક્તિના અપવાદોને શક્ય તેટલા ન્યૂનતમ રાખવાનો છે; કે પરીક્ષા લેનારી સંસ્થા વિદ્યાર્થી અથવા પરીક્ષક પૈકી કોઈની સાથે પણ કોઈ વિશ્વાસાધીન સંબંધમાં મૂલવેલી ઉત્તરવહીઓ પોતાના પાસે રાખતી નથી; અને કે કોઈપણ પરીક્ષાર્થી પોતાની ઉત્તરવહીઓના નિરીક્ષણના માધ્યમથી જે માહિતી માંગે છે, તે આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૮ માં સૂચિબદ્ધ મુક્ત માહિતીની કોઈપણ શ્રેણીમાં આવતી નથી. એવો પ્રસ્તાવ કરવામાં આવ્યો કે પરીક્ષા લેનારી સંસ્થા, જે 'માહિતી' એટલે કે મૂલવેલી ઉત્તરવહીઓ પોતાના પાસે ધરાવતી જાહેર સત્તા છે,

અને પરીક્ષાર્થી દ્વારા માંગવામાં આવેલ ઉત્તરવહીઓનું નિરીક્ષણ અધિનિયમ હેઠળ વ્યાખ્યાયિત ‘માહિતી મેળવવાના અધિકાર’નો ઉપયોગ છે, તેથી પરીક્ષાર્થીને નાગરિક તરીકે ઉત્તરવહીઓનું નિરીક્ષણ કરવાનો અને તેની પ્રમાણિત નકલો મેળવવાનો અધિકાર છે. વધુમાં એવો પણ પ્રસ્તાવ કરવામાં આવ્યો કે આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ રચને ધ્યાનમાં લેતાં, ઉક્ત અધિનિયમની જોગવાઈઓ કોઈપણ કાયદામાં અસંગત હોય તેવી કોઈ બાબત હોવા છતાં અમલમાં રહેશે અને ઉત્તરવહીઓના નિરીક્ષણને અવરોધતી અથવા પ્રતિબંધિત કરતી પરીક્ષા લેનારી સંસ્થાની કોઈપણ નિયમ, વિનિયમ અથવા ઉપનિયમ ઉપર પ્રભુત્વ ધરાવશે.

૮. રજૂ કરાયેલ દલીલોને ધ્યાનમાં લેતાં, અમારી વિચારણા માટે નીચેના પ્રશ્નો ઉદ્ભવે છે :

(૧) શું આર.ટી.આઈ. અધિનિયમ હેઠળ માહિતી મેળવવાનો પરીક્ષાર્થીનો અધિકાર જાહેર પરીક્ષામાં તેની મૂલવેલી ઉત્તરવહીઓનું નિરીક્ષણ કરવાનો અથવા તેની પ્રમાણિત નકલો મેળવવાનો અધિકાર સમાવે છે—

(૨) ઉપરોક્ત રીતે ઉલ્લેખિત મહારાષ્ટ્ર સ્ટેટ બોર્ડ ઓફ સેકન્ડરી એજ્યુકેશન [૧૯૮૪ (૪) એસ.સી.સી. ૨૭] તથા અન્ય કેસોમાં આ અદાલતના નિર્ણયો, પોતાની ઉત્તરપત્રિકાઓનું નિરીક્ષણ માંગતા અથવા તેની પ્રમાણિત નકલો માંગતા પરીક્ષાર્થીના અધિકારને કોઈપણ રીતે અસર કરે છે કે તેમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે કે કેમ—

(૩) શું પરીક્ષા લેતી સંસ્થા મૂલવાયેલ ઉત્તરવહીઓ “વિશ્વાસાધીન સંબંધ” માં

ધારણ કરે છે અને પરિણામે આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૮ (૧)(ઈ) હેઠળ મૂલવાયેલ ઉત્તરવહીઓનું નિરીક્ષણ આપવાની તેની કોઈ ફરજ નથી કે કેમ—

(જ) જો પરીક્ષાર્થીને મૂલવેલ ઉત્તરવહીઓની તપાસ કરવાનો અથવા તેની પ્રમાણિત નકલો માંગવાનો અધિકાર હોય, તો શું એવો અધિકાર કોઈ મર્યાદાઓ, શરતો અથવા સુરક્ષાત્મક ઉપાયોનો આધીન છે કે નહીં—

સંબંધિત કાનૂની જોગવાઈઓ

૯. આ પ્રશ્નો પર વિચાર કરવા માટે, હેતુઓ અને કારણોના નિવેદન, પ્રસ્તાવના અને માહિતીના અધિકાર અધિનિયમની સંબંધિત જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક છે. માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમ વધુ સરળ, વિશાળ અને વધુ અસરકારક રીતે માહિતી સુધી પહોંચ સુનિશ્ચિત કરવા તથા બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯ હેઠળ માન્ય કરાયેલા માહિતીના અધિકારને અમલમાં મૂકવા માટે અસરકારક માળખું પ્રદાન કરવા હેતુસર ઘડવામાં આવ્યો હતો. અધિનિયમની પ્રસ્તાવના માહિતીના અધિકાર અધિનિયમ દ્વારા હાંસલ કરવાના હેતુને આ રીતે જાહેર કરે છે:

“દરેક જાહેર સત્તાધિકારીના કાર્યમાં પારદર્શિતા અને જવાબદારીને પ્રોત્સાહન આપવા, નાગરિકોને જાહેર સત્તાધિકારીઓના નિયંત્રણ હેઠળની માહિતી સુધી પહોંચ સુનિશ્ચિત કરવા માટે માહિતીના અધિકારની વ્યવહારુ પદ્ધતિ નિર્ધારિત કરવા, કેન્દ્રીય માહિતી આયોગ અને રાજ્ય માહિતી આયોગોની રચના કરવા તથા તેની સાથે સંબંધિત અથવા અનુસંગિક બાબતો માટે જોગવાઈ કરવા માટેનો એક અધિનિયમ.

જ્યાં ભારતના બંધારણે લોકશાહી પ્રજાસત્તાકની સ્થાપના કરી છે; અને જ્યાં લોકશાહી માટે જાણકાર નાગરિકવર્ગ તથા માહિતીમાં પારદર્શિતા આવશ્યક છે, જે તેના કાર્યસંચાલન માટે પણ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે અને ભ્રષ્ટાચારને કાબૂમાં રાખવા તેમજ સરકારો અને તેમની સંસ્થાઓને શાસિત જનતા પ્રત્યે જવાબદાર ઠેરવવા માટે પણ જરૂરી છે;

અને જ્યારે વાસ્તવિક વ્યવહારમાં માહિતીનો ખુલાસો સરકારોના કાર્યક્ષમ સંચાલન, મર્યાદિત નાણાકીય સાધનોના શ્રેષ્ઠ ઉપયોગ અને સંવેદનશીલ માહિતીની ગુપ્તતાના સંરક્ષણ સહિતના અન્ય જાહેર હિતો સાથે ટકરાવાની શક્યતા ધરાવે છે;

અને જ્યારે લોકશાહી આદર્શની સર્વોચ્ચતા જાળવી રાખતાં આ પરસ્પર વિરુદ્ધ હિતોનું સુસંગતીકરણ કરવું આવશ્યક છે."

અધિનિયમના અધ્યાય ૨ માં આવતી કલમ ૩ થી ૧૧ માહિતીનો અધિકાર અને જાહેર સત્તાધિકારીઓની ફરજો અંગે ઉપબંધ કરે છે. કલમ ૩ માહિતીના અધિકાર અંગે જોગવાઈ કરે છે અને આ મુજબ છે: "આ અધિનિયમની જોગવાઈઓને આધિન રહીને, તમામ નાગરિકોને માહિતીનો અધિકાર રહેશે." આ કલમ સ્પષ્ટ કરે છે કે આર.ટી.આઈ. અધિનિયમ નાગરિકને માત્ર માહિતી સુધી પહોંચવાનો અધિકાર આપે છે, પરંતુ એવી માહિતીના આધારે કોઈ અનુસંગિક રાહત માંગવાનો અધિકાર આપતો નથી. કલમ ૪ જાહેર સત્તાધિકારીઓએ નિર્ધારિત રીતે અભિલેખો જાળવવા તેમજ નિર્ધારિત રીતે માહિતી પ્રકાશિત અને પ્રસિદ્ધ કરવાની ફરજો અંગે ઉપબંધ કરે છે. કલમ ૬ માહિતી મેળવવા માટેની અરજીઓ અંગે ઉપબંધ કરે છે. તેમાં જોગવાઈ

છે કે માહિતી માટે અરજી કરનાર અરજદારને માહિતી માંગવાના કોઈ કારણ દર્શાવવાની અથવા તેની સાથે સંપર્ક સાધવા માટે જે જરૂરી હોય તે સિવાય કોઈ વ્યક્તિગત વિગતો આપવાની આવશ્યકતા રહેશે નહીં. કલમ ૮ માહિતીના ખુલાસામાંથી મુક્તિ અંગે ઉપબંધ કરે છે અને તે સંપૂર્ણરૂપે નીચે મુજબ ઉદ્ઘૂત કરવામાં આવે છે:

"૮. માહિતીના પ્રકાશનમાંથી મુક્તિ --

(૧) આ અધિનિયમમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, કોઈપણ નાગરિકને આપવાની કોઈ બાધ્યતા રહેશે નહીં,--

(એ) એવી માહિતી, જેનું પ્રકટીકરણ ભારતની સાર્વભૌમતા અને અખંડિતતા, રાજ્યની સુરક્ષા, વ્યૂહાત્મક, વૈજ્ઞાનિક અથવા આર્થિક હિતો, વિદેશી રાજ્ય સાથેના સંબંધોને પ્રતિકૂળ અસર પહોંચાડે અથવા કોઈ ગુનો કરવા માટે ઉશ્કેરણી તરફ દોરી જાય;

(બી) એવી માહિતી જે કોઈ કાયદેસરની અદાલત અથવા ન્યાયાધિકરણ દ્વારા પ્રસિદ્ધ કરવા માટે સ્પષ્ટપણે પ્રતિબંધિત કરવામાં આવી હોય અથવા જેના પ્રકટીકરણથી અદાલતનો અવમાનનો ગુનો બને;

(સી) એવી માહિતી, જેના પ્રકટકરણથી સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાનમંડળના વિશેષાધિકારનો ભંગ થાય;

(ડી) વ્યાવસાયિક ગુપ્તતા, વેપાર રહસ્યો અથવા બૌદ્ધિક સંપત્તિ સહિતની માહિતી, જેનું પ્રકટીકરણ તૃતીય પક્ષની સ્પર્ધાત્મક સ્થિતિને નુકસાન પહોંચાડે તેવી હોય,

સિવાય કે સક્ષમ સત્તાધિકારી આ બાબતે સંતોષ પામે કે વિશાળ જાહેર હિત એવી માહિતીના પ્રકટીકરણને યોગ્ય ઠરાવે છે;

(ઈ) કોઈ વ્યક્તિને તેના વિશ્વાસાધીન સંબંધમાં ઉપલબ્ધ માહિતી, સિવાય કે સક્ષમ પ્રાધિકારી આથી સંતોષ પામે કે વિશાળ જાહેર હિત એવી માહિતીના પ્રકટીકરણને વાજબી ઠરાવે;

(એફ) વિદેશી સરકાર પાસેથી વિશ્વાસપૂર્વક પ્રાપ્ત થયેલી માહિતી;

(જી) એવી માહિતી, જેના જાહેર થવાથી કોઈપણ વ્યક્તિના જીવન અથવા શારીરિક સલામતીને જોખમ ઊભું થાય અથવા કાનૂનના અમલ અથવા સુરક્ષા હેતુઓ માટે ગોપનીય વિશ્વાસ હેઠળ આપવામાં આવેલી માહિતી અથવા સહાયના સ્ત્રોતની ઓળખ થઈ જાય;

(એચ) એવી માહિતી કે જે તપાસ અથવા અપરાધીઓની ધરપકડ અથવા ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા કાર્યવાહી કરવાની પ્રક્રિયામાં અવરોધ ઊભો કરે;

(૧) મંત્રીમંડળના કાગળો, જેમાં મંત્રિમંડળ, સચિવો અને અન્ય અધિકારીઓની વિચારવિમર્શની નોંધોનો સમાવેશ થાય છે:

પરંતુ શરતે કે મંત્રિપરિષદના નિર્ણયો, તેના કારણો, અને જે સામગ્રીના આધારે નિર્ણયો લેવામાં આવ્યા હતા તે, નિર્ણય લેવામાં આવ્યા પછી અને મામલો સંપૂર્ણ થઈ જાય અથવા પૂર્ણ થઈ જાય ત્યારબાદ, જાહેર કરવામાં આવશે:

વધુમાં આ પણ જોગવાઈ કરવામાં આવે છે કે આ કલમમાં નિર્દિષ્ટ મુક્તિઓ હેઠળ આવતા તે મામલાઓ જાહેર કરવામાં આવશે નહીં;

(જે) એવી વ્યક્તિગત માહિતી, જેના પ્રકટીકરણનો કોઈ જાહેર પ્રવૃત્તિ અથવા હિત સાથે કોઈ સંબંધ નથી, અથવા જેના કારણે વ્યક્તિની ગોપનીયતામાં અનાવશ્યક ઘૂસણખોરી થાય, જો સુધી કે કેન્દ્રીય જાહેર માહિતી અધિકારી અથવા રાજ્ય જાહેર માહિતી અધિકારી અથવા, જે તે પ્રસંગે, અપીલીય સત્તાધિકારી આ બાબતે સંતોષ ન પામે કે વિશાળ જનહિત એવી માહિતીના પ્રકટીકરણને ન્યાયસંગત ઠરાવે છે:

પરંતુ શરતે કે જે માહિતી સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાનમંડળને નકારી શકાતી નથી, તે કોઈપણ વ્યક્તિને નકારવામાં આવશે નહીં।

(૨) શાસકીય ગુપ્ત બાબતો અધિનિયમ, ૧૯૨૩ (૧૯ માંથી ૧૯૨૩) માં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં તથા ઉપકલમ (૧) અનુસાર માન્ય કોઈપણ અપવાદો હોવા છતાં, જો માહિતી જાહેર કરવામાં જાહેર હિત સંરક્ષિત હિતોને થતી હાનિ કરતાં વધુ પ્રબળ હોય, તો જાહેર સત્તાધિકારી માહિતી સુધી પહોંચની અનુમતિ આપી શકે છે.

(૩) ઉપકલમ (૧) ના ખંડો (એ), (સી) અને (૧) ની જોગવાઈઓના આધીન રહીને, કલમ ૬ હેઠળ કોઈ વિનંતી કરવામાં આવે તે તારીખથી વીસ વર્ષ પહેલાં બનેલી, ઘટેલી અથવા થયેલી કોઈપણ ઘટના, પ્રસંગ અથવા બાબત સંબંધિત કોઈપણ માહિતી, તે કલમ હેઠળ વિનંતી કરનાર કોઈપણ વ્યક્તિને પૂરી પાડવામાં આવશે:

પરંતુ શરતે કે જ્યાં આ પ્રશ્ન ઊભો થાય કે ઉક્ત વીસ વર્ષની અવધિ કઈ તારીખથી ગણવાની છે, ત્યાં આ અધિનિયમમાં ઉપબંધીત નિયમિત અપીલોને આધીન

રહીને, કેન્દ્ર સરકારનો નિર્ણય અંતિમ રહેશે." (ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

કલમ ૮ માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે કલમ ૮ ની જોગવાઈઓને અશુભ રાખીને, માહિતી માટેની અરજી નકારી શકાય છે, જો તેવી અરજી મુજબ પહોંચ ઉપલબ્ધ કરાવવાથી પ્રતિાધિકારનો ભંગ થતો હોય. કલમ ૧૦ મુક્ત રાખવામાં આવેલી માહિતીની વિભાજ્યતા વિષે છે અને તેની ઉપકલમ (૧) નીચે ઉતારવામાં આવે છે:

(૧) જ્યાં માહિતી સુધી પહોંચ માટેની વિનંતી એ આધાર પર નકારવામાં આવે છે કે તે એવી માહિતી સંબંધિત છે જેનું પ્રકટીકરણથી મુક્તિ આપવામાં આવેલ છે, ત્યારે, આ અધિનિયમમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, રેકૉર્ડના તે ભાગ સુધી પહોંચ પ્રદાન કરી શકાય છે જેમાં આ અધિનિયમ હેઠળ પ્રકટીકરણથી મુક્તિપ્રાપ્ત કોઈ માહિતી સમાવિષ્ટ ન હોય અને જેને મુક્તિપ્રાપ્ત માહિતી ધરાવતા કોઈપણ ભાગથી ચુકિતસંગત રીતે અલગ કરી શકાય.

કલમ ૧૧ તૃતીય પક્ષની માહિતી સાથે સંબંધિત છે અને તેની ઉપકલમ (૧) નીચે ઉતારી આપવામાં આવે છે:

"(૧) જ્યાં કેન્દ્રીય જાહેર માહિતી અધિકારી અથવા રાજ્ય જાહેર માહિતી અધિકારી, જે કિસ્સો હોય તે મુજબ, આ અધિનિયમ હેઠળ કરવામાં આવેલી વિનંતિ પર કોઈ એવી માહિતી અથવા અભિલેખ, અથવા તેનો કોઈ ભાગ, જાહેર કરવાનો ઇરાદો ધરાવતો હોય, જે તૃતીય પક્ષને સંબંધિત હોય અથવા તે તૃતીય પક્ષ દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવ્યો હોય અને જેનું તે તૃતીય પક્ષ દ્વારા ગુપ્ત તરીકે વર્તન કરવામાં આવ્યું હોય, ત્યાં કેન્દ્રીય જાહેર માહિતી અધિકારી અથવા રાજ્ય જાહેર માહિતી

અધિકારી, જે કિસ્સો હોય તે મુજબ, વિનંતિ પ્રાપ્ત થયાની તારીખથી પાંચ દિવસની અંદર, એવી વિનંતિ અંગે અને કે કેન્દ્રીય જાહેર માહિતી અધિકારી અથવા રાજ્ય જાહેર માહિતી અધિકારી, જે કિસ્સો હોય તે મુજબ, માહિતી અથવા અભિલેખ, અથવા તેનો કોઈ ભાગ, જાહેર કરવાનો ઇરાદો ધરાવે છે તે હકીકત અંગે, એવા તૃતીય પક્ષને લેખિત નોટિસ આપશે અને માહિતી જાહેર કરવી જોઈએ કે નહીં તે અંગે લેખિત અથવા મૌખિક રજૂઆત કરવા માટે તે તૃતીય પક્ષને આમંત્રિત કરશે, અને માહિતી જાહેર કરવા અંગેનો નિર્ણય લેતી વખતે તૃતીય પક્ષની આવી રજૂઆત ધ્યાનમાં રાખવામાં આવશે:

પરંતુ શરત એવી છે કે, કાયદા દ્વારા સંરક્ષિત વેપારી અથવા વાણિજ્યિક ગુપ્ત માહિતીનો કેસ સિવાય, જો જાહેર હિતમાં જાહેરકરણનું મહત્વ આવા તૃતીય પક્ષના હિતોને થનારી કોઈ સંભવિત હાનિ અથવા નુકસાન કરતાં વધુ હોય, તો જાહેરકરણને મંજૂરી આપવામાં આવી શકે છે.

આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ રની ઉપકલમો (એફ), (એચ), (૧) અને (જે) માં આવેલી માહિતી, જાહેર પ્રાધિકરણ, અભિલેખ અને માહિતી મેળવવાના અધિકારની વ્યાખ્યાઓ નીચે ઉતારી આપવામાં આવે છે:

"(એફ) "માહિતી"નો અર્થ કોઈપણ સ્વરૂપમાં રહેલી કોઈપણ સામગ્રી થાય છે, જેમાં અભિલેખો, દસ્તાવેજો, નોંધપત્રકો, ઇ-મેઈલ, અભિપ્રાયો, સલાહો, પ્રેસ જાહેરનામાઓ, પરિપત્રો, આદેશો, લોગબુક્સ, કરારો, અહેવાલો, કાગળપત્રો, નમૂનાઓ, મોડેલો, કોઈપણ ઇલેક્ટ્રોનિક સ્વરૂપમાં રાખવામાં આવેલ માહિતી—

સામગ્રી અને હાલ અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈપણ કાયદા હેઠળ જે કોઈ ખાનગી સંસ્થા સંબંધિત માહિતી જાહેર સત્તાધિકારી દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકાય તેવી હોય તે માહિતીનો સમાવેશ થાય છે;

(એચ) "જાહેર સત્તા" નો અર્થ કોઈપણ સત્તા અથવા સંસ્થા અથવા સ્વ-શાસનની સ્થાપિત કરવામાં આવેલ અથવા રચવામાં આવેલ સંસ્થા એવો થાય છે—

(એ) બંધારણ દ્વારા અથવા તેના હેઠળ;

(બી) સંસદ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ કોઈપણ અન્ય કાયદા દ્વારા;

(સી) રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ કોઈપણ અન્ય કાયદા દ્વારા;

(ડી) યોગ્ય સરકાર દ્વારા જારી કરવામાં આવેલી અધિસૂચના અથવા કરવામાં આવેલા આદેશ દ્વારા, અને તેમાં કોઈપણનો સમાવેશ થાય છે—

(૧) માલિકી ધરાવતું, નિયંત્રિત કરતું અથવા નોંધપાત્ર રીતે નાણાકીય સહાય પ્રાપ્ત કરતું મંડળ;

(૨) યોગ્ય સરકાર દ્વારા પ્રદાન કરાયેલ નાણાંમાંથી, પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે, નોંધપાત્ર પ્રમાણમાં નાણાંકીય સહાય પ્રાપ્ત કરતી બિન-સરકારી સંસ્થા;

(૧) "રેકૉર્ડ" માં સમાવેશ થાય છે—

(એ) કોઈપણ દસ્તાવેજ, હસ્તપ્રત અને ફાઈલ;

(બી) કોઈપણ દસ્તાવેજની માઈક્રોફિલ્મ, માઈક્રોફિશ અને પ્રતિરૂપ નકલ;

(સી) આવા માઈક્રોફિલ્મમાં સમાયેલ છબી અથવા છબીઓનું કોઈપણ પુનરુત્પાદન (મોટું કરવામાં આવ્યું હોય કે ન હોય); અને

(ડી) કમ્પ્યુટર અથવા અન્ય કોઈ પણ ઉપકરણ દ્વારા ઉત્પાદિત અન્ય કોઈપણ સામગ્રી;

(જે) "માહિતીનો અધિકાર"નો અર્થ એવો માહિતી મેળવવાનો અધિકાર થાય છે, જે આ અધિનિયમ હેઠળ પ્રાપ્ય હોય અને જે કોઈપણ જાહેર સત્તામંડળ પાસે ધરાવાતી હોય અથવા તેના નિયંત્રણ હેઠળ હોય, અને તેમાં નીચેના અધિકારનો સમાવેશ થાય છે—

(૧) કામ, દસ્તાવેજો, નોંધપોથીઓનું નિરીક્ષણ;

(૨) દસ્તાવેજો અથવા અભિલેખોની નોંધો, ઉતારા અથવા પ્રમાણિત નકલો લેવી;

(૩) સામગ્રીના પ્રમાણિત નમૂનાઓ લેવા;

(૪) ડિસ્કેટ્સ, ફ્લોપીઝ, ટેપ્સ, વિડિયો કેસેટ્સના સ્વરૂપમાં અથવા અન્ય કોઈપણ ઇલેક્ટ્રોનિક રીતમાં અથવા પ્રિન્ટઆઉટ્સ દ્વારા માહિતી પ્રાપ્ત કરવી, જ્યાં આવી માહિતી કમ્પ્યુટરમાં અથવા અન્ય કોઈપણ ઉપકરણમાં સંગ્રહિત હોય;

કલમ ૨૨ માં આ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે આ અધિનિયમને અગ્રતા આપતો પ્રભાવ રહેશે અને તે નીચે મુજબ અવતરણ કરવામાં આવે છે:

આ અધિનિયમની જોગવાઈઓને, સત્તાવાર રહસ્યો અધિનિયમ, ૧૯૨૩ (૧૯ માંથી ૧૯૨૩)માં સમાવાયેલ તેની સાથે અસંગત હોય તેવી કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, તેમજ હાલ અમલમાં રહેલા કોઈપણ અન્ય કાયદા અથવા આ અધિનિયમ સિવાયના કોઈપણ કાયદાના બળે પ્રભાવી બનેલા કોઈપણ દસ્તાવેજમાં રહેલી એવી કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, અમલ રહેશે.

૧૦. માહિતી મેળવવાના અધિકારના મહત્વ અને વ્યાપ પર વિચાર કરનારા આ અદાલતના કેટલાંક નિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કરવો પણ ઉપયોગી રહેશે. સ્ટેટ ઑફ ઉત્તર પ્રદેશ વિ. રાજ નારાયણ - (૧૯૭૫) ૪ એસ.સી.સી. ૪૨૮ માં, આ અદાલતે નીચે મુજબ નિરીક્ષણ કર્યું:

"અમારા જેવા જવાબદારીયુક્ત શાસનમાં, જ્યાં જનતાના બધા પ્રતિનિધિઓએ પોતાની વર્તણૂક માટે જવાબદાર હોવું જોઈએ, ત્યાં રહસ્યો બહુ ઓછા હોઈ શકે. આ દેશની જનતાને દરેક જાહેર કૃત્ય વિશે, જનહિતના પદાધિકારીઓ દ્વારા જાહેર રીતે જે કંઈ કરવામાં આવે છે તે બધું જાણવાનો અધિકાર છે. તેઓ દરેક જાહેર વ્યવહારની તેની તમામ અસરકારકતાઓ સહિતની વિગતો જાણવાના હકદાર છે. જાણવાનો અધિકાર, જે વાક્-સ્વાતંત્ર્યની સંકલ્પનામાંથી ઉદ્ભવે છે, ભલે તે નિરપવાદ ન હોય, તો પણ એવો એક પરિબળ છે, જે ત્યારે વ્યક્તિને સાવચેત બનાવવો જોઈએ, જ્યારે એવા વ્યવહારો અંગે ગુપ્તતાનો દાવો કરવામાં આવે છે, જેઓનો કોઈપણ રીતે જાહેર સુરક્ષા પર કોઈ પ્રતિકૂળ પ્રભાવ પડી શકે તેમ નથી." (ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

દિનેશ ત્રિવેદી વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા - (૧૯૮૭) ૪ એસસીસી ૩૦૬ માં, આ અદાલતે આ રીતે ઠરાવ્યું:

આધુનિક સંવિધાનિક લોકશાહીઓમાં, એ સ્વયંસિદ્ધ સિદ્ધાંત છે કે નાગરિકોને સરકારના કારોબાર વિષે જાણવાનો અધિકાર છે; એવી સરકાર, જે તેમની દ્વારા ચૂંટાઈ આવી છે, તેમના કલ્યાણને ધ્યાને રાખીને સુશાસનની સુદૃઢ નીતિઓ

ઘડવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તેમ છતાં, અન્ય બધા અધિકારોની જેમ, આ અધિકારને પણ માન્ય મર્યાદાઓ છે; તે કોઈપણ રીતે પરમ અથવા અપરિમિત નથી.આ નિવેદનમાં અંતર્નિહિત તાત્પર્ય એ છે કે એવા વ્યવહારોમાં, જેના જાહેર સુરક્ષા પર ગંભીર પ્રતિકૂળ પ્રભાવો પડી શકે, ત્યાં ગોપનીયતાનો દાવો કાયદેસર રીતે કરી શકાય, કારણ કે તેવી સ્થિતિમાં જાહેર હિત એમાં રહેલું હશે કે આવા મુદ્દાઓ જાહેર રીતે પ્રકાશિત કે પ્રસારીત ન કરવામાં આવે.

લોકશાહી પ્રક્રિયામાં લોકોની સતત ભાગીદારી સુનિશ્ચિત કરવા માટે, સરકાર દ્વારા લેવામાં આવેલા મહત્વપૂર્ણ નિર્ણયો અને તેના આધાર વિશે તેમને માહિતગાર રાખવા આવશ્યક છે. તેથી, લોકશાહી ખુલાપણાની અપેક્ષા રાખે છે અને ખુલાપણું સ્વતંત્ર સમાજનું અનુગામી લક્ષણ છે. સૂર્યપ્રકાશ શ્રેષ્ઠ જીવાણુનાશક છે. પરંતુ, આગળ રહેલા જોખમો પ્રત્યે સતર્ક રહેવું એટલું જ મહત્વપૂર્ણ છે. એ સમજવું પણ જરૂરી છે કે નિર્ણય લેનારાઓ પર અતિરેક લોકદબાણ લાદવામાં આવે તો સરકાર માટે તેના ભયજનક આડઅસરો થઈ શકે છે. જો રાજકીય અથવા કાર્યપાલક પદાધિકારી દ્વારા લેવામાં આવેલ દરેક કાર્યવાહીનું રૂપાંતર જાહેર વિવાદમાં કરી દેવામાં આવે અને લોકભાવનાઓને શમાવવા માટે તેને તપાસના આધીન બનાવવામાં આવે, તો નિશ્ચિતરૂપે તેનો નિર્ણય લેનારાની સ્વતંત્રતા પર પ્રતિકૂલ અને દમનકારી પ્રભાવ પડશે, અને તે માટે કદાચ કોઈપણ નિર્ણય ન લેવું વધુ સુરક્ષિત લાગે. તે સમગ્ર વ્યવસ્થાને પંગુ બનાવી દેશે અને તેને સંપૂર્ણ રીતે ઠપ થઈ જવા તરફ દોરી જશે. તેથી, અમારા સમક્ષ બે પરસ્પર વિરુદ્ધ પરિસ્થિતિઓ છે, જે

લગભગ ગૂઢ સ્વરૂપની છે, અને અમને લાગે છે કે તેનો ઉત્તર એક સૂક્ષ્મ સંતુલન જાળવી રાખવામાં છે, જે જાહેર હિતની સેવા કરશે."

પીપલ્સ યુનિયન ફોર સિવિલ લિબર્ટીઝ વિ./સ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા - (૨૦૦૪) ૨ એસ.સી.સી. ૪૭૬ માં, આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે માહિતીનો અધિકાર ભારતીય સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(એ) માં સમાવિષ્ટ "વક્તવ્ય અને અભિવ્યક્તિ" ની સ્વતંત્રતાનો એક અંગ છે અને એવો અધિકાર રાજ્યની સુરક્ષાના હિતમાં કોઈપણ વાજબી પ્રતિબંધ તેમજ મુક્તિઓ અને અપવાદોના અધિન છે।

વિષયક : પ્રશ્ન (૧)

૧૧. કલમ ૨(એફ) માં આર.ટી.આઈ. અધિનિયમ હેઠળ 'માહિતી' ની વ્યાખ્યા કોઈપણ સ્વરૂપમાં રહેલી એવી કોઈપણ સામગ્રીનો ઉલ્લેખ કરે છે, જેમાં અનેક અન્ય સૂચિબદ્ધ મુદ્દાઓ ઉપરાંત અભિલેખો, દસ્તાવેજો, અભિપ્રાયો અને કાગળોનો સમાવેશ થાય છે. ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૨(૧) માં 'અભિલેખ' શબ્દની વ્યાખ્યા અન્ય બાબતો ઉપરાંત કોઈપણ દસ્તાવેજ, હસ્તપ્રત અથવા ફાઈલનો સમાવેશ કરતી રીતે કરવામાં આવી છે. જ્યારે કોઈ ઉમેદવાર પરીક્ષામાં ભાગ લે છે અને પોતાની ઉત્તરો ઉત્તરવહીમાં લખીને તેનું મૂલ્યાંકન તથા પરિણામ જાહેર કરવા માટે પરીક્ષા યોજનારી સંસ્થાને સોંપે છે, ત્યારે ઉત્તરવહી એક દસ્તાવેજ અથવા અભિલેખ બને છે. જ્યારે પરીક્ષા યોજનારી સંસ્થા દ્વારા નિયુક્ત પરીક્ષક ઉત્તરવહીનું મૂલ્યાંકન કરે છે, ત્યારે મૂલ્યાંકિત ઉત્તરવહી પરીક્ષકના 'અભિપ્રાય' ધરાવતો

અભિલેખ બની જાય છે. તેથી, મૂલ્યાંકિત ઉત્તરવહી આર.ટી.આઈ. અધિનિયમ હેઠળ ‘માહિતી’ પણ છે.

૧૨. માહિતી મેળવવાના અધિકાર અધિનિયમની કલમ ૩ મુજબ, આ અધિનિયમની જોગવાઈઓને આધીન રહી તમામ નાગરિકોને માહિતીનો અધિકાર રહેશે. ‘માહિતીનો અધિકાર’ શબ્દસમૂહની વ્યાખ્યા કલમ ૨(જે) માં એવી કરવામાં આવી છે કે તે એવો માહિતીનો અધિકાર છે જે અધિનિયમ હેઠળ પ્રાપ્ય હોય અને જે કોઈ જાહેર પ્રાધિકરણ પાસે રહેલી હોય અથવા તેના નિયંત્રણ હેઠળ હોય. કલમ ૩ને ધ્યાનમાં લેતાં, નાગરિકોને કોઈપણ જાહેર પ્રાધિકરણ પાસે રહેલી અથવા તેના નિયંત્રણ હેઠળની તમામ માહિતી સુધી પહોંચવાનો અધિકાર છે, સિવાય કે જે માહિતી અધિનિયમ હેઠળ બાકાત રાખવામાં આવી હોય અથવા મુક્તિ આપવામાં આવી હોય. આ અધિનિયમનો હેતુ નાગરિકોને ભ્રષ્ટાચાર સામે લડવા માટે સશક્ત બનાવવાનો અને દરેક જાહેર પ્રાધિકરણની કાર્યપદ્ધતિ સંબંધિત માહિતી સુધી પહોંચ ઉપલબ્ધ કરાવી સરકાર તથા તેની સંસ્થાઓને નાગરિકો પ્રત્યે જવાબદાર બનાવવાનો છે. અધિનિયમમાં કેટલીક સુરક્ષાત્મક જોગવાઈઓ સમાવવામાં આવી છે જેથી માહિતીના ખુલાસાથી અન્ય જાહેર હિતો સાથે ટકરાવ ન થાય; જેમાં સરકારોના કાર્યનું કાર્યક્ષમ સંચાલન, મર્યાદિત આર્થિક સાધનોનો શ્રેષ્ઠ ઉપયોગ અને ગુપ્ત તથા સંવેદનશીલ માહિતીનું સંરક્ષણ સામેલ છે. માહિતી મેળવવાના અધિકાર અધિનિયમ દ્વારા જાહેર પ્રાધિકરણો પાસે રહેલી અથવા તેમના નિયંત્રણ હેઠળની માહિતી સુધી પહોંચનો પ્રાવધાન કરવામાં આવ્યો છે, ખાનગી વ્યક્તિ પાસે

રહેલી માહિતી અંગે નહીં. જાહેર પ્રાધિકરણો પાસે રહેલી માહિતી અંગે અધિનિયમમાં મુક્તિઓ અને અપવાદોના રૂપમાં (કલમો ૮, ૯ અને ૨૪ હેઠળ) નીચે મુજબના બાકાત પ્રાવધાનો કરવામાં આવ્યા છે:

(૧) બીજી અનુસૂચીમાં નિર્દિષ્ટ ગુપ્તચર અને સુરક્ષા સંસ્થાઓ, ભલે તે "જાહેર સત્તાધિકારીઓ" હોય, તથાપિ, કલમ ૨૪ હેઠળ અધિનિયમના સંપૂર્ણ અપવર્જનનો પ્રભાવ તેમના પર પડે છે, (પરંતુ ભ્રષ્ટાચારના આક્ષેપો અને માનવ અધિકારોના ઉલ્લંઘનોના સંદર્ભની માહિતી બાબતે અપવાદરૂપે નહીં).

(૨) અધિનિયમની કલમ ૮(૧) માં ઉલ્લેખિત માહિતીની વિવિધ શ્રેણીઓને મુક્તિ, જે પૈકી કોઈ પણ માહિતી કોઈ જાહેર સત્તાધિકારીને, અધિનિયમમાં સમાયેલ કોઈપણ બાબત છતાં, કોઈ નાગરિકને આપવા માટે બાધ્યતા હેઠળ નથી [હાલાંકે, ખંડ (ડી) અને (ઈ) હેઠળ મુક્ત રાજ્યમાં આવેલી માહિતી સંબંધે સક્ષમ સત્તાધિકારી, અને ખંડ (જે) હેઠળ અપવર્જિત માહિતી સંબંધે કેન્દ્રીય જાહેર માહિતી અધિકારી/રાજ્ય જાહેર માહિતી અધિકારી/અપીલીય સત્તાધિકારી, જો વિશાળ જાહેર હિત તેવા ખુલાસાને આવશ્યક બનાવે અથવા યોગ્ય ઠરાવે, તો માહિતીના ખુલાસા માટે નિર્દેશ આપી શકે].

(૩) જો માહિતી સુધી પહોંચ આપવાની કોઈપણ વિનંતીમાં રાજ્ય સિવાયની અન્ય કોઈ વ્યક્તિમાં અસ્તિત્વ ધરાવતા કૉપિરાઇટનું ઉલ્લંઘન સંકળાયેલું હોય, તો કેન્દ્રીય/રાજ્ય જાહેર માહિતી અધિકારી આરટીઆઈ અધિનિયમની કલમ ૯ હેઠળ તે વિનંતી નામંજૂર કરી શકે છે.

આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની યોજનાને ધ્યાનમાં રાખીને, કોઈપણ જાહેર સત્તાધિકારી પાસે રહેલી અથવા તેના નિયંત્રણ હેઠળની કોઈપણ માહિતી મેળવવાનો નાગરિકોનો અધિકાર, અધિનિયમમાં નિર્ધારિત અપવર્જનો/મુક્તિઓ સાથે સુસંગત રીતે વાંચવામાં આવવો જોઈએ.

૧૩. પરીક્ષા લેતી સંસ્થાઓ (યુનિવર્સિટીઓ, પરીક્ષા બોર્ડો, સીબીએસસી વગેરે) ન તો સુરક્ષા સંસ્થાઓ છે અને ન તો ગુપ્તચર સંસ્થાઓ છે અને તેથી કલમ ૨૪ હેઠળની મુક્તિ તેમને લાગુ પડશે નહીં. ઉત્તરપુસ્તિકાઓના સંદર્ભમાં માહિતી જાહેર કરવાથી કોઈ પ્રતિલિપિ અધિકારનું ઉલ્લંઘન પણ થતું નથી અને તેથી કલમ ૮ પણ લાગુ પડશે નહીં. પરિણામે, જ્યાં સુધી પરીક્ષા લેતી સંસ્થાઓ એ દર્શાવવામાં સક્ષમ ન હોય કે મૂલવાયેલ ઉત્તરપુસ્તિકાઓ કલમ ૮ ની ઉપકલમ (૧) ની ખંડો (એ) થી (જે) માં સૂચિબદ્ધ મુક્ત માહિતીની કોઈપણ શ્રેણી હેઠળ આવે છે, ત્યાં સુધી તેઓ માહિતી સુધી પહોંચ ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે બંધાયેલ રહેશે અને કોઈપણ અરજદાર તે દસ્તાવેજ/અભિલેખનું નિરીક્ષણ કરી શકશે, નોંધો લઈ શકશે, ઉતારા મેળવી શકશે અથવા તેની પ્રમાણિત નકલો મેળવી શકશે.

૧૪. પરીક્ષા લેનાર સંસ્થાઓ એવો દાવો કરે છે કે મૂલવેલ ઉત્તરપત્રિકાઓ આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૮(૧)(ઈ) હેઠળ જાહેર કરવાથી મુક્ત છે, કારણ કે તે તેમની વિશ્વાસાધારિત સંબંધમાં ધારિત 'માહિતી' છે. તેમણે ન્યાયપૂર્ણ રીતે સ્વીકાર્યું કે મૂલવેલ ઉત્તરપત્રિકાઓ કલમ ૮ની ઉપકલમ (૧) હેઠળની અન્ય કોઈપણ મુક્તિમાં આવતી નથી. દરેક પરીક્ષાર્થીને પોતાની મૂલવેલ ઉત્તરપત્રિકાઓ

સુધી પહોંચવાનો અધિકાર રહેશે, તે અથવા તો તેની તપાસ કરીને અથવા તેની પ્રમાણિત નકલો મેળવીને, જો સુધી મૂલવેલ ઉત્તરપત્રિકાઓ આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૮(૧)(ઈ) હેઠળ મુક્ત ગણાતી ન હોય.

પુનઃ : પ્રશ્ન (૨)

૧૫. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય બોર્ડના મામલામાં, આ સર્વોચ્ચ અદાલત એ પ્રશ્ન પર વિચાર કરી રહી હતી કે મહારાષ્ટ્ર સેકન્ડરી એન્ડ હાયર સેકન્ડરી બોર્ડ નિયમો, ૧૯૭૭ ના નિયમ ૧૦૪(૧) અને (૩) હેઠળ પરીક્ષાર્થીને ઉત્તરપુસ્તિકાઓનું પુનઃમૂલ્યાંકન ન આપવું અથવા ઉત્તરપુસ્તિકાઓનું નિરીક્ષણ કરીને માહિતી જાહેર ન કરવી, શું પ્રાકૃતિક ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું ઉલ્લંઘન છે અને શું ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૯નું ઉલ્લંઘન છે. નિયમ ૧૦૪(૧)માં જોગવાઈ હતી કે ઉત્તરપુસ્તિકાઓનું કોઈ પુનઃમૂલ્યાંકન કરવામાં આવશે નહીં અને કોઈપણ ઉમેદવારની અરજી પર ચકાસણી માત્ર એટલી મર્યાદિત રહેશે કે તમામ જવાબોનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવ્યું છે કે નહીં, તે વિષયના દરેક પ્રશ્ન માટે ગુણોની કુલમાં કોઈ ભૂલ નથી ને, અને ઉત્તરપુસ્તિકાના પ્રથમ આવરણ પૃષ્ઠ પર ગુણો યોગ્ય રીતે સ્થાનાંતરિત કરવામાં આવ્યા છે કે નહીં. નિયમ ૧૦૪(૩)માં જોગવાઈ હતી કે કોઈ ઉમેદવાર પોતાની ઉત્તરપુસ્તિકાઓના પુનઃમૂલ્યાંકનનો અથવા ઉત્તરપુસ્તિકાઓના નિરીક્ષણનો દાવો કરી શકશે નહીં અથવા તેના માટે હકદાર ગણાશે નહીં, કારણ કે તેઓ ગુપ્ત માનવામાં આવતી હતી. આ સર્વોચ્ચ અદાલત એ નિયમ ૧૦૪(૩)ની માન્યતા યથાવત રાખતાં નીચે મુજબ નિર્ધારિત કર્યું હતું :

.... નિયમન ૧૦૪ ની ઉપકલમ (૩) હેઠળની "ઉત્તરપત્રિકાઓના મૂલ્યાંકનની પ્રક્રિયા અથવા અનુવર્તી ગુણચકાસણી" કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોને આકર્ષતી નથી, કારણ કે તેમાં પરીક્ષાર્થીઓ માટે પ્રતિકૂળ નાગરિક પરિણામો ઉપજાવે તેવી કોઈ નિર્ણય-પ્રક્રિયા સંકળાયેલી નથી. કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોને વાજબી અને તર્કસંગત મર્યાદાઓથી પરે વિસ્તારી શકાય નહીં અને તેમને એવી અસંગત હદ સુધી લઈ જવામાં આવી શકે નહીં કે જાહેર પરીક્ષા આપનાર ઉમેદવારોને તેમના પ્રદર્શનના મૂલ્યાંકનની પ્રક્રિયામાં ભાગ લેવા દેવું જરૂરી બને અથવા પરીક્ષકો દ્વારા કરાયેલા મૂલ્યાંકનની યોગ્યતાની ચકાસણી તેઓ પોતે ઉત્તરપુસ્તિકાઓનું નિરીક્ષણ કરીને અને પરીક્ષકોએ જવાબોનું યોગ્ય અને નિષ્પક્ષ મૂલ્યાંકન કર્યું છે કે કેમ તે નક્કી કરીને કરવા દેવી પડે.

જ્યાં સુધી નિયમો અથવા વિનિયમો ઘડવાનું કાર્ય સોંપવામાં આવેલ સંસ્થા તેને પ્રદાન કરાયેલ સત્તાની મર્યાદામાં રહીને કાર્ય કરે છે, એ અર્થમાં કે તેના દ્વારા બનાવવામાં આવેલા નિયમો અથવા વિનિયમોનો કાયદાના વિષય, આશય અને હેતુ સાથે ચુકિતસંગત સંબંધ હોય, ત્યાં સુધી અદાલતે આવા નિયમો અથવા વિનિયમોની પ્રજ્ઞા કે કાર્યક્ષમતાના પ્રશ્ન સાથે પોતાને સંકળાવવું જોઈએ નહીં.... અધિનિયમ હેઠળ આવરી લેવાયેલા વિષયો સંબંધે કઈ નીતિ અનુસરવી જોઈએ તે નક્કી કરવાની સત્તિના એકમાત્ર ભંડાર વિધાનમંડળ અને તેનું પ્રતિનિયુક્ત સત્તાધિકારી જ છે ... અને અદાલત દ્વારા હસ્તક્ષેપ કરવાની કોઈ જગ્યા રહેતી નથી, સિવાય કે તેના સમક્ષ પડકારવામાં આવેલ ચોક્કસ જોગવાઈ કોઈ કાનૂની ખામીથી

પીડિત હોવાનું કહી શકાય, એ અર્થમાં કે તે વિનિયમ બનાવવાની સત્તાની સીમાથી સંપૂર્ણપણે બહાર હોય, અથવા મૂળ અધિનિયમની કોઈ જોગવાઈ સાથે અસંગત હોય, અથવા સંવિધાન દ્વારા લાદવામાં આવેલી કોઈ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરતી હોય. બોર્ડની સક્ષમતા અંદર સંપૂર્ણપણે આવતું હતું, વધુમાં તે તેનો સ્પષ્ટ કર્તવ્ય હતો, કે તે વિચારપૂર્વક મન લગાવી પરીક્ષા યોજવાના સંચાલન સંબંધિત નીતિગત મુદ્દા તરીકે આ અંગે નિર્ણય કરે કે ઉમેદવારોને ઉત્તરપુસ્તિકાઓના પ્રકટીકરણ અને નિરીક્ષણની મંજૂરી આપવી જોઈએ કે નહીં, પરિણામો પહેલેથી જ જાહેર થઈ ગયા પછી પરિણામની ચકાસણીને મંજૂરી આપવી જોઈએ કે નહીં અને કેટલી હદ સુધી આપવી જોઈએ, અને ઉત્તરપુસ્તિકાઓના પુનર્મૂલ્યાંકનની માંગણી કરવાનો કોઈ હક માન્ય ગણવો કે તે માટે જોગવાઈ કરવી જોઈએ કે નહીં. આ બધી બાબતો નિઃસંદેહ એવી બાબતો છે કે જેઓ અધિનિયમના વિષયો અને હેતુઓ સાથે અતિ સઘન સંબંધ ધરાવે છે અને તેથી નિયમો બનાવવાની સામાન્ય સત્તાના વ્યાપની અંદર આવે છે...."

આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે નિયમન ૧૦૪(૩)ને માત્ર એ કારણે અયોગ્ય માનવામાં આવી શકતું નથી કે કેટલીક છૂટક ઘટનાઓમાં, પ્રચલિત પ્રક્રિયા મુજબ સંબંધિત ઉત્તરપુસ્તિકાઓની ચકાસણી થયા પછી પણ ભૂલો અથવા અનિયમિતતાઓ ધ્યાનમાં આવી ન હતી અને ત્યારબાદ અદાલતના આદેશથી અથવા અદાલત સમક્ષ દાખલ કરાયેલ અરજીઓમાં ઉઠાવવામાં આવેલા દલીલોના અનુસંધાનમાં વધુ તપાસ કરવામાં આવ્યા પછી જ આવી ભૂલો અથવા અનિયમિતતાઓ અંતે શોધાઈ

હતી. આ અદાલતે આ દષ્ટિકોણનું પુનરોચ્યાર કર્યું કે "વાજબીપણાની કસોટી ખાલી અવકાશમાં નહીં પરંતુ જીવનની વાસ્તવિકતાઓના સંદર્ભમાં લાગુ કરવામાં આવે છે" અને એ નિષ્કર્ષે પહોંચી કે વાસ્તવિક અને વ્યવહારુ દષ્ટિએ તમામ ઉમેદવારોને તેમની ઉત્તરપુસ્તિકાઓનું નિરીક્ષણ અથવા ઉમેદવારોની હાજરીમાં ઉત્તરપુસ્તિકાઓનું પુનર્મૂલ્યાંકન આપવું શક્ય નહીં બને. પરીક્ષામાં દરેક વિદ્યાર્થીને નિષ્પક્ષ વર્તન મળવાનો અને તેના પ્રદર્શનને અનુરૂપ ગુણ મળવાનો હક છે એવી દલીલ અંગે વિચાર કરતાં, આ અદાલતે ઠરાવ્યું :

નિષ્પક્ષ વ્યવહાર શું ગણાય તે દરેક નિર્દિષ્ટ પરિસ્થિતિ સાથે સંબંધિત તથ્યો અને સંજોગો પર નિર્ભર રહે છે. જો એવું જણાય કે શક્ય એવી દરેક સાવચેતી રાખવામાં આવી છે અને જરૂરી તમામ સુરક્ષાત્મક ઉપાયો પૂરા પાડવામાં આવ્યા છે જેથી પૂરક ઉત્તરપુસ્તિકાઓ સહિતની ઉત્તરપુસ્તિકાઓ સુરક્ષિત કસ્ટડીમાં રાખવામાં આવે અને તેમાં છેડછાડ થવાનો ભય દૂર થાય, તેમજ પરીક્ષકો દ્વારા એકસરખા ધોરણો લાગુ કરીને જુદા જુદા તબક્કાઓએ તપાસ અને પુનઃતપાસ સાથે મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે, અને ગેરરીતિઓ વગેરે શોધી કાઢવા માટેના ઉપાયો પણ અસરકારક રીતે અપનાવવામાં આવ્યા છે, તો આવા કિસ્સાઓમાં નિષ્પક્ષ વ્યવહારના નિયમોનું ઉલ્લંઘન થાય છે તે આધાર પર પુનર્મૂલ્યાંકનને પ્રતિબંધિત કરતી જોગવાઈને અદાલતો દ્વારા રદ કરવી યોગ્ય ગણાશે નહીં. એવું જણાય છે કે ઉત્તરપુસ્તિકાઓના મૂલ્યાંકનમાં નિષ્પક્ષતા અને ચોકસાઈ સુનિશ્ચિત કરવા માટે બોર્ડ વિકસાવેલી પ્રક્રિયાએ આ પદ્ધતિને શક્ય તેટલી ભૂલરહિત બનાવી છે અને તે સંપૂર્ણપણે

સંતોષકારક છે. બોર્ડ અત્યંત જવાબદાર સંસ્થા છે. ઉમેદવારોએ નિયમાવલિમાં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓની સંપૂર્ણ જાણકારી સાથે પરીક્ષા આપી છે અને પરીક્ષામાં પ્રવેશ માટેની અરજીના પ્રારૂપમાં કરાયેલા ઘોષણાપત્રમાં તેમણે ગંભીરતાપૂર્વક જણાવ્યું છે કે તેઓ બોર્ડ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલી નિયમાવલિનું સંપૂર્ણ પાલન કરવા સંમત છે. આ સંજોગોમાં, જ્યારે અમે જાણીએ છીએ કે ભૂલો અને ગેરરીતિઓ સામેના તમામ સુરક્ષાત્મક ઉપાયો પૂરા પાડવામાં આવ્યા છે, ત્યારે પુનર્મૂલ્યાંકનની માંગ કરવા સામેના પ્રતિબંધના કારણે પરીક્ષાર્થીઓને નિષ્પક્ષ વ્યવહારથી વંચિત રાખવામાં આવ્યા છે એવું કહી શકાય નહીં....

આ અદાલતે નિષ્કર્ષ આપ્યો કે જો ઉમેદવારોની હાજરીમાં નિરીક્ષણ અને ચકાસણી, અથવા પુનઃમૂલ્યાંકન, હક તરીકે મંજૂર કરવાના હોય, તો તે ભારે અને અનિશ્ચિત પ્રકારની અનિશ્ચિતતા સર્જી શકે છે, ખાસ કરીને ઉમેદવારના સાપેક્ષ ક્રમ વગેરે બાબતે, અને તે ઉપરાંત પ્રક્રિયામાં સંકળાયેલા અત્યધિક શ્રમ અને સમયને કારણે સંપૂર્ણ ગૂંચવણ પણ ઊભી કરી શકે છે. આ અદાલતે નિષ્કર્ષ આપ્યો :

... શૈક્ષણિક વિષયક બાબતો સંબંધે શું બુદ્ધિસંગત, વિવેકપૂર્ણ અને યોગ્ય છે તે અંગે, વ્યાવસાયિક વ્યક્તિઓ દ્વારા, જેઓ પાસે ટેકનિકલ નિપુણતા તથા શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ અને તેમને નિયંત્રિત કરતાં વિભાગોના દૈનિક વાસ્તવિક કાર્યનો સમૃદ્ધ અનુભવ હોય, રચાયેલ અભિપ્રાયો કરતાં પોતાની જ દૃષ્ટિઓને સ્થાન આપવા બાબતે અદાલતે અત્યંત સંકોચ દાખવવો જોઈએ. આ પ્રકારની સમસ્યાઓ બાબતે, પ્રણાલીની કાર્યપદ્ધતિમાં રહેલી વાસ્તવિક પરિસ્થિતિઓ અને મૂળભૂત સ્તરની

સમસ્યાઓથી વિમુખ રહીને તથા જો વ્યવહારુ દષ્ટિકોણના વિરોધમાં માત્ર આદર્શવાદી દષ્ટિકોણ પ્રતિપાદિત કરવામાં આવે તો તેમાંથી ઉદ્ભવતા પરિણામોની અવગણના કરીને, અદાલતે અતિસૂક્ષ્મ તથા શુદ્ધ આદર્શવાદી અભિગમ અપનાવવો સંપૂર્ણપણે ખોટો રહેશે.

૧૬. ઉપર મહારાષ્ટ્ર સ્ટેટ બોર્ડના નિર્ણયમાં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતોનું આ અદાલતના અનેક નિર્ણયો માં અનુસરણ કરવામાં આવ્યું છે અને તેમનો પુનરુચ્ચાર પણ કરવામાં આવ્યો છે, જેમાંથી કેટલાકનો ઉલ્લેખ ઉપર પરિચ્છેદ (૬) માં કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ મહારાષ્ટ્ર સ્ટેટ બોર્ડ જેવા નિર્ણયો માં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતો પરીક્ષા લેતી સંસ્થાના નિયમો અને વિનિયમોની જોગવાઈઓ પર આધારિત હોય છે. જો પરીક્ષા લેતી સંસ્થાના નિયમો અને વિનિયમો ઉત્તરપત્રિકાઓનું પુનર્મૂલ્યાંકન, નિરીક્ષણ અથવા જાહેર કરવાની જોગવાઈ કરે છે, તો મહારાષ્ટ્ર સ્ટેટ બોર્ડ અથવા તેના અનુસરણ કરતા અન્ય નિર્ણયો માં દર્શાવાયેલા કોઈપણ સિદ્ધાંતો લાગુ પડશે નહીં અથવા સંબંધિત ગણાશે નહીં. અનેક પરીક્ષા લેતી સંસ્થાઓ દ્વારા ઉત્તરપત્રિકાઓનું નિરીક્ષણ અને જાહેર કરવાની પરવાનગી આપવાથી પ્રવૃત્તિમાં ધીમે ધીમે ફેરફાર આવ્યો છે.

૧૭. તેથી હવે આ સુસ્થાપિત થયું છે કે ઉત્તરપત્રિકાઓનું નિરીક્ષણ અથવા જાહેરકરણ કે ઉત્તરપત્રિકાઓનું પુનર્મૂલ્યાંકન અવરોધતી જોગવાઈ અને ઉમેદવારોને ઉપલબ્ધ ઉપાયને માત્ર પુનઃસરવાળે મર્યાદિત કરતી જોગવાઈ પરીક્ષાથી પર માન્ય અને બાંધકામી છે. સી.બી.એસ.ઈ.ના કેસમાં, બાય-લો નં. ૬૧ માં સમાયેલ

પુનર્મૂલ્યાંકન અને નિરીક્ષણને અવરોધતી જોગવાઈઓ મહારાષ્ટ્ર સ્ટેટ બોર્ડમાં વિચારાયેલ નિયમ ૧૦૪ સમકક્ષ છે. પરિણામે, જો કોઈ પરીક્ષા માત્ર પરીક્ષા લેવનાર સંસ્થાના એવા નિયમો અને વિનિયમો દ્વારા શાસિત હોય કે જે નિરીક્ષણ, જાહેરકરણ અથવા પુનર્મૂલ્યાંકનને અવરોધે છે, તો પરીક્ષાર્થીને માત્ર પુનઃસરવાળાનો જ હક રહેશે, એ તપાસવા માટે કે તમામ જવાબોનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવ્યું છે કે નહીં અને વધુમાં દરેક પ્રશ્નના ગુણોના સરવાળામાં કોઈ ભૂલ નથી તથા ગુણો શીર્ષક (એબ્સ્ટ્રેક્ટ) પાનાં પર યોગ્ય રીતે ચઢાવવામાં આવ્યા છે કે નહીં તેની તપાસ કરવા માટે. જો કે, સ્થિતિ ભિન્ન હોઈ શકે, જો પરીક્ષાર્થીને, નાગરિક તરીકે, માહિતીરૂપે ઉત્તરપત્રિકાઓ સુધી પ્રવેશ મેળવવાનો અધિકાર આપતો કોઈ ઉચ્ચતર વૈધાનિક હક ઉપલબ્ધ હોય.

૧૮. આ કેસોમાં, પરીક્ષાર્થીઓ દ્વારા માગવામાં આવેલી ઉત્તરવહીઓના પુનઃમૂલ્યાંકન માટેની પ્રાર્થના, પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થાઓના નિયમો અને વિનિયમોમાં રહેલા પ્રતિબંધને ધ્યાનમાં રાખીને, વડી અદાલતે યોગ્ય રીતે નામંજૂર કરી છે. આ રાહત માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમ હેઠળ પણ ઉપલબ્ધ નથી. તેથી, પુનઃમૂલ્યાંકનને મંજૂરી આપવી જોઈએ કે નહીં તે પ્રશ્ન આપણા વિચારણા માટે ઉદ્ભવતો નથી. વિચારણા માટે જે પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે તે એ છે કે શું પરીક્ષાર્થીને પોતાની મૂલવવામાં આવેલી ઉત્તરવહીઓનું નિરીક્ષણ કરવાનો અથવા તેની પ્રમાણિત નકલો મેળવવાનો હક છે કે નહીં. આ હક વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થાઓના નિયમો અથવા ઉપનિયમોના સંદર્ભમાં નહીં, પરંતુ માહિતીનો

અધિકાર અધિનિયમ હેઠળ દાવો કરવામાં આવ્યો છે, જે તેમને ઉત્તરવહીઓને 'માહિતી' તરીકે પ્રાપ્ત કરવાની, તેનું નિરીક્ષણ કરવાની અને તેની પ્રમાણિત નકલો મેળવવાની સગવડ આપે છે અને તે માટે હકદાર બનાવે છે. માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમની કલમ ૨૨ મુજબ, હાલ અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈ કાયદામાં રહેલી તેનાથી અસંગત કોઈપણ જોગવાઈ હોવા છતાં, ઉક્ત અધિનિયમની જોગવાઈઓને પ્રભાવ મળશે. તેથી, પરીક્ષાઓ બાબતે માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમની જોગવાઈઓ પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થાઓના ઉપનિયમો/નિયમોની જોગવાઈઓ ઉપર પ્રાબલ્ય ધરાવશે. પરિણામે, જો સુધી પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થા એ દર્શાવવામાં સમર્થ ન થાય કે ઉત્તરવહીઓ માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમની કલમ ૮(૧)ના ખંડ (ઈ) માં વર્ણવેલી મુક્ત રાખવામાં આવેલી માહિતીની શ્રેણીમાં આવે છે, તો પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થા પરીક્ષાર્થીને પોતાની મૂલવવામાં આવેલી ઉત્તરવહીઓનું નિરીક્ષણ કરવા અને તેની નકલો લેવા માટે પ્રવેશ આપવાનો બાંહેધરીપાત્ર રહેશે, ભલે આવી તપાસ અથવા નકલો લેવી પરીક્ષાઓને નિયંત્રિત કરતી પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થાના નિયમો/ઉપનિયમો હેઠળ પ્રતિબંધિત હોય. તેથી, મહારાષ્ટ્ર સ્ટેટ બોર્ડ કેસમાં આ અદાલતનો નિર્ણય (ઉપરોક્ત) અને ત્યારબાદ તે જ અનુસરતા નિર્ણયો, ઉત્તરવહીઓના નિરીક્ષણ માટે અથવા તેની પ્રમાણિત નકલો મેળવવા ઇચ્છતા પરીક્ષાર્થીના હકને અસર કરશે નહીં અથવા તેમાં હસ્તક્ષેપ કરશે નહીં.

સંદર્ભ : પ્રશ્ન (૩)

૧૯. કલમ ૮(૧) માં માહિતીના એવા વર્ગોનું પરિગણન કરવામાં આવ્યું છે, જેઓ આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની જોગવાઈઓ હેઠળ જાહેરકરણમાંથી મુક્ત રાખવામાં આવ્યા છે. પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થાઓ કલમ ૮(૧) ના ખંડ (ઈ) પર આધાર રાખે છે, જેમાં એવી જોગવાઈ છે કે કોઈપણ જાહેર સત્તાધિકારી ઉપર, તેની વિશ્વાસપાત્ર સંબંધમાં તેની પાસે ઉપલબ્ધ કોઈપણ માહિતી કોઈ નાગરિકને આપવાની કોઈ ફરજ રહેશે નહીં. આ મુક્તિ એવી શરતને આધીન છે કે જો સક્ષમ સત્તાધિકારી (જેમની વ્યાખ્યા આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૨(ઈ) માં કરવામાં આવી છે) તે બાબતે સંતોષ પામે કે વિશાળ જનહિત એવી માહિતીના જાહેરકરણની માંગ કરે છે, તો તે માહિતી જાહેર કરવી પડશે. તેથી પ્રશ્ન એ છે કે શું પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થા મૂલવાયેલ ઉત્તરવહીઓ પોતાના વિશ્વાસપાત્ર સંબંધમાં ધારણ કરે છે કે નહીં.

૨૦. 'વિશ્વાસપાત્ર' શબ્દ અને 'વિશ્વાસપાત્ર સંબંધ' શબ્દસમૂહ વિવિધ ક્ષમતાઓ અને સંબંધોને સૂચવે છે, જેમાં એક સામાન્ય ફરજ અથવા બાંહેધરી સંકળાયેલી હોય છે.

૨૦.૧) બ્લેક્સ લૉ ડિક્શનરી (૭મી આવૃત્તિ, પાનું ૬૪૦) માં 'વિશ્વસ્તી સંબંધ' ની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરવામાં આવી છે:

એવો સંબંધ જેમાં એક વ્યક્તિ ઉપર, સંબંધના વ્યાપમાં આવતા વિષયો અંગે, બીજી વ્યક્તિના હિત માટે કાર્ય કરવાની ફરજ હોય. વિશ્વાસાધારિત સંબંધો – જેમ કે ટ્રસ્ટી-હિતભોગી, સંરક્ષક-વોર્ડ, પ્રતિનિધિ-મુખ્યપક્ષકાર, અને વકીલ-અસીલ – માં કાળજીની સર્વોચ્ચ ફરજ આવશ્યક બને છે. વિશ્વાસાધારિત સંબંધો સામાન્ય રીતે

નીચે દર્શાવેલી ચાર પરિસ્થિતિઓમાંથી કોઈ એકમાં ઉદ્ભવે છે : (૧) જ્યારે એક વ્યક્તિ બીજી વ્યક્તિની નિષ્ઠાપૂર્ણ પ્રામાણિકતા પર વિશ્વાસ મૂકે છે અને તેના પરિણામે બીજી વ્યક્તિ પ્રથમ વ્યક્તિ પર પ્રભુત્વ અથવા પ્રભાવ પ્રાપ્ત કરે છે, (૨) જ્યારે એક વ્યક્તિ બીજી વ્યક્તિ ઉપર નિયંત્રણ અને જવાબદારી સ્વીકારે છે, (૩) જ્યારે એક વ્યક્તિ ઉપર સંબંધના વ્યાપમાં આવતા વિષયો અંગે બીજી વ્યક્તિ માટે કાર્ય કરવાની અથવા તેને સલાહ આપવાની ફરજ હોય, અથવા (૪) જ્યારે એવો કોઈ નિશ્ચિત સંબંધ હોય જેને પરંપરાગત રીતે વિશ્વાસાધારિત ફરજો સંકળાયેલી હોવાનું માન્યતા અપાઈ હોય, જેમ કે વકીલ અને અસીલ અથવા શેરદલાલ અને ગ્રાહક વચ્ચેનો સંબંધ.

૨૦.૨) અમેરિકન રિસ્ટેટમેન્ટ્સ (ટ્રસ્ટ્સ અને એજન્સી) માં 'વિશ્વાસાધારિત' ની વ્યાખ્યા એવી કરવામાં આવી છે કે તે એવો વ્યક્તિ છે, જેનો આશય તેમના વચ્ચેના સંબંધને સંબંધિત બાબતો અંગે બીજા વ્યક્તિના હિત માટે કાર્ય કરવાનો હોય છે. કોર્પસ જ્યુરિસ સેકન્ડમ (ખંડ ૩૬એ, પાનું ૩૮૧) માં વિશ્વાસાધારિતની વ્યાખ્યા આ મુજબ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે :

આ શબ્દની એવી સામાન્ય વ્યાખ્યા, જે તમામ પરિસ્થિતિઓને આવરી લેવા માટે પૂરતી વ્યાપક હોય, સરળતાથી આપી શકાય તેમ નથી. આ પરિભાષા નાગરિક, અથવા રોમન, કાયદામાંથી ઉત્પન્ન થયેલી છે. તે વિશ્વાસ અથવા ભરોસાની કલ્પનાને સૂચવે છે; વ્યવહારના આધારરૂપે કાનૂની ફરજ કરતાં સદ્ભાવનાનો વધુ વિચાર કરે છે; અને તે વિશ્વાસપાત્ર બનાવવામાં આવેલ પક્ષની સચ્ચાઈ અને

નિષ્ઠાને દર્શાવે છે, તેના નાણાકીય વિશ્વસનીયતા અથવા ક્ષમતા કરતાં વધુ. તેમજ એવું માનવામાં આવ્યું છે કે તે એવા તમામ વ્યક્તિઓ પર લાગુ પડે છે, જેઓ અન્ય લોકો પ્રત્યે વિશિષ્ટ વિશ્વાસનું સ્થાન ધરાવે છે, અને તેમાં તેવા અનૌપચારિક સંબંધોનો પણ સમાવેશ થાય છે, જે ત્યારે અસ્તિત્વમાં આવે છે જ્યારે એક પક્ષ બીજા પર વિશ્વાસ મૂકે છે અને આધાર રાખે છે, તેમજ તકનીકી વિશ્વાસી સંબંધોનો પણ. 'ફિડ્યુશિયરી' શબ્દ, સંજ્ઞા તરીકે, એવો વ્યક્તિ અર્થાત્તે છે જે અન્ય માટે કોઈ વસ્તુ ટ્રસ્ટરૂપે ધરાવે છે; ટ્રસ્ટી; ટ્રસ્ટીના સ્વરૂપનો વ્યક્તિ; અથવા ટ્રસ્ટીના સ્વરૂપને સમાન સ્વરૂપ ધરાવતો વ્યક્તિ, તેમાંથી સંબંધિત ટ્રસ્ટ અને વિશ્વાસ તથા તેમાં આવશ્યક કડક સદ્ભાવના અને નિખાલસતાના સંદર્ભે; એવો વ્યક્તિ, જેને પોતાના સ્વીકારેલા કાર્ય દ્વારા ઉપજેલી ફરજ મુજબ, તેવા કાર્ય સાથે સંબંધિત બાબતોમાં મુખ્યત્વે અન્યના હિત માટે કાર્ય કરવાનું કર્તવ્ય હોય. વધુ વિશિષ્ટ રીતે, કાયદામાં, સંરક્ષક, ટ્રસ્ટી, વસીયતનામાનો અમલદાર, મિલકત વ્યવસ્થાપક, રિસીવર, સંરક્ષક-વ્યવસ્થાપક, અથવા કોઈપણ વ્યક્તિ જે કોઈપણ વ્યક્તિ, ટ્રસ્ટ, અથવા મિલકત માટે કોઈપણ વિશ્વાસી હેસિયતમાં કાર્ય કરતી હોય. ચોક્કસ સંદર્ભોમાં, આ પરિભાષામાં શું સામેલ ગણવામાં આવ્યું છે અને શું સામેલ ગણવામાં આવ્યું નથી, તેના કેટલાક ઉદાહરણો નોંધમાં આપેલા છે.

૨૦.૩) શબ્દો અને પ્રયોગો, પર્મનેન્ટ એડિશન (વોલ્. ૧૬એ, પાનું ૪૧) માં 'વિશ્વાસાધારિત સંબંધ' ની વ્યાખ્યા આ મુજબ કરવામાં આવી છે :

'ફિડ્યુશિયરી સંબંધ' અને 'ગોપનીય સંબંધ' વચ્ચે એક તકનીકી ભેદ છે; જેમાંથી

‘ફિડ્યુશિયરી સંબંધ’ પક્ષકારો વચ્ચેના કાનૂની સંબંધો, જેમ કે સંરક્ષક અને વોર્ડ, વહીવટદાર અને વારસદારો, તથા આવા અન્ય સમાન સંબંધો માટે વધુ યોગ્ય રીતે લાગુ પડે છે; જ્યારે ‘ગોપનીય સંબંધ’માં આવા કાનૂની સંબંધોનો પણ સમાવેશ થાય છે અને તે ઉપરાંત એવો દરેક અન્ય સંબંધ પણ સમાવેશ પામે છે, જેમાં વિશ્વાસ યોગ્ય રીતે મૂકવામાં આવ્યો હોય અને તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હોય. સામાન્ય રીતે, ‘ફિડ્યુશિયરી’ શબ્દ એવો કોઈપણ વ્યક્તિ માટે લાગુ પડે છે, જે અન્ય વ્યક્તિ પ્રત્યે વિશિષ્ટ વિશ્વાસના પદ પર હોય છે. તે પ્રામાણિકતા અને વિશ્વાસપાત્રતાનો સૂચક છે. તે વ્યવહારના આધારરૂપે કાનૂની બાંહેધરી કરતાં ન્યાયસંગત વ્યવહાર અને સદ્ભાવનાને આવરી લે છે. આ શબ્દમાં એવી અનૌપચારિક સંબંધોની પણ સમાવેશ થાય છે, જે ત્યારે અસ્તિત્વમાં હોય છે જ્યારે એક પક્ષ બીજા પર વિશ્વાસ મૂકે છે અને તેના પર નિર્ભર રહે છે, તેમજ પ્રાવિધાનિક ફિડ્યુશિયરી સંબંધોનો પણ સમાવેશ થાય છે.

૨૦.૪) બ્રિસ્ટલ એન્ડ વેસ્ટ બિલ્ડિંગ સોસાયટી વિ. મોથ્યૂ [૧૯૯૮ સીએચ. ૧] માં "વિશ્વસ્તીપદાધારી" શબ્દની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરવામાં આવી હતી :

વિશ્વાસી નાતો ધરાવનાર વ્યક્તિ તે છે, જેણે એવી પરિસ્થિતિઓમાં કોઈ વિશિષ્ટ બાબતમાં બીજા વ્યક્તિ માટે અને તેના વતી કાર્ય કરવાની જવાબદારી સ્વીકારી હોય કે જેથી વિશ્વાસ અને ભરોસાના સંબંધનો ઉદભવ થાય. વિશ્વાસી નાતાનું વિશિષ્ટ કર્તવ્ય વફાદારીનું કર્તવ્ય છે..... વિશ્વાસી નાતો ધરાવનાર વ્યક્તિએ સદ્ભાવપૂર્વક કાર્ય કરવું જોઈએ; તેણે પોતાના ઉપર રાખવામાં આવેલા વિશ્વાસમાંથી કોઈ લાભ

મેળવવો નહીં; તેણે પોતાને એવી સ્થિતિમાં મૂકવો નહીં જ્યાં તેનું કર્તવ્ય અને તેનો હિત પરસ્પર વિરુદ્ધ બની શકે; અને પોતાના મુખ્યકારના જાણકારીપૂર્વકના સંમતિ વિના તે પોતાના હિત માટે અથવા કોઈ તૃતીય વ્યક્તિના હિત માટે કાર્ય કરી શકશે નહીં.

૨૦.૫) વુલ્ફ વિ. સુપિરિયર અદાલત [૨૦૦૩ (૧૦૭) કેલિફોર્નિયા એપિલ્સ, ૪થ ૨૫] માં કેલિફોર્નિયા અપીલ અદાલતે વિશ્વાસાધીન સંબંધને નીચે મુજબ વ્યાખ્યાયિત કર્યો છે :

વ્યવહારમાંના પક્ષકારો વચ્ચે અસ્તિત્વમાં રહેલો એવો કોઈપણ સંબંધ, જેમાં પક્ષકારોમાંનો એક અન્ય પક્ષકારના હિત માટે પરમ સદ્ભાવથી વર્તવાનો કર્તવ્યબદ્ધ હોય. એવો સંબંધ સામાન્ય રીતે ત્યારે ઉભો થાય છે જ્યારે એક વ્યક્તિ બીજી વ્યક્તિની નિષ્ઠા અને પ્રામાણિકતા પર વિશ્વાસ મૂકે છે, અને આવા સંબંધમાં જેના પર એવો વિશ્વાસ મૂકવામાં આવ્યો હોય તે પક્ષકાર, જો તે સ્વેચ્છાએ એવો વિશ્વાસ સ્વીકારે અથવા સ્વીકાર્યો હોવાનું માને, તો પછીના પક્ષકારની જાણ અને સંમતિ વિના અન્ય પક્ષકારના હિતોને લગતા પોતાના કૃત્યોથી કોઈ લાભ લઈ શકતો નથી.

૨૧. 'વિશ્વાસી' શબ્દ એવો વ્યક્તિ સૂચવે છે જેને અન્ય વ્યક્તિના હિત માટે સદ્ભાવના અને નિખાલસતાથી કાર્ય કરવાની ફરજ હોય છે, જ્યાં તેવી અન્ય વ્યક્તિ તે ફરજ ધરાવનાર અથવા તે ફરજ બજાવનાર વ્યક્તિ ઉપર વિશ્વાસ અને વિશેષ ભરોસો મૂકે છે. 'વિશ્વાસી સંબંધ' શબ્દપ્રયોગ એવી પરિસ્થિતિ અથવા વ્યવહારનું વર્ણન કરવા માટે થાય છે, જેમાં એક વ્યક્તિ (હિતભોગી) પોતાની બાબતો,

વ્યવસાય અથવા વ્યવહાર/વ્યવહારો સંબંધે બીજી વ્યક્તિ (વિશ્વાસી) ઉપર સંપૂર્ણ ભરોસો મૂકે છે. આ શબ્દનો અર્થ એવો વ્યક્તિ પણ થાય છે જે બીજી વ્યક્તિ (હિતભોગી) માટે કોઈ વસ્તુ વિશ્વાસરૂપે પોતાના તાબામાં રાખે છે. વિશ્વાસી પાસેથી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે તે ગુપ્તતા જાળવીને તથા હિતભોગીના હિત અને લાભ માટે કાર્ય કરે, અને હિતભોગી અથવા હિતભોગીની માલિકીની વસ્તુઓ સાથેના વ્યવહારમાં સદ્ભાવના અને ન્યાયોચિતતા રાખે. જો હિતભોગીએ કોઈ વસ્તુ વિશ્વાસીને વિશ્વાસરૂપે રાખવા માટે, અથવા સોંપવામાં આવેલી વસ્તુ સંબંધે કે તેના સંદર્ભમાં કેટલાક નિશ્ચિત કૃત્યો કરવા માટે સોંપી હોય, તો વિશ્વાસીએ ગુપ્તતા જાળવીને વર્તવું પડે છે અને તે વસ્તુ અથવા માહિતી કોઈ તૃતીય પક્ષને જાહેર ન કરે તેવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. કેટલાક એવા સંબંધો પણ હોય છે જેમાં બંને પક્ષોએ પરસ્પરને હિતભોગી માનીને વિશ્વાસી હેસિયતમાં કાર્ય કરવાનું હોય છે. તેના ઉદાહરણો આ મુજબ છે : એક ભાગીદારનો બીજા ભાગીદાર પ્રત્યેનો સંબંધ અને નોકરીદાતાનો કર્મચારી પ્રત્યેનો સંબંધ. કોઈ કર્મચારીને પોતાની નોકરીના પ્રવાહમાં નોકરીદાતા સંબંધિત વ્યવસાયિક અથવા વેપારી રહસ્યો અથવા ગોપનીય માહિતી પ્રાપ્ત થાય, તો તેની પાસેથી વિશ્વાસી તરીકે વર્તવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે અને તે આવી માહિતી અન્યને જાહેર કરી શકતો નથી. તે જ રીતે, જો નોકરીદાતા અથવા સત્તાવાર વરિષ્ઠ અધિકારી અથવા કોઈ વિભાગના વડાની વિનંતિ પર કોઈ કર્મચારી પોતાની વ્યક્તિગત વિગતો અને માહિતી, ગુપ્ત રાખવા માટે, આપે, તો નોકરીદાતા, સત્તાવાર વરિષ્ઠ અધિકારી અથવા વિભાગીય વડા પાસેથી અપેક્ષા

રાખવામાં આવે છે કે તેઓ આવી વ્યક્તિગત માહિતી વિશ્વાસી હેસિયતમાં ગુપ્ત રાખે અને તેનો ઉપયોગ અથવા ખુલાસો માત્ર ત્યારે જ કરે જ્યારે કર્મચારીનું વર્તન અથવા તેના કૃત્યો નોકરીદાતા માટે હાનિકારક હોવાનું જણાય.

૨૨. દાર્શનિક અને અત્યંત વ્યાપક અર્થમાં, પરીક્ષા યોજતી સંસ્થાઓને પરીક્ષામાં ભાગ લેનારા વિદ્યાર્થીઓના સંદર્ભમાં વિશ્વાસાધારિત ફરજમાં કાર્યરત કહેવાઈ શકે, જેમ સરકાર તેના નાગરિકોનું શાસન કરતી વખતે કરે છે અથવા જેમ વર્તમાન પેઢી પર્યાવરણનું સંરક્ષણ કરતી વખતે ભાવિ પેઢીના સંદર્ભમાં કરે છે. પરંતુ આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૮(૧)(ઈ) માં આવેલાં 'કોઈ વ્યક્તિને તેના વિશ્વાસાધારિત સંબંધમાં ઉપલબ્ધ માહિતી' શબ્દોનો ઉપયોગ તેના સામાન્ય અને સુપ્રસિદ્ધ સ્વીકારાયેલા અર્થમાં થયો છે, અર્થાત્ એવા વ્યક્તિઓ માટે, જેઓ કોઈ નિશ્ચિત હિતભોગી અથવા હિતભોગીઓના સંદર્ભમાં વિશ્વાસાધારિત સ્થિતિમાં કાર્ય કરે છે અને જેમના હિતોની વિશ્વાસપાત્રની ક્રિયાઓ દ્વારા રક્ષા થવાની અથવા લાભ મળવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે – ટ્રસ્ટના હિતભોગીના સંદર્ભમાં ટ્રસ્ટી, સગીર/શારીરિક રીતે અશક્ત/નિર્બળ/માનસિક રીતે પડકારગ્રસ્ત વ્યક્તિના સંદર્ભમાં સંરક્ષક, બાળકના સંદર્ભમાં માતા-પિતા, અસીલના સંદર્ભમાં વકીલ અથવા ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટ, દર્દીના સંદર્ભમાં ડૉક્ટર અથવા નર્સ, મૂળકારના સંદર્ભમાં પ્રતિનિધિ, અન્ય ભાગીદારના સંદર્ભમાં ભાગીદાર, શેરધારકના સંદર્ભમાં કંપનીનો ડિરેક્ટર, વસિયતગ્રાહીના સંદર્ભમાં વસિયત અમલદાર, વાદના પક્ષકારોના સંદર્ભમાં રીસીવર, કર્મચારી સંબંધિત ગુપ્ત માહિતીના સંદર્ભમાં નિયોતા,

અને નિયોતાના વ્યાવસાયિક વ્યવહારો/વ્યવહારોના સંદર્ભમાં કર્મચારી. મૂલવાયેલ ઉત્તરપત્રકો, જે પરીક્ષા યોજતી સંસ્થાની કસ્ટડીમાં આવે છે, તેના સંદર્ભમાં પરીક્ષા યોજતી સંસ્થા અને પરીક્ષાર્થી વચ્ચે અમને તે પ્રકારનો વિશ્વાસાધારિત સંબંધ જોવા મળતો નથી.

૨૩. પરીક્ષા લેનારી સંસ્થાઓનું કર્તવ્ય એ છે કે જેઓએ પોતાના અભ્યાસક્રમો અનુસાર અભ્યાસનો કોર્સ અથવા તાલીમનો સમયગાળો પૂર્ણ કર્યો હોય, એવા ઉમેદવારોને તેમના જ્ઞાન, ક્ષમતા અથવા કૌશલ્યની ચકાસણી/પરીક્ષા/કસોટીની પ્રક્રિયા હેઠળ મૂકવા, અથવા તેઓએ અભ્યાસનો કોર્સ અથવા તાલીમ સફળતાપૂર્વક પૂર્ણ કર્યો છે કે પાસ કર્યા છે એવું કહી શકાય કે નહીં તે નિશ્ચિત કરવા. અન્ય વિશિષ્ટ પરીક્ષા લેનારી સંસ્થાઓ માત્ર ઉમેદવારોને પરીક્ષાના માધ્યમથી ચકાસણીની પ્રક્રિયા હેઠળ મૂકી શકે, જેથી એવી વ્યક્તિ કોઈ ચોક્કસ પદ, નોકરી અથવા સોંપણી માટે યોગ્ય છે કે નહીં તે જાણી શકાય. કોઈ પરીક્ષા લેનારી સંસ્થા, જો તે જાહેર કાર્યો સોંપવામાં આવેલ જાહેર સત્તાધિકારી હોય, તો તે જાહેર હિત અને લોકહિત માટે ન્યાયસંગત રીતે, વાજબી રીતે, એકરૂપતાથી અને સાતત્યપૂર્વક વર્તવા બંધાયેલી છે. આ અદાલતે, પરીક્ષા યોજવાની પ્રક્રિયા ગ્રાહકને ‘સેવા’ સમાન ગણાય છે કે નહીં તેની તપાસના સંદર્ભમાં, પરીક્ષા લેનારી સંસ્થાની ભૂમિકા બિહાર સ્કૂલ એક્ઝામિનેશન બોર્ડ વિ. સુરેશ પ્રસાદ સિંહા – (૨૦૦૯) ૮ એસસીસી ૪૮૩ માં નીચે મુજબ સમજાવી છે:

પરીક્ષાઓ યોજવાની, ઉત્તરપત્રિકાઓનું મૂલવણ કરવાની, પરિણામો જાહેર કરવાની

અને પ્રમાણપત્રો જારી કરવાની પ્રક્રિયા એક જ કાયદેસરની બિન-વાણિજ્યિક ફરજના વિવિધ તબક્કાઓ છે. આ ફરજને ભાગે કાયદેસર અને ભાગે વહીવટી એમ વહેંચવી શક્ય નથી. જ્યારે પરીક્ષા બોર્ડ તેની કાયદેસરની ફરજના નિર્વહમાં પરીક્ષા લે છે, ત્યારે તે કોઈપણ ઉમેદવારને તેની "સેવાઓ" પ્રદાન કરતું નથી. તેમજ, બોર્ડ દ્વારા યોજાતી પરીક્ષામાં ભાગ લેનાર વિદ્યાર્થી પણ કોઈ પ્રતિફળના બદલામાં બોર્ડ પાસેથી કોઈ સેવા ભાડે લેતો કે તેનો લાભ લેતો નથી. બીજી તરફ, બોર્ડ દ્વારા યોજાતી પરીક્ષામાં ભાગ લેનાર ઉમેદવાર એવો વ્યક્તિ છે જેણે અભ્યાસક્રમ પૂર્ણ કર્યો હોય અને જે બોર્ડને એ તપાસવા વિનંતી કરે છે કે તેણે પૂરતું જ્ઞાન આત્મસાત કર્યું છે કે નહીં જેથી તેને ઉક્ત શિક્ષણક્રમ સફળતાપૂર્વક પૂર્ણ કર્યો હોવાનું જાહેર કરવા યોગ્ય માનવામાં આવે; અને જો એવું હોય, તો અન્ય પરીક્ષાર્થીઓની સરખામણીએ તેની સ્થિતિ, ક્રમ અથવા લાયકાત નક્કી કરવામાં આવે. આથી, આ પ્રક્રિયા વિદ્યાર્થી દ્વારા કોઈ સેવા મેળવવાનો લાભ નથી, પરંતુ બોર્ડ દ્વારા યોજાતી સામાન્ય પરીક્ષામાં ભાગ લેવાની પ્રક્રિયા છે, જેથી તે માધ્યમિક શિક્ષણક્રમ સફળતાપૂર્વક પૂર્ણ કર્યો હોવાનું માનવામાં આવવા માટે પાત્ર અને યોગ્ય છે કે નહીં તે નિર્ધારિત કરી શકાય. વિદ્યાર્થી દ્વારા ચૂકવવામાં આવતી પરીક્ષા ફી કોઈ સેવા મેળવવા બદલનું પ્રતિફળ નથી, પરંતુ પરીક્ષામાં ભાગ લેવાના વિશેષાધિકાર માટે ચૂકવવામાં આવતો શુલ્ક છે..... પરીક્ષા લેવાની પ્રક્રિયા દરમિયાન, અથવા ઉત્તરપત્રિકાઓના મૂલવણમાં, અથવા ગુણપત્રકો કે પ્રમાણપત્રો પૂરા પાડવામાં કોઈ બેદરકારી, ચૂક કે ખામી રહી હોય, તો પણ તે બોર્ડને પ્રતિફળ માટે સેવા પ્રદાતા

બનાવતું નથી, તેમજ પરીક્ષાર્થીને ઉપભોક્તામાં પણ પરિવર્તિત કરતું નથી
અતએવ, એવું કહી શકાય નહીં કે પરીક્ષા યોજનાર સંસ્થા પરીક્ષામાં ભાગ લેનાર
પરીક્ષાર્થી સાથે, જેના ઉત્તરપત્રકોનું મૂલ્યાંકન પરીક્ષા યોજનાર સંસ્થા દ્વારા કરવામાં
આવે છે, વિશ્વાસાધારિત સંબંધમાં છે.

૨૪. હવે આપણે આગળ આ વિચાર કરી શકીએ કે પરીક્ષા લેતી સંસ્થા પરીક્ષાર્થી
સાથે વિશ્વાસાધારિત સંબંધમાં છે એમ માન્ય ધરીએ તો પણ, શું તેને માહિતીના
અધિકાર અધિનિયમની કલમ ૮(૧)(ઈ) હેઠળ મુક્તિનો દાવો કરવાનો અધિકાર
રહેશે કે કેમ. તે કલમમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે અધિનિયમમાં રહેલી કોઈ
પણ બાબત હોવા છતાં, કોઈ વ્યક્તિને તેના વિશ્વાસાધારિત સંબંધમાં ઉપલબ્ધ
માહિતી કોઈ પણ નાગરિકને આપવાની કોઈ ફરજ રહેશે નહીં. તેનો અર્થ માત્ર
એટલો જ થાય કે, સંબંધ વિશ્વાસાધારિત હોય તો પણ, તે વિશ્વાસાધારિત સંબંધ
હેઠળ ધારિત માહિતી સુધી પહોંચ આપવા બાબતે મુક્તિ માત્ર તૃતીય પક્ષો સામે
કાર્યરત થશે. લાભાર્થી સંબંધિત માહિતી લાભાર્થી પાસેથી જ વિશ્વાસાધારિત વ્યક્તિ
દ્વારા ગોપન રાખવાનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી. વિશ્વાસાધારિત સંબંધમાં, તેઓ
બન્ને વચ્ચે થયેલ તમામ વ્યવહારોના તમામ સંબંધિત તથ્યોનો સંપૂર્ણ ખુલાસો
લાભાર્થી સમક્ષ કરવો, વિશ્વાસાધારિત વ્યક્તિના કર્તવ્યોમાંનો એક છે. આ તર્ક
અનુસાર, પરીક્ષા લેતી સંસ્થા જો પરીક્ષાર્થી સાથે વિશ્વાસાધારિત સંબંધમાં હોય, તો
તેને મૂલવાયેલ ઉત્તરપુસ્તિકાઓનો સંપૂર્ણ ખુલાસો પરીક્ષાર્થીને કરવાની જવાબદારી
રહેશે અને સાથે જ ઉત્તરપુસ્તિકાઓ અન્ય કોઈને જાહેર ન કરવાની ફરજ પણ

પરીક્ષાર્થી પ્રત્યે રહેશે. જો અ કોઈ દસ્તાવેજ અથવા વસ્તુ બ ને પ્રક્રિયા માટે સોંપે, તો પ્રક્રિયા પૂર્ણ થયા પછી બ પાસેથી તે દસ્તાવેજ અથવા વસ્તુ અન્ય કોઈને આપવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવતી નથી; બ તેના બદલે તે જ વસ્તુ કે દસ્તાવેજ અ ને જ પરત આપવા બંધાયેલ છે, જેણે તે પ્રક્રિયા માટે બ ને સોંપ્યો હતો. તેથી, ઉત્તરપુસ્તિકા સંદર્ભે પરીક્ષા લેતી સંસ્થા અને પરીક્ષાર્થી વચ્ચે વિશ્વાસાધારિત વ્યક્તિ અને લાભાર્થીનો સંબંધ છે એમ માન્ય ધરીએ, તો કલમ ૮(૧)(ઈ) તૃતીય પક્ષને પહોંચ રોકવા માટેની મુક્તિ તરીકે કાર્યરત થશે અને ઉત્તરપુસ્તિકા લખનાર વ્યક્તિએ જ તેની તપાસ અથવા ખુલાસાની માંગ કરી હોય ત્યારે તે અડચણરૂપ બનશે નહીં.

૨૫. પરીક્ષાર્થીની મૂલવાયેલ ઉત્તરવહી બે ભિન્ન પ્રકારની ‘માહિતી’નો સમન્વય છે. પ્રથમ, પરીક્ષાર્થીએ લખેલા જવાબો અને દ્વિતીય, પરીક્ષક દ્વારા આપવામાં આવેલા ગુણ/મૂલવણી. જ્યારે કોઈ પરીક્ષાર્થી પોતાની મૂલવાયેલ ઉત્તરવહીઓનું નિરીક્ષણ માંગે છે અથવા મૂલવાયેલ ઉત્તરવહીની પ્રમાણિત નકલ માંગે છે, ત્યારે તે દ્વારા માંગવામાં આવતી માહિતી વાસ્તવમાં ઉત્તરવહીઓમાં તેણે પોતે લખેલા જવાબો નથી (જે તેને પહેલેથી જ જાણીતા છે), અને ન તો જવાબોને અપાયેલા કુલ ગુણ છે (જે જાહેર કરવામાં આવ્યા છે). તે વાસ્તવમાં જે માંગે છે તે ગુણોના વિભાજન સંબંધિત માહિતી છે, એટલે કે, તેના દરેક જવાબને ચોક્કસપણે કેટલા ગુણ અપાયા છે તેની માહિતી. જ્યારે કોઈ પરીક્ષાર્થી પોતાની ઉત્તરવહીઓના નિરીક્ષણ/પ્રમાણિત નકલો દ્વારા ‘માહિતી’ માંગે છે, ત્યારે તે તેનો લેખક હોવાને કારણે તેની અંદરની

સામગ્રીથી પરિચિત હોય છે. જ્યારે કોઈ પરીક્ષાર્થીને ઉત્તરવહી જોવાની અથવા તેની પ્રમાણિત નકલ મેળવવાની મંજૂરી આપવામાં આવે છે, ત્યારે પરીક્ષા લેતી સંસ્થા વાસ્તવમાં તેના ભરોસા અથવા ગોપનીયતામાં પોતાના પાસે રહેલી કોઈ માહિતી તેને આપી રહી નથી, પરંતુ તેને માત્ર પરીક્ષા સમયે તેણે શું લખ્યું હતું તે વાંચવાની અથવા તેના જવાબોની નકલ મેળવવાની તક આપી રહી છે. તેથી, ઉત્તરવહીની નકલ ઉપલબ્ધ કરાવવામાં ગોપનીયતા, ખાનગીપણું, રહસ્યતા અથવા ભરોસાનો ભંગ થવાનો કોઈ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો નથી. આથી, વાસ્તવિક મુદ્દો ઉત્તરવહી વિષે નથી, પરંતુ ઉત્તરવહીના મૂલ્યાંકન પર અપાયેલા ગુણો વિષે છે. અહીં પણ ઉત્તરવહી સંબંધે પરીક્ષાર્થીને અપાયેલા કુલ ગુણો પહેલેથી જ જાહેર કરવામાં આવ્યા છે અને પરીક્ષાર્થીને જાણીતા છે. પરીક્ષાર્થી વાસ્તવમાં જે જાણવું માંગે છે તે તેને અપાયેલા ગુણોનું વિભાજન છે, એટલે કે, પરીક્ષકે તેના દરેક જવાબને કેટલા ગુણ આપ્યા, જેથી તે જાણી શકે કે તેની કામગીરીનું મૂલ્યાંકન કેવી રીતે કરવામાં આવ્યું છે અને તેની આશા તથા અપેક્ષાઓ મુજબ તે મૂલવણી યોગ્ય છે કે નહીં. તેથી, માહિતી અપવાદપાત્ર છે કે નહીં તે નિર્ધારિત કરવાની કસોટી ઉત્તરવહી અંગે નહીં પરંતુ પરીક્ષક દ્વારા કરાયેલા મૂલ્યાંકન અંગે છે.

૨૬. આ આપણને પરીક્ષક દ્વારા કરવામાં આવતી મૂલવણીના નિર્ણાયક મુદ્દા સુધી લઈ જાય છે. પરીક્ષા લેતી સંસ્થા હજારો ઉત્તરપુસ્તિકાઓની મૂલવણી કરવા માટે સેંકડો પરીક્ષકોને જોડે છે અથવા નિયુક્ત કરે છે. પ્રશ્ન એ છે કે ‘મૂલવણી’ સંબંધિત માહિતી (અર્થાત્ ગુણ જાળવવાની પ્રક્રિયા) શું પરીક્ષા લેતી સંસ્થા પાસે

વિશ્વાસાધીન સંબંધમાં રાખવામાં આવે છે કે નહીં. પરીક્ષા લેતી સંસ્થાઓનો દાવો છે કે ભલે પરીક્ષાર્થીના સંદર્ભમાં વિશ્વાસાધીન સંબંધ અસ્તિત્વમાં ન હોય, પરંતુ ઉત્તરપુસ્તિકાઓની મૂલવણી કરનાર પરીક્ષકના સંદર્ભમાં એવો સંબંધ અસ્તિત્વમાં છે. સાવચેતીપૂર્વકના પરીક્ષણ પર અમને જણાય છે કે આ દલીલમાં કોઈ તત્ત્વ નથી. પરીક્ષા લેતી સંસ્થા મૂલવણી માટે ઉત્તરપુસ્તિકાઓ પરીક્ષકને સોંપે છે અને તેની નિષ્ણાત સેવા માટે તેને વેતન આપે છે. ઉત્તરપુસ્તિકાની મૂલવણી કરવાનું અને તેમાં ગુણ મૂકવાનું કાર્ય પરીક્ષા લેતી સંસ્થા દ્વારા પરીક્ષકને સોંપાયેલ એક નિમણૂક છે, જે તે પ્રતિફળ માટે બજાવે છે. ક્યારેક પરીક્ષક પોતાની નોકરી દરમિયાન, પોતાની ફરજોના એક ભાગરૂપે, કોઈ નિર્દિષ્ટ અથવા વિશેષ પરિશ્રમિક વિના પણ ઉત્તરપુસ્તિકાઓનું મૂલ્યાંકન કરી શકે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો પરીક્ષા લેતી સંસ્થા ‘મૂળકર્તા’ છે અને પરીક્ષક તે કાર્ય, એટલે કે ઉત્તરપુસ્તિકાઓની મૂલવણી, માટે સોંપાયેલ પ્રતિનિધિ છે. તેથી, પરીક્ષકના સંદર્ભમાં પરીક્ષા લેતી સંસ્થા વિશ્વાસાધીનની સ્થિતિમાં નથી. બીજી તરફ, જ્યારે ઉત્તરપુસ્તિકા મૂલવણીના હેતુસર પરીક્ષકને સોંપવામાં આવે છે, ત્યારે ઉત્તરપુસ્તિકા તેની કબજામાં રહે તે સમયગાળા દરમિયાન અને મૂલવણી સંબંધિત તેના કાર્યોના નિર્વહની હદ સુધી, પરીક્ષક પરીક્ષા લેતી સંસ્થાના સંદર્ભમાં વિશ્વાસાધીનની સ્થિતિમાં હોય છે અને પરીક્ષા લેતી સંસ્થા સિવાય અન્ય કોઈને ઉત્તરપુસ્તિકાના અવલોકનો અથવા ઉત્તરપુસ્તિકાની મૂલવણીના પરિણામનો ખુલાસો કરવા પરથી પ્રતિબંધિત હોય છે. એકવાર પરીક્ષક ઉત્તરપુસ્તિકાઓની મૂલવણી કરી લે છે,

ત્યારબાદ તેણે કરેલી મૂલવણીમાં તેનું કોઈ હિત રહેતું નથી. મૂલવણી અંગે તેની પાસે કોઈ પ્રતિઅધિકાર અથવા માલિકીહક, કે ગોપનીયતાનો અધિકાર રહેતો નથી. તેથી એવું કહી શકાય નહીં કે પરીક્ષા લેતી સંસ્થા, પરીક્ષકના સંદર્ભમાં, મૂલવાયેલી ઉત્તરપુસ્તિકાઓ વિશ્વાસાધીન સંબંધમાં ધરાવે છે.

૨૭. તેથી, અમે એવો નિષ્કર્ષ નોંધીએ છીએ કે પરીક્ષા લેનારી સંસ્થા મૂલ્યાંકિત ઉત્તરપુસ્તિકાઓને વિશ્વાસુ સંબંધમાં ધારણ કરતી નથી. પરીક્ષા લેનારી સંસ્થાને તેના વિશ્વાસુ સંબંધમાં ઉપલબ્ધ માહિતી ન હોવાને કારણે, કલમ ૮(૧)(ઈ) હેઠળની મુક્તિ મૂલ્યાંકિત ઉત્તરપુસ્તિકાઓના સંદર્ભમાં પરીક્ષા લેનારી સંસ્થાઓને ઉપલબ્ધ નથી. કારણ કે મૂલ્યાંકિત ઉત્તરપુસ્તિકાઓ અંગે કલમ ૮ હેઠળ અન્ય કોઈ મુક્તિ ઉપલબ્ધ નથી, પરીક્ષા લેનારી સંસ્થાઓએ પરીક્ષાર્થીઓ દ્વારા માગવામાં આવેલ નિરીક્ષણની મંજૂરી આપવી પડશે.

સંદર્ભ : પ્રશ્ન (૪)

૨૮. જ્યારે કોઈ પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થા ઉત્તરપુસ્તિકાઓનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે કોઈ પરીક્ષકની સેવા લે છે, ત્યારે તે પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થા એવી અપેક્ષા રાખે છે કે પરીક્ષક મૂલ્યાંકન સંબંધિત માહિતી પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થા સિવાય અન્ય કોઈને જાહેર નહીં કરે. તેવી જ રીતે પરીક્ષક પણ એવી અપેક્ષા રાખે છે કે જેના દ્વારા મૂલ્યાંકિત કરવામાં આવેલી ઉત્તરપુસ્તિકાઓના ઉમેદવારોને તેનું નામ અને વિગતો જાહેર કરવામાં નહીં આવે. આવી માહિતી જાણીતી થવાની સ્થિતિમાં, ઉત્તરપુસ્તિકાઓના મૂલ્યાંકનથી અસંતોષિત અને અસંતુષ્ટ પરીક્ષાર્થી, પરીક્ષકની

શારીરિક સલામતીને જોખમમાં મૂકવાનો પ્રયાસ કરીને તેના અહિતમાં વર્તી શકે છે. વધુમાં, જો પરીક્ષાર્થીઓને તેની ઓળખ જાણીતી થઈ જાય તો તેની શારીરિક સલામતીને જોખમ થઈ શકે તેવી પરીક્ષકની કોઈપણ ભીતિ, તેની ફરજોનું અસરકારક પાલન કરવામાં અડચણરૂપ થઈ શકે છે. ઉપરોક્ત વાત માત્ર પરીક્ષકને જ નહીં, પરંતુ ઉત્તરપુસ્તિકા સાથે વ્યવહાર કરતા ચકાસણીકર્તા, સંકલનકર્તા અને મુખ્ય પરીક્ષકને પણ લાગુ પડે છે. ઉત્તરપુસ્તિકામાં સામાન્ય રીતે માત્ર પરીક્ષકની સહી અને કોડ નંબર જ નહીં, પરંતુ ચકાસણીકર્તા/સંકલનકર્તા/મુખ્ય પરીક્ષકની સહીઓ અને કોડ નંબર પણ હોય છે. આથી પરીક્ષકો/સંકલનકર્તાઓ/ચકાસણીકર્તાઓ/મુખ્ય પરીક્ષકોના નામો અથવા વિગતો સંબંધિત માહિતી, માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમની કલમ ૮(૧)(જી) હેઠળ જાહેર કરવાથી મુક્ત રાખવામાં આવે છે, કારણ કે આવી માહિતી જાહેર કરવામાં આવે તો તેમની શારીરિક સલામતી જોખમમાં પડી શકે છે. તેથી, જો પરીક્ષાર્થીઓને મૂલ્યાંકિત ઉત્તરપુસ્તિકાઓનો પ્રવેશ નિરીક્ષણની મંજૂરી આપીને અથવા પ્રમાણિત નકલો આપીને આપવાનો હોય, તો એવો પ્રવેશ ઉત્તરપુસ્તિકાના ફક્ત તે જ ભાગ સુધી આપવો પડશે જેમાં પરીક્ષકો/સંકલનકર્તાઓ/ચકાસણીકર્તાઓ/મુખ્ય પરીક્ષકોની એવી કોઈ માહિતી અથવા સહી ન હોય જે માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમની કલમ ૮(૧)(જી) હેઠળ જાહેર કરવાથી મુક્ત રાખવામાં આવી હોય. ઉત્તરપુસ્તિકાના જે ભાગોમાં પરીક્ષકો/સંકલનકર્તાઓ/ચકાસણીકર્તાઓ/મુખ્ય પરીક્ષકો સંબંધિત માહિતી હોય

અથવા સહી અથવા આધક્ષરોના સંદર્ભથી તેમની ઓળખ પ્રગટ થતી હોય, તે ભાગોને માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમની કલમ ૧૦ હેઠળ ઉત્તરપુસ્તિકાના અમુક્ત ભાગથી દૂર કરવા, ઢાંકવા અથવા અન્ય રીતે અલગ કરવા પડશે.

૨૯. માહિતી પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર તે અવધિથી આગળ વિસ્તરતો નથી, જેના દરમ્યાન પરીક્ષા લેવતી સંસ્થા પાસેથી ઉત્તરવહીઓ જાળવી રાખવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. સી.બી.એસ.ઈ.ના મામલે, ઉત્તરવહીઓ ત્રણ મહિનાની અવધિ માટે જાળવી રાખવાની આવશ્યકતા છે અને ત્યારબાદ તેમનો નિકાલ કરવા/નષ્ટ કરવા તેઓ જવાબદાર બને છે. કેટલીક અન્ય પરીક્ષા લેવતી સંસ્થાઓને ઉત્તરવહીઓ છ મહિનાની અવધિ સુધી રાખવાની આવશ્યકતા હોય છે. ઉત્તરવહીઓ અંગે માહિતીનો અધિકાર ઉપલબ્ધ છે, એટલા માત્રથી તેનો અર્થ એવો થતો નથી કે જાહેર પ્રાધિકરણના નિયમો અને વિનિયમો હેઠળ જેટલી અવધિ જરૂરી છે તે કરતાં વધુ લાંબી અવધિ માટે ઉત્તરવહીઓ જાળવી રાખવી પડશે. આર.ટી.આઈ. અધિનિયમ હેઠળની ફરજ અસ્તિત્વમાં રહેલી માહિતી અથવા તેવી માહિતી, જે જાળવી રાખવાની અથવા સંભાળી રાખવાની અપેક્ષા હોય, તે ઉપલબ્ધ કરાવવાની અથવા તેની પ્રાપ્યતા આપવાની છે. જો સંબંધિત જાહેર પ્રાધિકરણની કાર્યપદ્ધતિને નિયંત્રિત કરતા નિયમો અને વિનિયમો મુજબ માહિતીનું સંરક્ષણ માત્ર મર્યાદિત અવધિ માટે જ જરૂરી હોય, તો માહિતી માંગનાર અરજદારને એવી માહિતીનો હક માત્ર ત્યારે જ રહેશે જ્યારે તે માહિતી જાહેર પ્રાધિકરણ પાસે ઉપલબ્ધ હોય ત્યારે તે તેની માંગ કરે. ઉદાહરણ તરીકે, ઉત્તરવહીઓના સંદર્ભમાં, જો કોઈ પરીક્ષાર્થી

પરિણામ જાહેર થયેલી તારીખથી ત્રણ મહિનાથી આગળ (અથવા છ મહિના અથવા અન્ય પરીક્ષા લેવતી સંસ્થાઓ સંદર્ભે નોંધોની જાળવણી માટે નિર્ધારિત અન્ય એવી અવધિથી આગળ) સી.બી.એસ.ઈ. સમક્ષ નિરીક્ષણ અથવા પ્રમાણિત નકલોના પ્રદાન માટે અરજી કરે, તો એવી અરજી એ આધાર પર નામંજૂર કરી શકાય કે એવી માહિતી ઉપલબ્ધ નથી. આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૧૯(૮) હેઠળ માહિતી આયોગને, અધિનિયમની જોગવાઈઓનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા જરૂરી હોય એવા પગલાં લેવા માટે જાહેર પ્રાધિકરણને કહેવાની જે સત્તા છે, તેમાં જાહેર પ્રાધિકરણને તેની પોતાની નિયમો અને વિનિયમો હેઠળ જે અવધિ નક્કી કરાઈ હોય તે કરતાં વધુ લાંબી અવધિ સુધી માહિતી જાળવી રાખવા દિશા આપવાની સત્તાનો સમાવેશ થતો નથી.

૩૦. પ્રતિવાદીઓ/પરીક્ષાર્થીઓ તરફથી એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૮ ની ઉપકલમ (૩) ને ધ્યાનમાં લેતાં, દરેક જાહેર સત્તાધિકારી પર ઓછામાં ઓછા વીસ વર્ષ સુધી માહિતી જાળવી રાખવાની અને તે બાબતે જ્યારે પણ અરજી કરવામાં આવે ત્યારે તે ઉપલબ્ધ કરાવવાની એક નિહિત ફરજ છે. આ દલીલ કલમ ૮(૩) ના સંપૂર્ણ ગેરવાંચન અને ગેરસમજ પર આધારિત છે. ઉક્ત ઉપકલમમાં ક્યાંય એવું પ્રાવધાન નથી કે અભિલેખો અથવા માહિતી વીસ વર્ષના સમયગાળા સુધી જાળવી રાખવા પડશે. કોઈ નિશ્ચિત અભિલેખો અથવા માહિતી કેટલા સમયગાળા સુધી જાળવી રાખવી તેની અવધિ, અભિલેખોના સંરક્ષણ સંબંધિત જાહેર સત્તાધિકારીના સંબંધિત વૈધાનિક નિયમ

અથવા વિનિયમ પર આધારિત રહેશે. કલમ ૮(૩) માં એવું પ્રાવધાન છે કે કોઈપણ ઘટના, પ્રસંગ અથવા બાબત સાથે સંબંધિત એવી માહિતી, જે કલમ ૬ હેઠળ કોઈ વિનંતી કરવામાં આવે તેની તારીખથી વીસ વર્ષ પહેલાં બની, ઘટી અથવા સર્જાઈ હોય, તે વિનંતી કરનાર કોઈપણ વ્યક્તિને પૂરી પાડવામાં આવશે. તેનો અર્થ એવો થાય છે કે જાહેર સત્તાધિકારીના નિયમો હેઠળ વીસ વર્ષથી વધુ સમયગાળા માટે જાળવવાની અને સંરક્ષવાની આવશ્યકતા ધરાવતી કોઈ માહિતી, જો આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૮(૧) ની કોઈપણ જોગવાઈ હેઠળ પ્રકટીકરણથી મુક્ત રાખવામાં આવેલી હોય, તો આવી મુક્તિ હોવા છતાં, કલમ ૮(૧) ના ખંડ (એ), (સી) અને (આઈ) હેઠળ આવતી માહિતી સિવાય, વીસ વર્ષનો સમયગાળો પૂર્ણ થયા પછી એવી માહિતીનું પ્રકટીકરણ કરીને તેની પ્રાપ્યતા આપવી પડશે. અન્ય શબ્દોમાં, કલમ ૮(૩) એ જોગવાઈ કરે છે કે કલમ ૮(૧) ના ખંડ (બી), (ડી) થી (એચ) અને (જે) હેઠળ પ્રકટીકરણ વિરુદ્ધ જે કોઈ રક્ષણ ઉપલબ્ધ હોઈ શકે, તે વીસ વર્ષથી વધુ સમય સુધી સંરક્ષિત રાખવા જરૂરી એવા અભિલેખોના સંદર્ભમાં વીસ વર્ષ પછી ઉપલબ્ધ રહેશે નહીં. જ્યાં કોઈ અભિલેખ અથવા માહિતી જાહેર સત્તાધિકારીના નિયમો અને વિનિયમો અનુસાર વીસ વર્ષ પહેલાં નષ્ટ કરવાની આવશ્યકતા હોય, ત્યાં કલમ ૮(૩) નિયમો મુજબ થનારા નાશને અટકાવશે નહીં. તેથી, આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૮(૩) એવી જોગવાઈ નથી કે જેમાં તમામ ‘માહિતી’ ને વીસ વર્ષ અથવા તેથી વધુ સમય સુધી સંરક્ષિત અને જાળવવાની આવશ્યકતા હોય; તેમજ તે કોઈ જાહેર સત્તાધિકારી દ્વારા અભિલેખ,

દસ્તાવેજ અથવા માહિતી કેટલા સમય સુધી સંરક્ષિત રાખવાની છે તે નિયંત્રિત કરતા કોઈ નિયમો અથવા વિનિયમોને અતિક્રમિત પણ કરતી નથી.

૩૧. આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની જોગવાઈઓ અને યોજનાનો પ્રભાવ એ છે કે 'માહિતી'ને ત્રણ શ્રેણીઓમાં વહેંચવામાં આવી છે. તે આ પ્રમાણે છે :

(૧) એવી માહિતી, જે દરેક જાહેર પ્રાધિકરણના કાર્યપ્રવાહમાં પારદર્શિતા અને જવાબદારીને પ્રોત્સાહન આપે છે, અને જેનું પ્રકટીકરણ ભ્રષ્ટાચારને કાબૂમાં રાખવામાં અથવા તેને નિરુત્સાહિત કરવામાં પણ સહાયરૂપ થઈ શકે છે (આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૪(૧)ની ઉપકલમો (બી) અને (સી) માં સૂચિબદ્ધ).

(૨) જાહેર સત્તાધિકારી પાસે રહેલી અન્ય માહિતી (અર્થાત્, આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૪(૧) ની કલમો (બી) અને (સી) હેઠળ આવતી માહિતી સિવાયની તમામ માહિતી).

(૩) એવી માહિતી, જે કોઈપણ જાહેર પ્રાધિકરણ પાસે રાખવામાં આવેલ નથી અથવા તેના નિયંત્રણ હેઠળ નથી અને જે હાલ અમલમાં રહેલા કોઈપણ કાયદા હેઠળ જાહેર પ્રાધિકરણ દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકાય તેવી નથી.

ત્રીજી શ્રેણી હેઠળની માહિતી આર.ટી.આઈ. અધિનિયમના કાર્યક્ષેત્રમાં આવતી નથી. આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૩ દરેક નાગરિકને, લોક પ્રાધિકરણ પાસે રહેલી અથવા તેના નિયંત્રણ હેઠળની એવી 'માહિતી' મેળવવાનો અધિકાર આપે છે, જે પ્રથમ અથવા બીજી શ્રેણીમાંથી કોઈ એકમાં આવે છે. પ્રથમ શ્રેણીમાં આવતી

માહિતી અંગે, લોક પ્રાધિકરણો પર એવી માહિતીને સ્વપ્રેરિત રીતે પ્રકાશિત અને પ્રસારિત કરવાની વિશેષ જવાબદારી પણ છે, જેથી આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૬નો આશરો લઈને તેને પ્રાપ્ત કરવાની કોઈ જરૂરિયાત વિના, તે જાહેર જનતા માટે સહેલાઈથી અને તત્કાળ ઉપલબ્ધ બની રહે. બીજી શ્રેણીમાં આવતી અન્ય માહિતીનું પ્રકાશન અને પ્રસારણ કરવા માટે આવી કોઈ ફરજ નથી.

૩૨. પ્રથમ શ્રેણીમાં આવતી માહિતી, જે આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૪(૧) (બી) અને (સી) માં સૂચિબદ્ધ છે, તે નીચે ઉતારવામાં આવે છે :

૪. જાહેર સત્તાધિકારીઓની ફરજો.-(૧) દરેક જાહેર સત્તાધિકારીએ--
અનુવાદ ઉપલબ્ધ નથી.

(બી) આ અધિનિયમના અમલીકરણથી એકસો વીસ દિવસની અંદર પ્રકાશિત કરવું,--

- (૧) તેના સંગઠન, કાર્યો અને ફરજોની વિગતો;
- (૨) તેના અધિકારીઓ અને કર્મચારીઓની સત્તાઓ અને ફરજો;
- (૩) નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયામાં અનુસરવામાં આવેલી કાર્યપદ્ધતિ, જેમાં દેખરેખ અને જવાબદારીની વ્યવસ્થાઓનો સમાવેશ થાય છે;
- (૪) તેના કાર્યોના નિર્વહ માટે તેના દ્વારા નિર્ધારિત ધોરણો;
- (૫) તેની પાસે રહેલા અથવા તેના નિયંત્રણ હેઠળ રહેલા અથવા તેના કાર્યોના નિર્વહ માટે તેના કર્મચારીઓ દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતા નિયમો, વિનિયમો, સૂચનાઓ, માર્ગદર્શિકાઓ અને અભિલેખો;

(૬) તેના પાસે રહેલા અથવા તેના નિયંત્રણ હેઠળ રહેલા દસ્તાવેજોની શ્રેણીઓનું નિવેદન;

(૭) તેની નીતિની રચના અથવા તેના અમલીકરણ સંબંધે જનસભ્યો સાથે પરામર્શ કરવા માટે અથવા તેમના પ્રતિનિધિત્વ માટે અસ્તિત્વમાં હોય તેવી કોઈપણ વ્યવસ્થાની વિગતો;

(૮) મંડળો, પરિષદો, સમિતિઓ અને તેની અંગરૂપે અથવા તેને સલાહ આપવાના હેતુસર રચાયેલ બે અથવા તેથી વધુ વ્યક્તિઓથી બનેલા અન્ય સંસ્થાઓનું નિવેદન, અને આવા મંડળો, પરિષદો, સમિતિઓ તથા અન્ય સંસ્થાઓની બેઠકો જનતા માટે ખુલ્લી છે કે કેમ, અથવા આવી બેઠકોના કાર્યવાહી-વૃત્તાંત જનતા માટે ઉપલબ્ધ છે કે કેમ;

(૯) તેના અધિકારીઓ અને કર્મચારીઓની નામાવલી;

(૧૦) તેના દરેક અધિકારી અને કર્મચારીને મળતું માસિક વેતન, જેમાં તેના નિયમોમાં પ્રદાન કરવામાં આવેલ વળતર પ્રણાલીની પણ સમાવેશ થાય છે;

(૧૧) તેની દરેક એજન્સીને ફાળવવામાં આવેલ અંદાજપત્રક, જેમાં તમામ યોજનાઓની વિગતો, પ્રસ્તાવિત ખર્ચ અને કરવામાં આવેલ વિતરણ અંગેના અહેવાલો દર્શાવવામાં આવ્યા હોય;

(૧૨) સબસિડી કાર્યક્રમોના અમલીકરણની પદ્ધતિ, જેમાં ફાળવવામાં આવેલી રકમો અને આવા કાર્યક્રમોના લાભાર્થીઓની વિગતોનો સમાવેશ થાય છે;

(૧૩) તેના દ્વારા આપવામાં આવેલી છૂટછાટો, પરવાનાઓ અથવા

અધિકૃતતાઓના પ્રાપ્તકર્તાઓની વિગતો;

(૧૪) તેની પાસે ઉપલબ્ધ અથવા તેના કબજામાં રહેલી માહિતી અંગેની વિગતો, જે ઇલેક્ટ્રોનિક સ્વરૂપમાં રૂપાંતરિત કરવામાં આવી હોય;

(૧૫) નાગરિકોને માહિતી મેળવવા માટે ઉપલબ્ધ સુવિધાઓની વિગતો, જેમાં જાહેર ઉપયોગ માટે જાળવવામાં આવતું હોય તો પુસ્તકાલય અથવા વાંચનકક્ષાના કાર્યકાળનો સમાવેશ થાય છે;

(૧૬) જાહેર માહિતી અધિકારીઓના નામો, હોદ્દાઓ અને અન્ય વિગતો;

(૧૭) તેવી અન્ય માહિતી જે નિર્ધારિત કરવામાં આવે; અને તે પછી આ પ્રકાશનોનું દર વર્ષે અદ્યતનકરણ કરવામાં આવે;

(સી) મહત્વપૂર્ણ નીતિઓ ઘડતી વખતે અથવા જનતાને અસર કરતા નિર્ણયો જાહેર કરતી વખતે તમામ સંબંધિત તથ્યો પ્રકાશિત કરવા; (ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

કલમ ૪ ની ઉપકલમો (૨), (૩) અને (૪), જે કલમ ૪(૧)(બી) અને (સી) માં સૂચિબદ્ધ માહિતીના પ્રસાર સાથે સંબંધિત છે, નીચે ઉતારવામાં આવે છે:

"(૨) પ્રત્યેક જાહેર સત્તાધિકારીનો સતત પ્રયાસ એવો રહેશે કે ઉપકલમ (૧) ની કલમ (બી) ની આવશ્યકતાઓ અનુસાર પગલાં લઈ, ઇન્ટરનેટ સહિતના વિવિધ સંચાર માધ્યમો દ્વારા નિયમિત અંતરાલે જનતાને શક્ય તેટલી વધુ માહિતી સ્વપ્રેરિત રીતે ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવે, જેથી માહિતી પ્રાપ્ત કરવા માટે જનતાને આ અધિનિયમનો ઉપયોગ કરવાની ન્યૂનતમ જરૂર રહે.

(૩) ઉપકલમ (૧) ના હેતુઓ માટે, દરેક માહિતીનો વ્યાપક પ્રસાર કરવામાં

આવશે અને તે એવા સ્વરૂપે તથા એવી રીતથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે કે જે જનતા માટે સરળતાથી સુલભ હોય.

(૪) ખર્ચ-કાર્યક્ષમતાનો, સ્થાનિક ભાષાનો તથા તે સ્થાનિક વિસ્તારમાં સંચારની સર્વાધિક અસરકારક પદ્ધતિનો વિચાર કરીને તમામ સામગ્રીનો પ્રસારો કરવામાં આવશે અને માહિતી સહેલાઈથી સુલભ હોવી જોઈએ; શક્ય હોય તેટલી હદ સુધી તે ઇલેક્ટ્રોનિક સ્વરૂપમાં ઉપલબ્ધ હોવી જોઈએ, અને જે કેસ હોય તે મુજબ કેન્દ્રિય જાહેર માહિતી અધિકારી અથવા રાજ્ય જાહેર માહિતી અધિકારી પાસે, નિઃશુલ્ક અથવા માધ્યમના ખર્ચે અથવા છાપકામના મૂલ્ય-ભાવે, જેમ નિર્ધારિત કરવામાં આવે તેમ, ઉપલબ્ધ રહેશે.

સ્પષ્ટીકરણ.--ઉપકલમો (૩) અને (૪) ના હેતુઓ માટે, "પ્રસારિત" નો અર્થ સૂચના-ફલકો, અખબારો, જાહેર જાહેરાતો, માધ્યમોના પ્રસારણ, ઇન્ટરનેટ અથવા અન્ય કોઈપણ સાધન દ્વારા, જેમાં કોઈપણ જાહેર સત્તાપ્રાધિકરણની કચેરીઓના નિરીક્ષણનો પણ સમાવેશ થાય છે, માહિતી જનતાને જાણમાં મુકવી અથવા સંપ્રેષિત કરવી એવો થાય છે." (ભારપૂર્વક દર્શાવેલ)

૩૩. કેટલીક વડી અદાલતોએ એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો છે કે આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૮, કલમ ૩ માટે અપવાદરૂપ સ્વરૂપ ધરાવે છે, જે કલમ નાગરિકોને માહિતીનો અધિકાર પ્રદાન કરે છે, અને જે વાણી સ્વાતંત્ર્યમાંથી ઉદ્ભવેલો અવતરીત અધિકાર છે; અને તેથી કલમ ૮નું અર્થઘટન કડક, શબ્દશઃ અને સંકુચિત રીતે કરવું જોઈએ. આ અભિગમ યોગ્ય હોવો આવશ્યક નથી. આ

અધિનિયમ બે પરસ્પર વિરુદ્ધ હિતો વચ્ચે સંતુલન સ્થાપિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, કારણ કે લોકશાહીનું સંરક્ષણ કરવા માટે તેમના વચ્ચે સુસંગતતા અનિવાર્ય છે. તેમાં એક હિત એ છે કે જાહેર સત્તાધિકારીઓના નિયંત્રણ હેઠળ રહેલી માહિતી સુધી પહોંચ પ્રદાન કરીને પારદર્શિતા અને જવાબદારી સ્થાપિત કરવી. બીજું હિત એ સુનિશ્ચિત કરવાનું છે કે માહિતીનું પ્રકટીકરણ, વાસ્તવિક અમલમાં, અન્ય જાહેર હિતો સાથે સંઘર્ષ પેદા ન કરે; જેમાં સરકારોના કાર્યનું કાર્યક્ષમ સંચાલન, મર્યાદિત નાણાકીય સંસાધનોનો શ્રેષ્ઠ ઉપયોગ અને સંવેદનશીલ માહિતીની ગોપનીયતાનું સંરક્ષણનો સમાવેશ થાય છે. અધિનિયમની પ્રસ્તાવનામાં સ્પષ્ટપણે જણાવવામાં આવ્યું છે કે આ અધિનિયમનો ઉદ્દેશ આ બંને પરસ્પર વિરુદ્ધ હિતોમાં સુસંગતતા સ્થાપિત કરવાનો છે. જ્યાં કલમો ૩ અને ૪ પ્રથમ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, ત્યાં કલમો ૮, ૯, ૧૦ અને ૧૧ બીજા ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તેથી, જ્યારે કલમ ૮ કેટલીક માહિતીને જાહેર કરવાની ફરજમાંથી મુક્ત રાખે છે, ત્યારે તેને માહિતીના અધિકાર પર પ્રતિબંધ તરીકે ગણવું જોઈએ નહીં, પરંતુ લોકશાહી આદર્શોની પરિપૂર્તિ અને સંરક્ષણ માટે આવશ્યક એવા અન્ય જાહેર હિતોના સંરક્ષણ માટેની સમકક્ષ રીતે મહત્વપૂર્ણ જોગવાઈ તરીકે જોવું જોઈએ.

૩૪. માહિતીના અધિકારનો અનેક અન્ય જાહેર હિતો સાથે સંઘર્ષ ન થાય તેની ખાતરી કરવાનો પ્રયત્ન કરતી વખતે (જેમાં સરકારોની કાર્યક્ષમ કામગીરી, સંવેદનશીલ માહિતીની ગુપ્તતાનું સંરક્ષણ, મર્યાદિત નાણાકીય સંસાધનોનો શ્રેષ્ઠ ઉપયોગ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે), જાહેર હિતમાં જાહેર કરવાથી મુક્ત રાખવાની

આવશ્યકતા ધરાવતી માહિતીના તમામ પ્રકારોની કલ્પના કરીને તેમની ગણતરી કરવી મુશ્કેલ છે. તેમ છતાં, વિધાનમંડળે તે કરવા માટે પ્રયત્ન કર્યો છે. મુક્તિઓની ગણતરી અગાઉના અધિનિયમ, અર્થાત્ ફ્રીડમ ટુ ઇન્ફોર્મેશન અધિનિયમ, ૨૦૦૨ ની કલમ ૮ માં કરાયેલા મુક્તિઓના ઉદ્દેશ કરતાં વધુ વ્યાપક છે. આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની જોગવાઈઓનો અમલ કરનાર અદાલતો અને માહિતી આયોગોએ, અધિનિયમની કલમ ૮ તથા અન્ય જોગવાઈઓનું અર્થઘટન કરતી વખતે, અધિનિયમના બે હેતુઓમાં સુસંગતતા સ્થાપે તેવો વાજબી અને સંતુલિત અભિગમ સમાવે તેવી હેતુલક્ષી વ્યાખ્યા અપનાવવાની રહે છે.

૩૫. આ તબક્કે, આર.ટી.આઈ. અધિનિયમ અંગેની કેટલીક ગેરસમજો દૂર કરવી આવશ્યક છે. આર.ટી.આઈ. અધિનિયમ એવી બધી માહિતી સુધી પહોંચવાનો અધિકાર આપે છે, જે ઉપલબ્ધ હોય અને અસ્તિત્વમાં હોય. આ બાબત અધિનિયમની કલમ ૩ અને કલમ ૨ ની ઉપકલમો (એફ) અને (જે) હેઠળની ‘માહિતી’ અને ‘માહિતી મેળવવાનો અધિકાર’ ની વ્યાખ્યાઓના સંયુક્ત વાંચનથી સ્પષ્ટ થાય છે. જો કોઈ જાહેર સત્તાધિકારી પાસે આંકડાઓ અથવા વિશ્લેષિત આંકડાઓ, અથવા સારાંશો, અથવા આંકડાકીય વિગતોના સ્વરૂપમાં કોઈ માહિતી હોય, તો અરજદાર અધિનિયમની કલમ ૮ હેઠળના અપવાદોને આધીન રહી એવી માહિતી મેળવી શકે છે. પરંતુ જ્યાં માંગવામાં આવેલી માહિતી જાહેર સત્તાધિકારીના રેકૉર્ડનો ભાગ ન હોય, અને જ્યાં એવી માહિતી કોઈ કાયદા હેઠળ અથવા જાહેર સત્તાધિકારીના નિયમો અથવા વિનિયમો હેઠળ જાળવી રાખવી આવશ્યક ન હોય,

ત્યાં અધિનિયમ જાહેર સત્તાધિકારી પર એવી અનુપલબ્ધ માહિતી એકત્રિત કરવાની અથવા સંકલિત કરવાની અને ત્યારબાદ તે અરજદારને પૂરી પાડવાની કોઈ ફરજ મૂકતો નથી. જાહેર સત્તાધિકારીને એવી માહિતી આપવાની પણ ફરજ નથી, જેના માટે અનુમાનાત્મક નિષ્કર્ષો કાઢવા અને/અથવા ધારણાઓ કરવાની જરૂર પડે. અરજદારને ‘સલાહ’ અથવા ‘અભિપ્રાય’ આપવાનો પણ તેની ઉપર કોઈ દાયિત્વ નથી, તેમજ અરજદાર માટે કોઈ ‘અભિપ્રાય’ અથવા ‘સલાહ’ મેળવીને પૂરી પાડવાની પણ ફરજ નથી. અધિનિયમની કલમ ૨(એફ) માં ‘માહિતી’ ની વ્યાખ્યામાં ‘અભિપ્રાય’ અથવા ‘સલાહ’ નો કરાયેલ ઉલ્લેખ માત્ર જાહેર સત્તાધિકારીના રેકૉર્ડમાં ઉપલબ્ધ એવી સામગ્રીને જ સંદર્ભિત કરે છે. ઘણા જાહેર સત્તાધિકારીઓ, જાહેર સંબંધોની પ્રવૃત્તિ તરીકે, નાગરિકોને સલાહ, માર્ગદર્શન અને અભિપ્રાય આપે છે. પરંતુ તે સંપૂર્ણપણે સ્વૈચ્છિક છે અને આર.ટી.આઈ. અધિનિયમ હેઠળની કોઈ ફરજ સાથે તેની ગૂંચવણ કરવી જોઈએ નહીં.

૩૬. આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૧૮(૮) દ્વારા કેન્દ્રીય/રાજ્ય માહિતી આયોગોને, અધિનિયમની જોગવાઈઓનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે જરૂરી હોય તેવા પગલાં લેવા માટે કોઈપણ જાહેર સત્તાધિકારીને આદેશ આપવાની સત્તા સોંપવામાં આવી છે. ઉક્ત સત્તાની સામાન્ય વ્યાપકતા ઉપરાંત, કલમ ૧૮(૮) ના ખંડ (એ) માં અધિનિયમની જોગવાઈઓ અમલમાં મૂકવા માટેની છ વિશિષ્ટ સત્તાઓનો ઉલ્લેખ છે. ઉપખંડ (૧) આયોગને એવી સત્તા આપે છે કે, જો કોઈ ખાસ ‘રૂપ’ માં માહિતી માંગવામાં આવી હોય (અર્થાત્ દસ્તાવેજ, માઈક્રોફિલ્મ, કોમ્પેક્ટ

ડિસ્ક, પેનડ્રાઇવ વગેરે સ્વરૂપે), તો જાહેર સત્તાધિકારીને તે માહિતી પ્રાપ્ત કરાવવા માટે આદેશ આપી શકે. આ અધિનિયમની કલમ ૭(૯) નું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે છે. ઉપખંડ (૨) આયોગને જાહેર સત્તાધિકારીને કેન્દ્રીય જાહેર માહિતી અધિકારી અથવા રાજ્ય જાહેર માહિતી અધિકારીની નિમણૂક કરવા માટે આદેશ આપવાની સત્તા આપે છે. આ અધિનિયમની કલમ ૫ નું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે છે. ઉપખંડ (૩) આયોગને જાહેર સત્તાધિકારીને નિશ્ચિત માહિતી અથવા માહિતીની શ્રેણીઓ પ્રકાશિત કરવા માટે આદેશ આપવાની સત્તા આપે છે. આ આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૪(૧) અને (૨) નું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે છે. ઉપખંડ (૪) આયોગને જાહેર સત્તાધિકારીને તેની નોંધપોથીના સંવર્ધન, સંચાલન અને નાશ સંબંધિત તેની પદ્ધતિઓમાં જરૂરી ફેરફારો કરવા માટે આદેશ આપવાની સત્તા આપે છે. આ અધિનિયમની કલમ ૪(૧) ના ખંડ (એ) નું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે છે. ઉપખંડ (૫) આયોગને જાહેર સત્તાધિકારીને માહિતીના અધિકાર અંગે તેના અધિકારીઓ માટેની તાલીમમાં વધારો કરવા માટે આદેશ આપવાની સત્તા આપે છે. આ અધિનિયમની કલમો ૫, ૬ અને ૭ નું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે છે. ઉપખંડ (૬) આયોગને જાહેર સત્તાધિકારીને કલમ ૪(૧) ના ખંડ (બી) ના પાલન સંબંધિત વાર્ષિક અહેવાલો પ્રદાન કરવા માટે આદેશ આપવાની સત્તા આપે છે. આ અધિનિયમની કલમ ૪(૧) ના ખંડ (બી) ની જોગવાઈઓનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે છે. જોકે, અધિનિયમની કલમ ૧૯(૮) હેઠળની સત્તા એટલી વ્યાપક નથી કે જાહેર સત્તાધિકારીને એવા પગલાં લેવા માટે

આદેશ આપી શકાય, જે અધિનિયમની જોગવાઈઓનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે આવશ્યક કે પરિકલ્પિત ન હોય, અથવા અધિનિયમની જોગવાઈઓની બહાર જઈને નિર્દેશો આપવામાં આવે. અધિનિયમની કલમ ૧૯(૮) હેઠળની સત્તાનો હેતુ આયોગો દ્વારા અધિનિયમનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે તેનો ઉપયોગ કરવાનો છે, વિશેષ કરીને દરેક જાહેર સત્તાધિકારી તેની નોંધપોથીને માહિતીના અધિકારને સુલભ બનાવે તે રીતે અને તે સ્વરૂપમાં યોગ્ય રીતે વર્ગીકૃત અને સૂચિબદ્ધ રાખે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે, તેમજ અધિનિયમની કલમ ૪(૧) ના ખંડ (એ) મુજબ નોંધપોથીનું કમ્પ્યુટરીકરણ થાય તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે; અને અધિનિયમની કલમ ૪(૧) ના ખંડો (બી) અને (સી) માં નિર્દિષ્ટ માહિતી પ્રકાશિત અને પ્રસારિત કરવામાં આવે, તેમજ અધિનિયમની કલમ ૪ ની ઉપકલમો (૩) અને (૪) મુજબ તેનું સમયાંતરે અદ્યતનીકરણ કરવામાં આવે, તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે છે. જો અધિનિયમની કલમ ૪(૧) ના ખંડ (બી) માં નિર્દિષ્ટ ‘માહિતી’ નું અસરકારક રીતે પ્રસારણ કરવામાં આવે (મુદ્રિત પ્રકાશનો, વેબસાઈટો અને અન્ય અસરકારક સાધનો દ્વારા), તો પારદર્શિતા અને જવાબદારી પૂરી પાડવા ઉપરાંત, નાગરિકો સંબંધિત માહિતી મેળવી શકશે અને અધિનિયમ હેઠળ માહિતી માટેની અનાવશ્યક અરજીઓ કરવાનું ટાળી શકશે.

૩૭. માહિતીનો અધિકાર એક અતિમૂલ્યવાન અધિકાર છે. માહિતી અને માહિતીનો અધિકાર, જવાબદાર નાગરિકોના હાથે, ભ્રષ્ટાચાર સામે લડવા તેમજ પારદર્શિતા અને જવાબદારી લાવવા માટે શક્તિશાળી સાધનો બનવા માટે નિર્દેશિત

છે. આર.ટી.આઈ. અધિનિયમની જોગવાઈઓનો કડક અમલ થવો જોઈએ અને જાહેર સત્તાધિકારીઓના કાર્યમાં પારદર્શિતા અને જવાબદારી સુનિશ્ચિત કરવા તથા ભ્રષ્ટાચારને નિરોત્સાહિત કરવા સંબંધિત અધિનિયમની કલમ ૪(૧)(બી) હેઠળની આવશ્યક માહિતી પ્રકાશમાં આવે તે માટે સર્વ પ્રયાસો કરવાના છે. પરંતુ અન્ય માહિતી અંગે, (અથવા અધિનિયમની કલમ ૪(૧)(બી) અને (સી) માં સૂચિબદ્ધ માહિતી સિવાયની માહિતી અંગે), અન્ય જાહેર હિતોને પણ સમાન મહત્વ અને પ્રાધાન્ય અપાયું છે (જેમ કે સંવેદનશીલ માહિતીની ગુપ્તતા, નિષ્ઠા અને વિશ્વાસાધીન સંબંધો, સરકારોના કાર્યનું કાર્યક્ષમ સંચાલન, વગેરે). જાહેર સત્તાધિકારીઓના કાર્યમાં પારદર્શિતા અને જવાબદારી તથા ભ્રષ્ટાચારના ઉચ્છેદ સાથે અસંબંધિત તમામ પ્રકારની માહિતીના ખુલાસા માટે આર.ટી.આઈ. અધિનિયમ હેઠળ કરવામાં આવતી અવિવેકી અને અવ્યવહારુ માંગણીઓ અથવા દિશાનિર્દેશો પ્રતિવિપરીત પરિણામકારક સાબિત થશે, કારણ કે તે વહીવટની કાર્યક્ષમતાને પ્રતિકૂળ અસર પહોંચાડશે અને માહિતી એકત્રિત કરવા તથા પૂરી પાડવાના અનુત્પાદક કાર્યમાં કાર્યપાલિકાને જકડી નાખશે. અધિનિયમનો દુરુપયોગ અથવા અપ્રયોગ થવા દેવામાં ન આવવો જોઈએ, જેથી તે રાષ્ટ્રીય વિકાસ અને એકીકરણમાં અવરોધ ઉભો કરવાનું સાધન ન બની જાય અથવા તેના નાગરિકોમાં શાંતિ, શાંતતા અને સૌહાર્દનો નાશ ન કરે. તેમજ, પોતાની ફરજ બજાવવાનો પ્રયત્ન કરતા પ્રામાણિક અધિકારીઓના દમન અથવા ધમકાવવાના સાધન તરીકે પણ તેને રૂપાંતરિત ન કરવો જોઈએ. દેશ એવી પરિસ્થિતિ ઇચ્છતો

નથી કે જેમાં જાહેર સત્તાધિકારીઓનો ૭૫% સ્ટાફ પોતાની નિયમિત ફરજો બજાવવાના બદલે અરજદારોને માહિતી એકત્રિત કરીને પૂરી પાડવામાં પોતાનો ૭૫% સમય વિતાવે. આર.ટી.આઈ. અધિનિયમ હેઠળના દંડની ધમકી અને આર.ટી.આઈ. અધિનિયમ હેઠળના સત્તાધિકારીઓના દબાણના કારણે જાહેર સત્તાધિકારીઓના કર્મચારીઓ પોતાની સામાન્ય અને નિયમિત ફરજોના ભોગે ‘માહિતી પૂરી પાડવા’ ને અગ્રતા આપે તેવી સ્થિતિ ઊભી થવી જોઈએ નહીં.

નિષ્કર્ષ

૩૮. ઉપરોક્તને ધ્યાનમાં રાખીને, ઉત્તરપત્રિકાઓનું નિરીક્ષણ કરવાની પરવાનગી પરીક્ષાર્થીઓને આપવા પરીક્ષા સંચાલક સંસ્થાઓને નિર્દેશ કરતો વડી અદાલતનો આદેશ, આર.ટી.આઈ. અધિનિયમના વ્યાપ અંગેની સ્પષ્ટતાઓ તેમજ જે સુરક્ષાત્મક ઉપાયો અને શરતોના આધીન ‘માહિતી’ પૂરી પાડવી જોઈએ તે અંગેના નિર્દેશોને આધીન રહીને, બહાલ રાખવામાં આવે છે. તે મુજબ અપીલોનો નિકાલ કરવામાં આવે છે.

*This judgment has been translated using AI Tool
– M/s. Hyperlink E-solutions Pvt. Ltd.*

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદીત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહીં. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.